

PREKMURJE

za radovedneže in ljubitelje

Uredil Oto Luthar

Valerija Babij
Janez Balažic
Milan Bidovec
Helena Dobrovoljc
Ivanka Huber
Miha Jeršek
Jasmina Litrop
Oto Luthar
Goran Milošević
Miha Pavšek
Jelka Pšajd
Mateja Ratej
Klaudija Sedar
Valentina Smej Novak
Dušan Šarotar

PREKMURJE

za radovedneže in ljubitelje

Uredil
Oto Luthar

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Ljubljana – Petanjci 2019

KAZALO »» PREKMURJE

Namesto uvoda: strah pred nostalgijo »»»» 7

ZA VSAKOGAR

Nerazvita pokrajina »»»» 13

Prekmurje – žitnica Slovenije »»»» 15

Goričko, Ravensko, Dolinsko »»»» 17

Madžarska in slovenska narodna skupnost »»»» 19

Prekmurščina »»»» 22

Strpnost »»»» 27

Melanholija »»»» 30

Zdravilišče Moravske Toplice »»»» 32

Vlado Kreslin »»»» 34

Murska Sobota »»»» 38

Lendava/Lendva »»»» 41

Angleška kolonija? »»»» 45

PRIZORI IZ PRETEKLOSTI

Zlato na Muri »»»» 51

György Dobronoki ali Jurij Dobrovniški »»»» 55

Mihael Hadik »»»» 57

Reformacija »»»» 61

Murska republika »»»» 63

Izseljenstvo »»»» 66

ŽIVA DEDIŠČINA

Proščenje »»»» 70

»Senje« »»»» 73

Lončarji »»»» 77

Medičarstvo »»»» 80

Borovo gostüvanje »»»» 82

Prekmurski plesi »»»» 86

MED REKAMI IN POTOKI

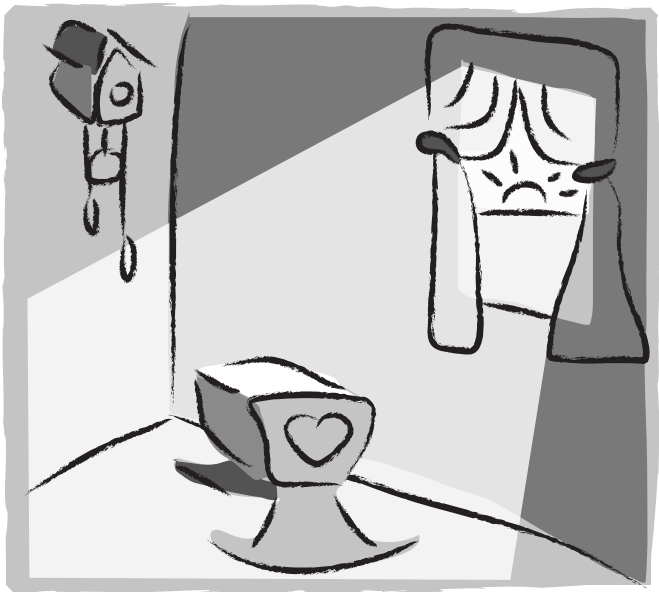
- Reka Mura »»»»» 89
Mrtvice »»»»» 91
Poplavni gozd »»»»» 95
Plavček »»»»» 97
Črna jelša »»»»» 99
Štoklja »»»»» 101
Aqualutra »»»»» 105
Bukovniško jezero »»»»» 107
Dobrovniške orhideje »»»»» 111

KULTURNA POKRAJINA

- Rotunda v Selu »»»»» 115
Grad Grad na Goričkem »»»»» 119
Grad v Murski Soboti »»»»» 123
Grad Rakičan »»»»» 125
Lendavski grad »»»»» 127
Plečnikova cerkev v Bogojini »»»»» 129
Judovsko pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi »»»»» 133
Prekmurska hiša »»»»» 135
»Gorička Mariška« »»»»» 139
Mlini na Muri »»»»» 141
Brod in brodarji »»»»» 145

ZA SLADOKUSCE

- »Diši po Prekmurju« »»»»» 151
Bučno olje »»»»» 155
Prekmurska šunka »»»»» 157
Koline »»»»» 160
Bujta repa – ubita repa »»»»» 163
Dödöli »»»»» 164
Prekmurska gibanica »»»»» 165

Namesto uvoda: strah pred nostalgijo

Za mnoge od nas je bila nostalgija za Prekmurjem predvsem domotožje naših staršev in drugih sorodnikov, ki so iz Prekmurja odhajali. Čeprav naš spomin seže predvsem do delovnih migracij v Nemčijo in Avstrijo, je bil vse okoli nas vedno prisoten tudi spomin na prejšnje selitve. Hiše, ki so bile zgrajene ali predelane na začetku prejšnjega stoletja, so bile pogosto zgrajene iz denarja, zasluženega v Franciji. Na podstrešjih so se še do sedemdesetih let ohranili predmeti iz obeh Amerik, v družinskih arhivih pa so bila pisma iz Belgije, Bosne, Slavonije, Vojvodine, celo iz Aleksandrije ...

Tudi zato je bila naša nostalgija najprej nostalgija nekoga drugega.

Kot otrok gastarbajterjev v Nemčiji sem nostalgiji prejšnjih generacij lahko že zelo zgodaj dodajal podobe novega hrepenenja in to na različnih koncih sveta. Srečal sem ga pri Prekmurcih v Mariboru, kjer sem preživel osnovna in gimnazijska leta, prepoznal sem ga v pogovorih s prekmurskimi študenti v Ljubljani, kasneje sem nanj naletel tudi v Berlinu, New Havenu in v vseh drugih krajih, kjer sem sam ali z družino preživel vsaj toliko časa, da sem oz. smo se lahko za silo udomačili in spoznali nove ljudi. Neko poletje sem ga izsledil tudi

v pensilvanijskemu Betlehemu, kjer sem spoznal potomce Prekmurcev, ki so vse do osamosvojitve Slovenije mislili, da so Vendi ...

Ko sem kot otrok v nemškem Konstanzu poslušal pogovore svojih staršev in njihovih prekmurskih prijateljev, je bila to tipična nostalgija gastarbajterjev; ko so me poslali v šolo domov, v Slovenijo, pa nostalgija staršev mojih sošolk in sošolcev, ki so vsako soboto po šoli in službi hiteli spet nazaj »domov« ... Domov v Bogojino, Gančane, Beltince, Petrovce, Kobilje, Vanečo in na druge konce Prekmurja, čeprav je medtem njihov pravi dom zrasel na Štajerskem ali v predelih Slovenije, še bolj oddaljenih od Prekmurja, od koder vsakotedensko romanje domov ni bilo več mogoče.

Kot otroci izseljencev smo svoje starše samo spremljali (v mislih ali sledeč njihovim pripovedim o tujih krajih, včasih seveda tudi osebno, kadar so nas vzeli s seboj za krajši čas), saj njihovega domotožja nismo mogli podoživeti. Z njimi nismo delili celotne izkušnje, praviloma smo bili mi tisti, ki smo ostajali »doma«, v Prekmurju. In tako kot so se spreminjali časi, se je spreminjal tudi naš odnos do »doma«. »Dom« za nas ni bila več geografska lokacija, zavedali smo se, da je »dom« še vse kaj drugega. Zato so se nam vsakokratne transformacije v Prekmurju rojenih ljudi iz novepečenih Štajerk in Štajercev, Gorenjk in Gorenjcev, Primork in Primorcev nazaj v Prekmurke in Prekmurce, kadar so se vračali »domov«, zdele precej nenavadne, če ne že kar malo smešne.

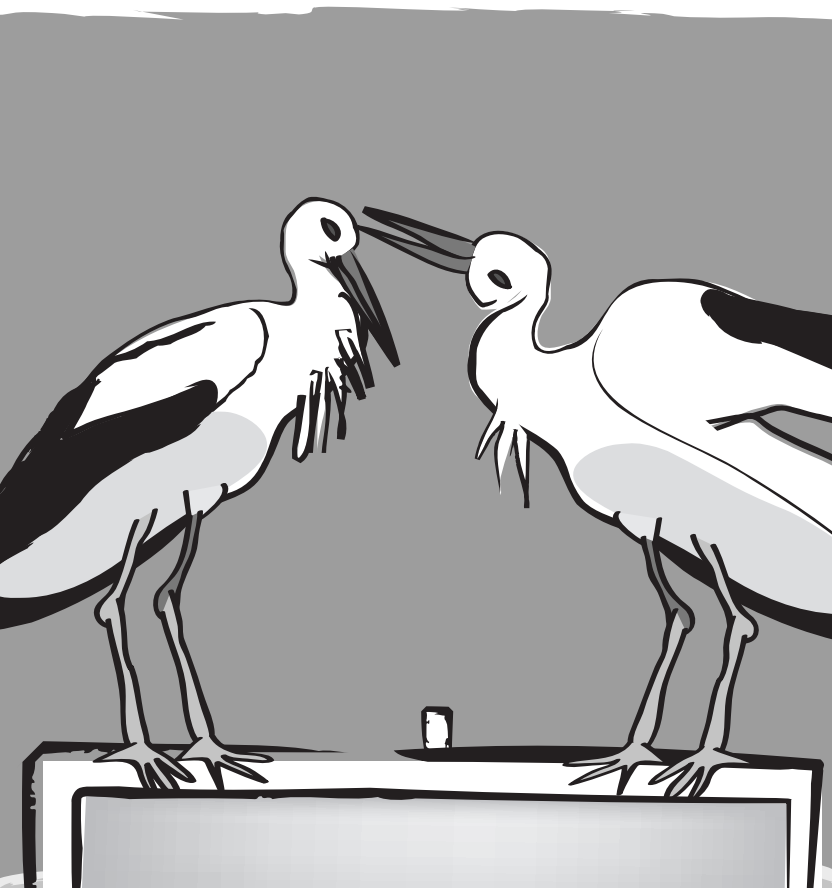
Naša nostalgija oz. naš hrepeneči spomin na Prekmurje je bil namreč precej drugačen, predvsem pa manj travmatičen. Nam so ob spominjanju na Prekmurje v zavesti oživele

dogodivščine preteklih poletnih in zimskih počitnic ter prijetna gotovost, da imamo dostop do nekakšnega rezervata drugačnosti, zaradi česar smo bili v bistveno boljšem položaju od onih, ki te rezervne »domovine« niso imeli. Naslanjali smo se lahko na dve izkušnji: po eni strani smo se lahko opirali na tradicionalno družinsko mrežo staršev, po drugi pa smo bili »bogatejši« za izkušnje iz novega okolja. Še več, po teh izkušnjah smo starše pogosto celo prekašali. Ali pa se nam je tako samo zdelo ...

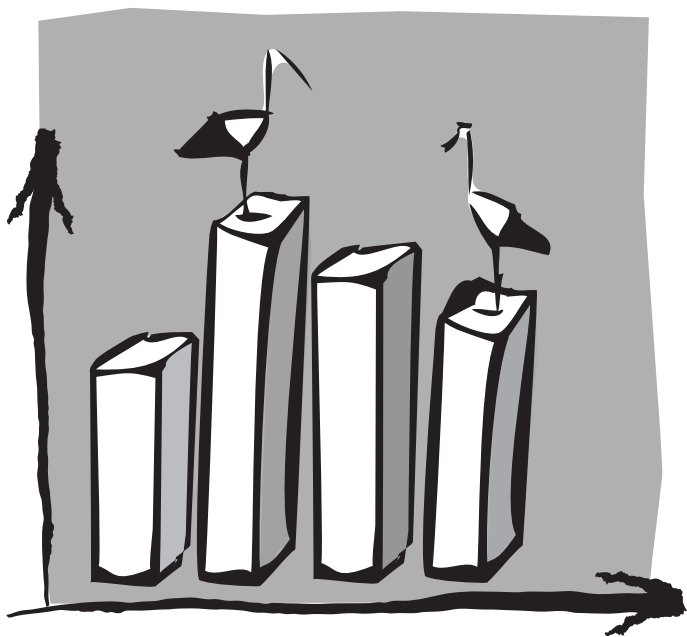
Brez dvoma pa smo staršem vendarle ostali precej podobni v svojem strahu pred nostalgijo, ki se veže predvsem na stereotipe o Prekmurju in Prekmurcih. Nostalgijo, ki se naslanja na skupinsko in izpodriva posameznikovo dožemanje in doživljanje. Prekmurje namreč, karkoli že o njem pravijo, pišejo ali mislijo, nikakor ni enoplastno, Prekmurci pa ne bistveno drugačni kot drugi Slovenci.

Knjižica, ki je pred vami, odpira vrata v to drugo, manj eksotično Prekmurje, ki je v marsičem, zlasti pa v opisanih detajlih, bistveno bolj zanimivo kot Prekmurje, prežeto z množico umišljenih stereotipov.

Oto Luthar

ZA VSAKOGAR

Nerazvita pokrajina

Prekmurje je del pomurske regije. Pomurska regija je podpovprečno razvita slovenska regija in sodi po zakonu o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja med območja s posebnimi razvojnimi problemi. Biti nerazvit pomeni zaostati v razvoju v primerjavi s tistimi, ki ti takšno nalepko pritrdijo. Ko se z očitki o nerazvitosti obmetavajo države in regije, se pri tem navadno sklicujejo na matematične izračune, ki jim pravijo gospodarski kazalci. Nerazumno se zdi na podlagi številke Prekmurce obtoževati, da so nerazviti.

A četudi matematično-empirični diskurz izsmejemo, ker hoče biti izključni referenčni okvir za operiranje s pomeni, lahko Prekmurci tudi v njegovem okviru servirajo protiudar. Temperaturo imajo namreč še kako razvito; v Murski Soboti so, na primer, nekoč poleti namerili 40, pozimi pa -31 stopinj Celzija. Po drugi strani je res, da je najvišji vrh Prekmurja visok komaj 417 metrov, kar je, objektivno vzeto (tako se pačijo tisti, ki računajo gospodarske kazalce), nerazvito v primerjavi z dvatisočaki na drugem koncu podalpske dežele.

Da bi dokazali, kako nerazviti so Prekmurci, so nekateri šli celo tako daleč, da so kot zaostalega interpretirali pozvačina, slavno prekmursko ženitovanjsko figuro iz konca 18. stoletja. Pozvačin je veder, odločen, domiseln mlajši moški, ki zganja norčije, in še danes tu in tam tri tedne pred svatbo opravlja častno nalogo vabljenja svatov. Prekmurci imajo še kako raz-

vit smisel za humor, ta najžlahtnejši izraz inteligence. Kaj drugega kot iskriva gospodarjeva premetenost je pač šega iz Motvarjevcev, da je treba gospodinjo, ki mesi kruh, prijeti za prsi in jih stresati, da bi bil kruh tako rahel kot njene prsi. Med ženskami iz vasi Trimlini pa, ki sadijo čebulo, velja nezlomljivo pravilo, da med sajenjem ne smejo prdeti, saj bi sicer zrasla prehuda čebula.

Mateja Ratej

Prekmurje

– žitnica Slovenije

Žitnica je v prvem pomenu besede prostor ali stavba, kjer se hrani žito. Prek publicistike se je beseda žitnica uveljavila tudi v pomenu žitorodno področje, torej tisto, kjer vladajo dobri pogoji za rast žita. Zato ni nič nenavadnega, če rečemo: ta pokrajina je naša žitnica. No, pa smo tam. Prekmurja se drži sloves, da je žitnica Slovenije. Kamorkoli pogledamo, povsod nas pozdravi valovanje zlatorumenega žita, je stavek, ki pogosto spremlja poljudne opise Prekmurja.

Hkrati pa sloves, da je Prekmurje žitnica Slovenije, ni zgolj plod poetične ljudske domišljije, temveč znanstveno utemeljeno dejstvo. Še nedavno tega so udeleženci zborovanja slovenskih geografov ugotavljali, da je treba obravnavi in spodbujanju kmetijstva v Pomurju posvetiti več pomena, saj gre za področje, ki je s strateškega vidika, kakor se je velepomembno izrazil eden od udeležencev, najpomembnejše območje za proizvodnjo hrane v Sloveniji. Kmetijska gospodarstva pomurske regije obdelujejo skoraj 13 odstotkov vseh kmetijskih zemljišč v Sloveniji in redijo skoraj 12 odstotkov vse živine. Žitnica države pridelala skoraj polovico vse pšenice in skoraj tretjino vse koruze v Sloveniji.

Geografi v duhu trendovske sintagme o trajnostnem razvoju opozarjajo še, da je zaradi prostorske razširjenosti kmetij-

stva in intenzivnosti pridelave pritisk na okolje velik in stalen. Še dlje pa je šla najbolj slavna slovenska klimatologinja, ko je že pred skoraj dvajsetimi leti zatrdila, da sicer našim potomcem najbrž ne bo treba prodati vseh krav Eskimom in z velblodi bloditi po morju peska okrog Triglava, utegne pa se zgoditi, da slovenska žitnica ne bo več Prekmurje, ampak bo zaradi podnebnih sprememb status žitnice pripadel Gorenjski.

Mateja Ratej

Goričko, Ravensko, Dolinsko

Prekmurje je geografsko, kulturno in zgodovinsko vpeto med tri zelo različne kulture. Tudi zato so se v tem delu slovenskega etničnega prostora skozi zgodovino prepletali različni jezikovni vplivi, ki so odgovorni za izjemno jezikovno razčlenjenost tega prostora. V geografskem oziru se pokrajina deli na Goričko, Ravensko in Dolinsko, njeni prebivalci pa se imenujejo Goričanci, Ravenci in Dolinci. Goričko se stika med avstrijsko in madžarsko mejo na skrajnem severovzhodnem delu pokrajine. Gre za gričevnat svet z nekoliko slabšimi pogoji za poljedelstvo, toda ponuja številne iztočnice za

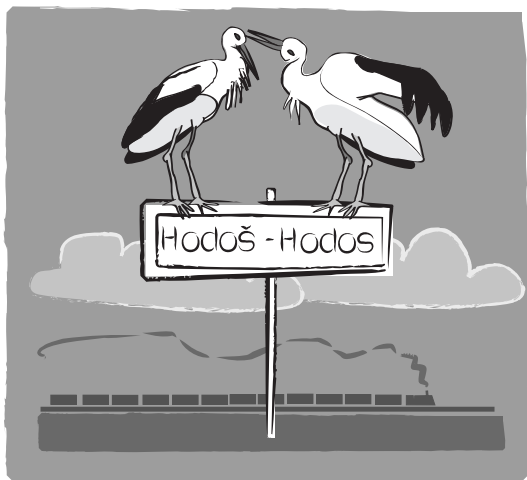
pristno doživetje Goričkega. Ena izmed teh je zagotovo izletniška kmetija »Falaut« v kraju Adrijanci, kjer se lahko poleg ogleda zbirke starih kmetijskih orodij in motorne tehnike prepustite tipičnim prekmurskim dobrotam. V osrednjem delu Prekmurja na levi strani Mure se razprostira intenzivneje obdelano Ravensko, ki na zahodu sega do avstrijske meje, proti vzhodu pa onkraj črte Dokležovje–Lipovci–Bogojina prehaja v Dolinsko. Slednje tako zajema vzhodni del ravnine ob reki Muri med Mursko Soboto in Lendavo.

V stiku z domačini pa bomo naleteli na še eno posebnost; prekmurski jezik, ki se bistveno razlikuje od osrednjeslovenskega. *Kda se začneta dva Prekmurca pogučavati*, je pogovoru skorajda nemogoče slediti. Sicer pa se podobno godi Prekmurcem, ki prihajajo z različnih drugih delov Prekmurja, saj so tudi znotraj Prekmurja številne razlike.

Tako kot pokrajinsko se tudi v jeziku Prekmurje tradicionalno deli na tri podskupine: goričko (Goričko, severno od Cankove), ravensko (od Cankove proti vzhodu in južno od Murske Sobote do Rakičana) in dolinsko (južno od Rakičana do reke Mure in ob Ledavi). Pri tem si kaže zapomniti, da sta ravenski in gorički govor nekoliko hitrejša in odsekana, Dolinci pa govorijo nekoliko počasneje in malce bolj »zategnjeno«.

Klaudija Sedar

Madžarska in slovenska narodna skupnost

Sestavni del Prekmurja je tudi madžarska narodna skupnost, ki je podobno kot slovenska na Madžarskem nastala po podpisu Trianonske mirovne pogodbe leta 1920. Na madžarski strani meje, v dolini reke Rabe, se je tako znašlo devet slovenskih vasi oziroma področje dveh narečnih govorov. Eden se govori okoli Gornjega Senika (Dolnji Senik, Verica, Ritkarovci), drugi okoli Števanovcev (Otkovci, Andovci, Sakalovci in Slovenska ves). Oba govora (gornjeseniški in števanovski) imata zgodovinskora-zvojno in tipološko prekmurske goričke strukturne značilnosti, toda te so v panonskih narečjih že izgubljene.

Porabski Slovenci kot slovenska narodna manjšina v Porabju so avtohtoni prebivalci Porabja in govorijo porabsko narečje, ki je najbližje prekmurskemu goričkemu.

Madžarska manjšina v Prekmurju pa živi na narodnostno mešanem območju ob slovensko-madžarski meji, blizu tromeje med Slovenijo, Madžarsko in Avstrijo. Prostrorsko se deli na južni (občini Lendava in Dobrovnik) in severni del (občine Moravske Toplice, Hodoš in Šalovci). Vsi trije govori (v okolici Lendave göcsejski in hetéški govor, v madžarskih naseljih na Goričkem pa govor pokrajine Őrség), madžarskega prebivalstva pa spadajo v zahodnomadžarsko narečno skupino.

Madžarski narodni skupnosti v Republiki Sloveniji in slovenski narodni manjšini v Republiki Madžarski so z ustavo sporazumno zagotovljene vse narodnostne pravice, vključno s pravico do ohranjanja, negovanja in uveljavljanja lastne kulture, jezika, vere in celovite slovenske oziroma madžarske identitete. Posebna skrb je namenjena ohranjanju in uporabi maternega jezika v zasebnem in javnem življenju pripadnikov obeh skupnosti. V Porabju tako danes delujejo tri osnovne šole (gornjeseniška, števanovska in monoštrska), ki jih obiskujejo pripadniki slovenske manjšine. Te šole so v madžarski šolski zakonodaji opredeljene kot »narodnostne šole«, ki poučujejo jezik manjšine kot učni predmet, učni jezik pa je madžarščina. Celotno območje Lendave in okolice je uradno dvojezično, kar pomeni, da sta tako slovenščina kot madžarščina jezika vsega javnega življenja – javnih napisov, prireditvev, verskega bogoslužja in izobraževanja.

Plod tovrstne narodnostne politike pa ni le izoblikovanje raznolike kulturno-raziskovalne dejavnosti obeh skupnosti, temveč je opazen tudi velik razvoj na področju informiranja o aktualnem družbenem dogajanju v sklopu radijskih in televizijskih programov.

Klaudija Sedar

Prekmurščina

»Nemo več naklado, ka rejdko što me šteka,
Pappalinko ne napeka, rajše dejvle tačas Prekmurje na mapo,
doste že prelapo, če ti je beat prazen, zove Dulo, zove Pappo ...«
(Stekli psi, *Koga briga*, 2010)

Ob pesmih, ki so jih na svojem prvem albumu *Koga briga* leta 2010 izdali prekmurški raperji Stekli psi, je neznani glasbeni kritik zapisal: »Na to, da je vse skupaj tako posebno, lepo tekoče in mehko, zagotovo vpliva tudi močan prekmurški naglas, obilica narečnih besed pa skrbi za presenečenja, zanimivost in nasmeške zadovoljnega poslušalca.« In lahko mu samo pritrdimo: prekmurščina ali – kakor pravijo prebivalci levega brega Mure – *prekmürska rejč* je najbolj blagodejna, ko jo poslušamo. Za razliko od osrednjeslovenskega govora ima prekmurški jezik monoftongično-diftongični samoglasniški sistem (či *be svejta nej bilou*), v katerem sta tudi zaokrožena *ü* in *ö* (*tü, künja, Müra/Möra*), izgublja se polglasnik (*pes, den*), v sistemu soglasnikov pa nas na prekmurški izvor našega sogovornika najpogosteje opomni vzglasni *f* (*fse, fčasi*) in prehajanje *m* v *n* (*sen; gronska strejla*). Za poznavalce so kajpak opazne tudi druge posebnosti soglasniškega sistema, ki po eni strani otrdeva (na primer *lj* prehaja v *l* – *lübezen, lüdstvo*), drugje pa se mehča

(*nejsou šteli 'hoteli'; vem, štéri den je 'kateri'*). Pri sklanjanju se ta jezik opira na i-jevske oblike (*v zimskom cajti*), besedišče je polno izposojenk iz madžarščine in nemščine ter starih arhaičnih besed (*firanki, špajert, mantrati*). Seveda se te izjemnosti odražajo različno v petih podnarečjih, med katerimi so tri, goricko, ravensko in soboško, predstavljala osnovno za prekmurški knjižni jezik oziroma pisano prekmurščino.

Razlogov za nastanek tega pisnega fenomena je toliko, da jih ne moremo le izluščiti in naštet. Gre za preplet okoliščin, ki jih – ob pogojenosti s posebnostjo prostora, razburkanega življenja zadnjih stoletij in tehnološkim napredkom – označuje tudi prekmurški človek. Med dejavniki, ki jih najpogosteje označujemo za odločilne, sta zagotovo geografska oddaljenost in z zgodovinskimi dejstvi pogojena politična ločenost od matičnega ozemlja, tj. osrednje Slovenije, zaradi katerih so se govorci slovenščine ne levem bregu Mure znašli v jezikovnem položaju, ki je narekoval manj običajen razvoj njihovega jezika. Prekmurški Slovenci so bili namreč vse do leta 1919 izolirani od preostalih slovenskih pokrajin, in to seveda na drugačen način – vsekakor pa bolj, kot si je v sodobnem času brezžičnih povezav to sploh mogoče predstavljati. Bili so šolan v madžarskem jeziku, prek cerkvenih dejavnosti, ki so bile pod pristojnostjo zagrebške škofije, pa so bili v stiku in pod vplivom hrvaških kajkavskih govorov. Slednja povezanost dveh podobnih jezikov je kar nekaj časa zbujala celo misli o prepletanju obeh jezikovnih skupin oziroma podleganju prekmurščine hrvaški prevladi. A kljub izpričanim tujim jezikovnim vplivom in prepletanju prekmurščine s kajkavščino, je sodobno jezikoslovje potrdilo, da se je prekmurščina razvi-

jala ob tujih jezikih v samostojen idiom, ki ga v mnogih podrobnostih lahko povežemo s staro cerkveno slovanščino.

Po drugi strani pa je bilo prekmurskim, torej ogrskim Slovencem vse do leta 1919 onemogočeno seznanjanje s publikacijami iz osrednje Slovenije, kar je v večini razprav jezikoslovcem, raziskovalcem prekmurskega jezika, Vilka Novaka, Martine Orožen in Marka Jesenška, označeno kot eden najpomembnejših razlogov za oblikovanje samostojnega jezika. In čeprav imamo zgodnejše dokaze za zapise v prekmurskem jeziku (*Martjanska pesmarica* iz 16. stoletja danes velja za najstarejši ohranjeni dokaz pisne prekmurščine), je ta – podobno kot sočasne jezikovne različice v osrednji Sloveniji – dolgo živel večinoma v ustni podobi. Šele v 18. stoletju se je pod vplivom »snopa svetlobe« oziroma cesarskih reform okrepila narodnostna in kulturna zavest Slovencev: svoje pripadnosti slovenskim jezikovnim okvirom so se začeli zavedati tudi pišočji meščanski sloji in prvi izobraženci v osrednji Sloveniji, ki so začeli uporabljati knjižni jezik tudi v posvetnih knjižnih oblikah, v Prekmurju pa v cerkvenem tisku. Led je prebil Ferenc Temlin, evangeličanski duhovnik, ki je v letu 1715 izdal *Mali katechismus*, prvi vrh pa je takratna prekmurska pisna tradicija dosegla s protestantskim *Nouvim Zákonom* (1771) Štefana Küzmiča, ki ga jezikoslovci postavljajo za kulturni dosežek, s katerim je prekmurščina prestopila narečne okvire in postala normirana nadnarečna oziroma pokrajinska jezikovna različica. Ta različica je po trditvah sodobnega jezikoslovja sooblikovala vseslovenski enotni knjižni jezik, saj je vanj prispevala ustrezne izvirne slovanske oblike, ki so jih osrednje-slovenski govori skozi stoletja že izgubili.

Jezik, ki ga danes govorijo in (ponovno ali še vedno tudi) pišejo, je doživel precej vzponov in padcev. Po razpadu Avstro-Ogrske je Porabje ostalo pod madžarsko oblastjo, Prekmurje pa so vključili v novo državo Jugoslavijo, kjer je bil prekmurski knjižni jezik priznana pisna možnost. Živel je zlasti v časopisju in cerkvenih besedilih.

Ob združitvi v enotno državo je precej Prekmurcev, zlasti pa mlajših izobražencev menilo, da v Prekmurju ni več potrebe po ločenem jezikovnem standardu. Te težnje in pa izrazita motiviranost prekmurščine z rabo v cerkvenih besedilih so verjetno vplivale na to, da prekmurščina po drugi svetovni vojni ni imela več statusa uradnega jezika in je uradno živela le kot pokrajinska pogovorna različica. Dejansko pa so jo že vedno uporabljali v cerkvene namene. V zadnjih desetletjih so jo začeli obujati domači kulturni ustvarjalci – Feri Lainšček, Milan Vincetič, Vlado Kreslin, zaživela je torej tudi v umetnostnih besedilih – torej tisti književni zvrsti, v kateri prej ni nikoli polno zaživela. Danes jo srečujemo v pesmih in romanih, uveljavila se je tudi kot filmski jezik, v fragmentih in priložnostno jo srečujemo na spletnih straneh, v forumih in blogih, pa tudi aforizmih. Pisatelj in pesnik Feri Lainšček pravi, da jezik, v katerem govori manj kot 100.000 ljudi, ohranja le še iz sentimentalnih razlogov, zaradi duhovne arheologije, s katero se srečuje kot umetnik besede, zaradi tistih romantičnih prvin, ki jih je urbani svet zanemaril.

*Nikdar neboš znala,
kak se vrabli na toj streji cejli mili den küšujejo.
Kak se vräne na toun droudi sveklou poglejüjejo.
Kak ena stara sraka po tej dvoriščaj grdou kradne –
grdou kradne, te pa pod vejčer s kejson
srakopejri pod perout spadne.*

*Nikdar neboš znala,
kak se pijanci, šteri tuj na kükli čemijo, domou bojijo.
Kak kakša stara mamica v kmici sama idouč moli devico Marijo.
Kak tuj doli na poštiji včasi štoj obstojij,
kak da bi nej bilou za naprej več potij.*

*Nikdar neboš znala,
nej, toga nigdar neboš znala,
zakoj mi včasi paše takša žmetna kmica.
Zakoj odpejran oukna, kda okouli lejče baba peldivica.
Nikdar neboš znala, nej, toga nikdar neboš znala,
če boš pa znala, neboš mogla razmiti.
(F. Lainšček, Nigdar neboš znala: moje prekmurske
verzuške pa kejpji, 2007)*

Helena Dobrovoljc

Strpnost

Prekmurje ne pozna etničnih in verskih spopadov. Z izjemo občasnih turških vpadov in madžarizacije, v tej pokrajini od augsburškega verskega miru leta 1555, ko so se v Prekmurje zatekli mnogi protestanti, tu ni prihajalo do konfliktov. Nacionalna, religiozna in duhovna pluralnost je na tem področju družbena danost, zato življenje mora temeljiti na načelih enakopravnosti in strpnosti.

V bistvu je zgodovinski razvoj Prekmurce morda nekoliko bolj kot ostale Slovence označil s širino duha in spoštovanjem do drugačnih in drugače mislečih. Strpnost je postala del njihovega življenja z vsemi problemi, ki jih te razlike prinašajo. Prekmurski multikulturni prostor oblikujejo Slovenci, pripadniki madžarske narodnostne skupnosti (po številu okoli 6000), Romi (več kot 2000), Judje, ki jih je bilo nekoč znatno več kot danes, pripadniki evangeličanske, katoliške, kalvinske in še kake veroizpovedi ... Formula za sobivanje v tako mešani družbi je v poudarjanju skupnih značilnosti in ne različnosti.

A vsaka medalja ima dve plati in treba je priznati, da tudi prekmurska strpnost včasih popusti in temelji njene verodostojnosti se zamajejo. Slednje je zaznati predvsem v obdobju po osamosvojitvi Slovenije. Iste raznolikosti Prekmurcev, ki so rodile strpnost, postrežejo tudi z nestrpnostjo. Da, nihče ni neranljiv, tudi umetno ustvarjeni »Kranjčevi ljudje« ne. Na lokalni ravni je namreč včasih zelo pomembno, ali si Marko ali

Goričanec, ali katolik ali evangeličan, ali prihajaš iz Lendave ali si pripadnik madžarske skupnosti, in bog ne daj, da si Rom.

Kadar je treba braniti nekaj svojih kvadratnih metrov, takrat prevlada ksenofobnost in strpnost se izgubi v poplavi očitkov in medsebojnih primerjav: kdo ima bolj prav; kdo je boljši; katerih je več; kdo mora imeti svojo občino, ker se počuti utesnjenega v drugačni okolici (beri: živ, obdan z manjšino in pripadniki druge veroizpovedi); kdo bi proslavljal katerega od kulturnih in nacionalnih praznikov in zakaj ga ne bi; kdo ima več pravic; kdo je bolj ekumenski; itd. Tistim, bolj vztrajnim, to uspeva z rokami, ovitimi v rokavice diplomacije, ali prek prižnice, drugi se tega lotijo bolj konkretno na kateri izmed vaških veselic, kjer besedi nemalokrat sledi še roka (ne-oro-kavičena, seveda).

Ko pa se strasti pomirijo in je treba postaviti na ogled svojo podobo, takrat se spet pririne v ospredje prekmurska strpnost in iz brezoblične gline nastane lepa posoda, polna različnih interkulturalnih praks, ki ustvarjajo strpen multikulturalni prostor, v katerem poudarjajo ljubezen in enakopravnost in za katerega je edina meja tista na reki Muri. Resnici na ljubo: Prekmurci se s svojo strpnostjo nikoli niso posebej ukvarjali, pač pa so živeli in pustili živeti. Strpnost so kot značilnost njihovega značaja prepoznali tisti od drugod, Prekmurci pa so jo, odprti rok, kot živijo, vzeli za svoj zaščitni znak.

Jasmina Litrop

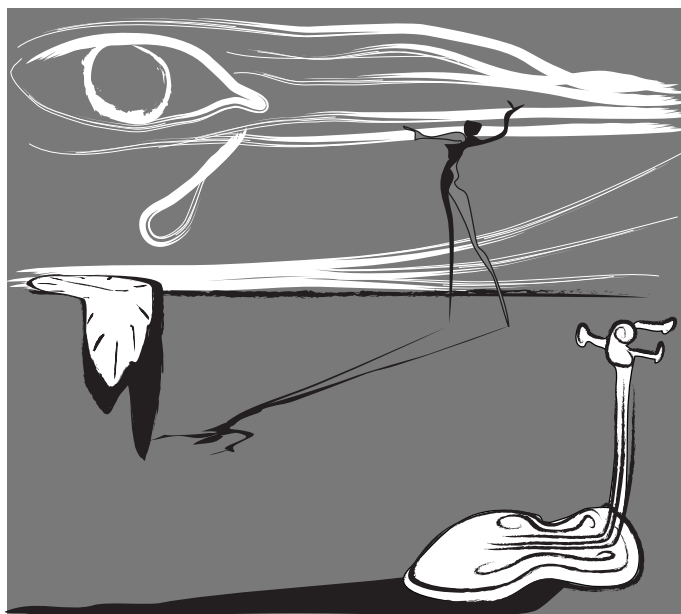

Melanholija

*Starci pa zrejo v kozarce za vino
in večni točaj jim doliva praznino.*

(F. Lainšček, *Občutek za veter*)

Vsaka naravna ali kulturna krajina s svojimi zunanjimi znaki priključuje v spomin tudi značilen občutek, ki mu tukaj še vedno pravijo duša in s katero ljudje poskušamo vedno znova pričati o svojem tukaj in zdaj. Prav sentiment je tisto, po čemer se ljudje iz določene pokrajine ločijo od ljudi iz neke druge pokrajine. Ta specifičen občutek, ki išče svoj avtentičen izraz v kulturi in umetnosti, skozi jezik, glasbo, ples in tudi vsakdanje običaje in navade, se je oblikoval v dolgih obdobjih človeške zgodovine, in kot tak presega zgolj eno življenje.

Pravijo, da je prav melanholija tisti avtentični izraz panonske duše, ki se lepo poda tudi prekmurskemu človeku. Pa vendar, kot je zapisal že pesnik Kajetan Kovič, pojma melanholija ne smemo preprosto enačiti le z žalostjo, temveč moramo misliti tudi na globlji in širši pojem, ki bi mu lahko rekli otožnost. Gre za občutek, ki ga nezmotljivo pričara glasba, tudi ciganska, tista velika panonska muzika, v kateri pojejo violine, basi, harmonike, cimbele in bobni.

Otožnost, ta nedoumljiva stepska melanholija, v sebi nosi žalost, ki pa ni samo smrt, in tudi vznesenost, ki pa prav tako ni samo veselje ali pijanost. Otožnost torej, melanholija, ki je hkrati tiha, vase zaprta, brezdanja in tudi razigrana, široka ter odprta kot duša.

Dušan Šarotar

Zdravilišče Moravske Toplice

V terciarju, mlajši dobi zemeljske zgodovine, se je na področju Pomurja raztezalo Panonsko morje, ki je za seboj pustilo sloje laporjev, peščenjakov, plinov in nafte. Na globini okoli 1.500 metrov so ostanki morja vsrkani v porozne kamnine. Ko jih je dosegel vrtni stroj, so privreli na dan kot termomineralna voda. V vasi Moravci se je to zgodilo poleti 1960, ko so strokovnjaki južno od vasi na travnikih, imenovani Bereki, skušali izvrtati nafto. Jeseni je iz vrtine namesto težko pričakovane nafte bruhnila vroča voda s temperaturo okoli 72 °C. Delavci Ine – Nafte Lendava so vrtino zaprli in ob njej namestili tablo z napisom: »Pozor, dostop do vrtine strogo prepovedan, odpiranje ventila smrtno nevarno!«

Nato sledi mit: pet minut hoje od vrtine je stala domačija Hidičevih. Oče je bil zelo bolan, ležal je v postelji in nič mu ni šlo na bolje. Sina je prosil, naj se ponoči odtihotapi do vrtine in prinese vodo, da se bo lahko v njej okopal. Sin ga je ubogal in očetu teden dni nosil vodo. Po terapiji se je bolnik počutil veliko bolje, z njo je nadaljeval do pomladi, ko se mu je zdravstveno stanje tako popravilo, da se je lahko vozil s kolesom.

Prvi improvizirani bazen v Moravcih so postavili domačini v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja; meril je štiri metre v dolžino in štiri v širino, globok pa je bil 180 centimetrov.

Počasi je sledila gradnja prvih zunanjih in pokritih bazenov, restavracij in fizioterapije. Leta 1974 je zraslo še turistično naselje s hiškami, kritimi s slamo, restavracija in avtokamp. Deset let kasneje se je naselje in zdraviliški kraj pod južnimi obronki Goriškega ob cesti Martjanci–Lendava preimenovalo v Moravske Toplice. Zdravljenje s termalno vodo temelji na naravnih zdravilnih metodah s hidrogenkarbonatno hipertermalno vodo in žveplovim peloidom. Tam si lahko pozdravite vnetne revmatske bolezni, degenerativni in nesklepni revmatizem, stanje po poškodbah lokomotornega aparata ter kožne bolezni.

V novem tisočletju so v Moravskih Toplicah, ki so leta 1995 spotoma postale občina, odprli še bazenski kompleks Terme 3000, kjer je med drugim mogoče prenočiti v hotelu najvišje kategorije s termalno vodo kar v hotelski sobi. Kmalu za tem so menedžerji iz Moravskih Toplic uresničili še projekt Panonske terme, ki povezuje zdravilišče Moravske Toplice z zdraviliščem Radenci ter s termami Lendava, Ptuj in Banovci; zraven sodi tudi hotel Jeruzalem v Ljutomeru. Kot prvo zapoved poslovanja so si postavili – prodajanje doživetij. Zamisel o izgradnji igrišča za golf in igralnice ob zdravilišču Moravske Toplice je s tem postala samoumevna.

Kako velik pomen ima zdravilišče za občino Moravske Toplice, pove podatek, da občinski praznik ni, denimo, kak dan iz leta 1365, ko se je naselje pod imenom Also Morac prvič pojavilo v listinah, temveč 7. september. Tedaj, leta 1962, je bila v kemijskem laboratoriju v kraju Ūmea na Švedskem opravljena prva znanstvena analiza vode iz moravske vrtine.

Mateja Ratej

Vlado Kreslin

Nekaj nevidnega je čisto narahlo razpeto nad ravnico. Nevidne strune zadrhtijo, čim zapiha »z veržejske strani«. Takrat se oglasi muzika. Včasih jo je igrala Kociprova banda, ki se je zjutraj, malo zmahana, razprostrta vštric čez polja vračala iz gostüvanja v sosednji vasi, in je v razvlečeni meglici, še preden jo je razblinil prvi kmet s svojimi opravki, zašpilala še eno zase.

Danes muzikant nosi klobuk. Klobuk, ki ga na obisku sname in ga posadi na široko krušno peč. Ali na omaro, ali na klavir, ali na cimbale. Muzikant danes nosi kitaro. Tisto črno, po katero »je oče stopil v sobo«. Vlado Kreslin je pevec in poet prekmurske ravnice. Poet, v prvotnem pomenu besede »poesis« kot ustvarjanja, kajti hkrati, ko Vlado poje o poetičnosti Prekmurja, jo tudi ustvarja. Niso redki tisti, ki Prekmurje odkrivajo in vzpostavljajo mitično predstavo o njem prav skozi Kreslinovo poezijo.

Rojen je bil tik ob glavni sobi vaške gostilne, na Ravenski cesti v Beltincih, 29. novembra leta 1953. V sosednji sobi je Kociprova banda igrala sotiš in šamarjanko. V osnovno šolo na baročnem grofičinem gradu sredi beltinškega parka (prav tam, kjer se veliko let pozneje, vsakega avgusta, dogaja razvpiti beltinški folklorni festival) je hodil peš; v gimnazijo v Murski Soboti pa se je vozil s kolesom. Legenda pravi, da se je njegov prvi bend, ki so ga sestavili z gimnazijskimi kolegi, imenoval Apollo, da so prošnjo za sponzorstvo naslovili na Naso, da pa je brez Nasinega posredovanja končala v rokah beltinškega župnika, ki je prispeval za inštrumente. Ko se je pisalo leto 1968, so v Prekmurju zelo dobro lovili program radia Luksemburg in s *Hey, Jude* je Vlado nekega dne skušal razsvetliti beltinško občestvo na vaški veselici. Na študij v Ljubljano se je odpravil z vlakom in tam ostal. S pesmijo *Dan neskončnih sanj* je zmagal na festivalu »Slovenska popevka« leta 1980. Zamenjal je nekaj rock bendov, najuspešnejši med njimi, Martin Krpan, je prenehal z delovanjem po nastopu pred Bobom Dylanom v Ljubljani leta 1991. *Zdravljica*, ki so jo zapeli s Pankrti sredi osemdesetih, je razgrela glave in razburila duhove.

Kaj pa Prekmurje? V osemdesetih je Vlado Kreslin iz Mure potegnil marsikatero ščuko, prebrodil Mursko šumo v iskanju lisičk, in z brodarjem Fintičem dvignil prenekateri kržak. V Beltince se poslej le še vrača, ko je »spet doma« in »sedi s prijat' lji, ki tam še živijo, pod kostanji in pije ...«.

Junija leta 1989 je Nick Cave spet napolnil Križanke v Ljubljani, Kreslin pa je imel poškodovano koleno iz nogometne tekme z Mladinino fotografijo M proti ekipi KPD Iga, za katero je igral tudi takrat najbolj znani slovenski politični zapornik Janez Janša.

Samo malo še, in začela se bo povest o Beltinški bandi, povest o dobrih muzikantih, zgodba najuspešnejše slovenske glasbene skupine z največjim starostnim razponom in najvišjim starostnim povprečjem članov.

* * *

Pod brezami na Bistrici se sreča muzika in njene niti se spet razpnejo po ravnici. Prideta Janček Kociper in Tonek Rajnar, ljudska godca. Pride tudi Vlado Kreslin, eden najbolj znanih slovenskih rockerjev, poredni fant, veliko bolj kot Mick Jagger. *Satisfaction* se je prepletala z *Lili Marlen* in *Šamarjanko* še pozno v noč. Muzika se je ujela, strune so se razpele.

Ustanovitev beltinške bande pozneje opisujejo kot »preporod slovenske ljudske glasbe«, ki vzpodbudi vse več slovenskih glasbenikov, da po Kreslinovem vzoru pričenjajo v svojo glasbo vpletati prvine ljudske glasbe. Tudi Prekmurci začnejo še bolj ceniti in oživljati svoje glasbeno izročilo. Ustanavljajo se skupine mladih muzikantov, ki se pri starih mojstrih učijo cimbal in pri »primaših« violine.

Vlado Kreslin se loti tudi največje prekmurske glasbene dogme, pesmi *Vsi so venci vejli*. V nasprotju z otožnim besedilom jo zapoje veselo. Publika je osupla, nakar se pridruži in zaploska. Danes Kreslin poje *Vence* spet v skladu z otožnim izročilom, publika pa mu primrmrava, tako na tri dni zapored razprodanem tradicionalnem koncertu v veliki dvorani Cankarjevega doma kot na vsakoletnem poletnem koncertu v Križankah. Pravzaprav ne primrmrava, temveč kar kmalu tudi ploska, vzklika, poje, vriska in včasih tudi joče.

Kreslin s svojo glasbo spravlja v življenje muziko, ki je prekmurska, ki pa je tudi slovenska, evropska, svetovna. Globalni glasbeni diskurz je raziskoval na svoji plošči s presenetljivim naslovom *Muzika*, kjer je pihal rogove z avstralskim domorodci, pel sevdalinke, godel s pouličnimi muzikanti v evropskih velemestih, igral muziko od alpskih citer pa do bluesovske kitare.

In skozi vso to glasbo spoznal, kako prav je imel Miška Baranja, devetdesetletni cimbalist, ki je nekoč povedal: *Vsaka muzika ima začetek, samo končetka nema ...*

Valentina Smej Novak

Murska Sobota

Murska Sobota že stoletje velja za gospodarsko, trgovsko, izobraževalno in kulturno središče Prekmurja. Od trenutka, ko je v tej vlogi prehitela Beltince in Lendavo, se je začela spreminjati tudi njena etnična in kulturna podoba. Njen siceršnji multikonfesionalni in multikulturni značaj se je še dodatno utrdil, z njim pa se je okrepil tudi gospodarski pomen mesta. Tukaj so se brez vidnih predsodkov srečevali vsi, Slovenci, Judje in Madžari, na zapovedani distanci (a kljub temu) pa so jim sledili tudi Romi iz predmestnega naselja Pušča. Še več, slednji so se prav v času pospešenega razvoja Sobote, ki se nahaja malodane v geometričnem središču pokrajine, postopoma uveljavili kot najbolj emancipirana romska skupnost na slovenskih tleh. Podoben, čeprav daleč vplivnejši položaj, so zasedli prekmurski Judje, brez katerih si ni mogoče predstavljati modernizacije tega tipičnega panonskega mesta. Uničenje prekmurske judovske skupnosti v predzadnjem letu druge svetovne vojne je vsestransko osiromašilo Soboto, na kar danes spominja samo še peščica spomenikov razdejanega judovskega pokopališča in nedavno postavljen spomenik žrtvam holokavsta pred železniško postajo, spomenik, ki je edini te vrste v Sloveniji.

Sicer pa prve oprijemljive omembe mesteca med Ledavo in Muro srečamo že v 14. stoletju, ko se je pod imeni Zombata, Zumbota ali Zombota pojavil kraj, katerega prebivalce je ple-

miška družina Széchy sto let kasneje oprostila vseh dajatev. Konec 17. stoletja je kraj pripadel madžarski plemiški družini Szapáry in tako je ostalo do konca prve svetovne vojne. Poleg drugih posesti se je družina lahko pohvalila z eno najbogatejših zasebnih knjižnic daleč naokoli. Njeno izginotje po drugi svetovni vojni predstavlja še posebej veliko škodo. Med svetovnim vojnama se je s knjižnico ponašalo še telovadno društvo Sokol, katerega živahna dejavnost je predstavljala središče družabnega življenja mesta. Ko je bil leta 1928 sprejet sklep o gradnji Sokolskega doma s telovadnico, je moči za izgradnjo združila ne le sokolska srenja, temveč so gradnjo podprli tudi številni drugi Sobočanci. Ustno izročilo pravi, da so bila njihova imena shranjena v dveh steklenicah, ki so jih nato gradbeniki položili v temelje novega doma.

S sokolskim domom se je lahko meril samo še hotel Dobray. Z balkona ene od hotelskih sob je poveljnik obmejnih policijskih enot, Vilmoš Tkalec, maja 1919 razglasil tri dni trajajočo Mursko republiko. Na fasadi sedaj že skoraj sedemdeset let piše Zvezda in Dobray, kar pa meščanov očitno ne moti pretirano, saj po koncu socializma nikomur ni padlo na pamet, da bi ime spreminjal.

Mesto se dolgo ni moglo izviti značilnemu provincializmu. Lepljivo in vseprisotno blato pozne jeseni, zime in pomladi se je še v petdesetih letih 20. stoletja izmenjevalo s trdovratnim poletnim prahom. Po ulicah je bilo globoko v čas modernizacije mogoče slišati odmeve občinskega bobnarja, ki po vogalih kriče oznanja zadnje novice in odloke mestnih oblasti. V tistem času je Sobota dobila dve tovarni perila in tovarno mesnih izdelkov Josipa Benka, ki je bil med obema svetovni-

ma vojnama najtesneje vpet v socialno in politično življenje Murske Sobote. Med drugim je bil pokrovitelj tamkajšnjega prostovoljnega gasilstva, ki je že v osemdesetih letih 19. stoletja razpolagalo z dvobatno ročno brizgalno znamke Francz Walser. Še danes je uporabna, najdete jo pri gasilcih v Martjancih. Nedavno se je po seriji stečajev tekstilnih podjetij na Slovenskem močno skrčilo še največje med njimi, soboška tovarna oblačil Mura, ki je zadnjih osemdeset let marsikateremu prebivalcu mesta predstavljala neločljiv del osebne in lokalne identitete.

Oto Luthar in Mateja Ratej

Lendava/Lendva

Na skrajnem severovzhodu Slovenije, na sotočju Bukovnice, Kobiljanskega potoka, Radmožanskega kanala in Ledave, se je v zgodnjem srednjem veku razvilo središče, ki je danes mesto in se je do leta 1955 imenovalo Dolnja Lendava/Alsólendva, danes pa se imenuje Lendava/Lendva. Dvojno poimenovanje pomeni, da spada mesto v dvojezično območje, natančneje, da poteka poslovanje v slovenskem in madžarskem jeziku, dvojezični pa so tudi vsi javni napisi.

V Lendavi se radi ponašajo z obsežnimi ravninskimi gozdovi, še zlasti s tistim v Črnem logu, kjer rase eden največjih sestojev jelš v Evropi. Naslednja naravna značilnost, ki sooblikuje identiteto Lendave, so Lendavske gorice (334 m), grajene iz pliocenskih peščenih laporjev, peskov in prodov. Kljub temu danes le malokdo ve, da je bila zidanica Miška Kranjca v Lendavskih goricah v letih pred drugo svetovno vojno pomembna točka politike emancipacije, ki so jo v Prekmurju tedaj poleg Kranjca oblikovali še Ferdo Godina, Štefan Kovač, Rudi Čačinovič, Ali Kardoš idr. Zlasti Kranjec in Godina sta si prizadevala za uveljavitev knjižne slovenščine, ki se je po priključitvi Prekmurja Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev zanesljivo postavljala ob bok prevladujočemu narečju.

In če je katera zgodovinska epizoda del lendavske identitete, je to gotovo dolnjelendavska rodbina Bánffy, ki je med drugim v času reformacije ustanovila tiskarno in v njej tiskala

protestantske knjige v madžarskem jeziku. Sredi 17. stoletja so Bánffyji izumrli, njihovi nasledniki Esterházyji pa, četudi so pozidali lendavski grad, na lendavsko kulturno krajino niso imeli več tako velikega vpliva, saj so za njihovo lendavsko posest skrbeli plačani uslužbenci. Nekateri so mnenja, da je Dolnja Lendava odtlej duhovno in gospodarsko nazadovala, kar se je spremenilo šele po letu 1867, ko je bila oblikovana Avstro-Ogrska in je Dolnja Lendava postala središče enega največjih okrajev županije Zala. V mesto so se pričeli priseljevati izobraženci in judovski ter drugi trgovci in obrtniki. V spomin mesta se je s konca 19. stoletja najtrdneje vpisal vsestransko javno delujoči Mihály Hajós Kakasdi.

Tudi Lendava je, podobno kot Murska Sobota, imela svoj legendarni hotel, in sicer Koronához oz. »H kroni«. V stavbi hotela je ob koncu 19. stoletja delovalo bralno društvo, prirejali pa so tudi druge kulturne in zabavne prireditve za meščane. Po letu 1919 je veliko društev prenehalo delovati in celo pregovorno trdoživo gasilsko društvo je delovalo le v presledkih. Med obema vojnama so prenehali izhajati nekateri časopisi, prekinjena pa je bila tudi pomembna železniška povezava z Madžarsko. Po oblikovanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in prekmurski priključitvi novi državi so se iz Lendave odselili številni madžarski intelektualci, uradniki, priselili pa so se prebivalci iz drugih delov nove jugoslovanske države. Množični izgon in iztrebljenje lendavskih Judov med drugo svetovno vojno je bila še ena prelomnica za identiteto mestne skupnosti. V Dolnji Lendavi je leta 1880 živelo več kot 84 % katoličanov, 3 % evangeličanov in nekaj manj kot 12 % Judov. V tridesetih letih 20. stoletja je bilo razmerje sledeče: 85 % katoličanov, 5 % evan-

geličanov, 2 % pravoslavcev, 7 % Judov in za ščepec muslimanov – ti so bili zlasti albanski slaščičarji.

V Lendavi je leta 1838 pustošil požar, ki se je razširil po mestu potem, ko je v hiši ob glavni ulici na božični večer ostala le dekla, domači pa so bili pri polnočnici. Nesrečnica je odšla na podstrežje po sadje, pri tem pa je neprevidno odložila svečo in zanetila slamnato streho. Tako najbrž ni naključje, da se Lendava ponaša s prvim gasilskim društvom v Prekmurju. Ustanovljeno je bilo v osemdesetih letih 19. stoletja, a je nato po letih silnega nihanja navdušenja nad gasilstvom šele v tridesetih letih 20. stoletja ponovno dobilo podporo skupnosti. V tistih letih so lendavski gasilci dobili stalno prepustnico za prestop državne meje in so do pričetka druge svetovne vojne redno pomagali gasiti požare na Madžarskem. Tudi prva lekarna v Prekmurju je bila odprta v Dolnji Lendavi; leta 1835 jo je odprl Béla Kiss. Iz časov prvega lastnika se je ohranil rokopis *Manuale*, ki je s črnilom gosto popisana knjiga z več kot 3400 recepti in predpisi. Med zdravilnimi recepti lahko v *Manualih* najdemo tudi navodila za izdelovanje črnila in rdečila, sredstva za čiščenje madežev s tekstila in druge nasvete.

Da je dogajanje pod njihovo zemljo dinamično, so vedeli Lendavčani že dolgo, med obema svetovnima vojnama pa so intenzivno potekale meritve in raziskave o nahajališčih nafte. Za Lendavo je bilo izjemno odkritje nahajališč plina in nafte vzhodno od mesta leta 1943; od šestdesetih let naprej se je nato pospešeno razvijala petrokemijska industrija, petišovsko naftno polje pa je bilo eno največjih črpalšč v tedanji Jugoslaviji. Na jugozahodnem robu mesta ob reki Ledavi se je leta 1983 razvilo še zdravilišče Terme Lendava na podlagi fosilne

mineralne hipertermalne vode (62 °C) z veliko količino parafina; v njem zdravijo predvsem revmatična obolenja.

Četudi sodobni avtorji, ki reflektirajo utrip mesta Lendave, radi zapišejo, da je miselni in čustveni okvir ritualov, ki so nekdanj oblikovali prepoznavno (meščansko) mentaliteto in stanje duha v Lendavi, v popolnosti izginil, pa je razočaranje nad izgubo pripadnosti mestu najbrž odveč. Ne nazadnje je bila prav med obema vojnama v Lendavi rojena imenitna gledališka igralka Duša Počkaj. Seveda sodobne Lendave ni mogoče razumeti brez besede ali dveh o nogometu. Nogometni klub Nafta je takoj po drugi svetovni vojni zastopal slovenske barve v I. zvezni ligi, žogo pa so v Lendavi organizirano brcali že prej. Začetki tamkajšnjega nogometa segajo v leto 1903, ko je bil ustanovljen nogometni klub, leta 1913 pa še nogometno društvo. Za klubski dres so tedaj izbrali: črne hlače, rdečo kapo in belo srajco z všitim znakom društva AFE (Alsólendvai futball egylet). Prvo prijateljsko srečanje proti nasprotnikom iz Čakovca so odigrali še istega leta, po tekmi, ki so jo Lendavčani izgubili, pa je sledila velika vrtna veselica v gostilni na železniški postaji. Po priključitvi Prekmurja je bila prva tekma odigrana leta 1920 v Murski Soboti, kamor so se Lendavčani pripeljali s konjsko vprego. V Lendavi so do srede tridesetih let igrali nogomet na travi, leta 1935 pa so dobili nogometno igrišče, katerega izgradnja je bila (kakor je značilno za tisti turbulentni čas pred vojno) izdatno podprta s prostovoljnim delom in sredstvi domačinov. Igrišče so Lendavčani otvorili s prijateljsko tekmo med Muro in Lendavo; zmago so s 5 : 2 odnesli Sobočanci.

Mateja Ratej

Angleška kolonija?

Prekmurje je my doma, tukaj jaz ostanem, so bile besede Dereka Smitha, prvega Angleža, ki se je v slovenskih osamosvojitvenih dneh odločil, da ostane v Sloveniji. S to odločitvijo je sprožil plaz, zaradi katerega se o Prekmurju vse pogosteje govori kot o angleški koloniji.

Vstop Slovenije v EU in s tem večji pretok ljudi in sprostitvev nepremičninskega trga, nizke cene nepremičnin, bližina letališča v Gradcu, ohranjena prvobitnost, neokrnjena narava ..., to je le nekaj dejstev, zaradi katerih se tujci, med njimi je največ Angležev, odločajo za nakup nepremičnin v Prekmurju. Večina Angležev si je na Goričkem, zanje skoraj za drobiž, kupila stare propadajoče hiše, jih obnovila v starem *stajlu* in zdaj prihajajo za konec tedna ali med počitnicami, nekateri pa so

se v teh krajih tudi za stalno naselili. Pri obnovi ohranjajo tipično prekmursko arhitekturo, o angleški samosvojesti priča zgolj črno-bela barvna kombinacija: bela fasada, črne obrobe okoli oken, črni spodnji del hiše in črna ograja.

Tu je zelou prfekt, je pogosta, za nekatere Angleže edina besedna zveza, s katero opisujejo Prekmurje, predvsem Goričko, od koder pogled seže v štiri države in kjer je blažen mir. *Zelou prfekt* pa je tudi zaradi nizkih cen tako nepremičnin kot hrane. V soboto sesti na letalo v Londonu, zdržati uro in petinštirideset minut leta do Gradca, kjer pristajajo nizkocenovni letalski prevozniki, najeti tam avto in se pripeljati v Prekmurje, da bi preživeli konec tedna v naravi, se jim ne zdi prav nič težko.

Toda Angleži niso le vikendaši, na vseh ravneh se trudijo vključiti tudi v lokalno življenje. Srečate jih na tečaju slovenskega jezika, kjer bolj ali manj uspešno vijugajo med dvojinjo in množino ter iščejo razlike med *kozarcem vode* in *kupico vodé*. Pijejo slovenska vina, ki so *zelou gud*, čeprav ostajajo zvesti in bolj prijazni do piva, saj vino pogosto zmešajo s kokakolo. Prirejajo zabave na svojih domovih, kamor povabijo tako Angleže kot domačine.

Prekmurske Angleže je mogoče srečati v dnevnem baru »Na Kūjkli« (Na vogalu) v Murski Soboti, kjer se zbirajo in z domačini tkejo niti prijateljstva ob kozarcu ali dveh (vina ali piva) ter tekmujejo v pikadu in karaokah. Prijateljstvo so nadgradili z ustanovitvijo Prekmursko-angleškega kūjkel kluba, ki je tik pred tem, da dobi regionalne razsežnosti. Angleži že vedo, da ni lahko postati Prekmurec, kar v klubu pomeni pridobiti certifikat in prekmursko ime. Kandidat za krst

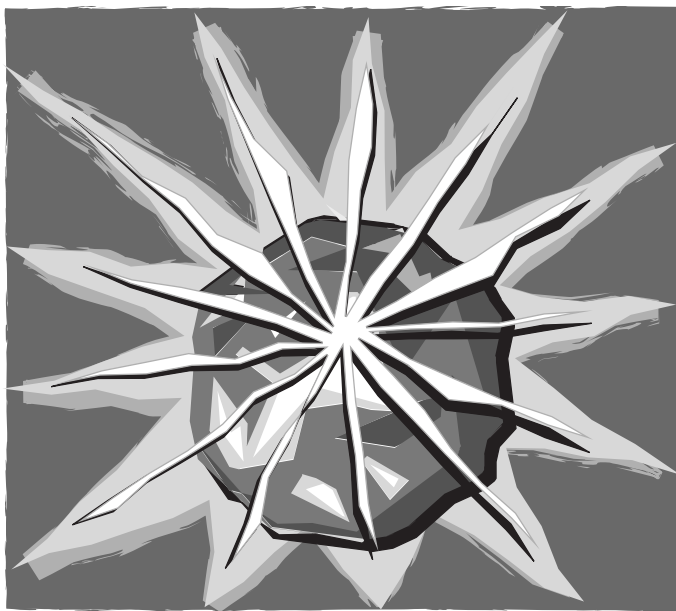
mora najprej dovolj dolgo živeti v Prekmurju, obleči se mora v prekmursko nošo, znati mora ličkati koruzo, plesati sotiš, speči gibanico in jesti zaseko. Ko izpolnijo vse naštete pogoje, Derek, Parker, Martin ali Alen postanejo Pištek, Elek, Douži ali Franček.

Nekateri lokalpatrioti se bojijo, da bi zaradi Angležev Prekmurje izgubilo svoje pokrajinske posebnosti. A strah je odveč. Iz pogovora s prišleki je razvidno, da sami tega ne želijo. Želijo biti enaki med enakimi. Kar je izziv za tako opevano prekmursko strpnost, ki jo Prekmurci tudi hočejo ohraniti, mar ne?

Jasmina Litrop

PRIZORI IZ
PRETEKLOSTI

Zlato na Muri

Morda se kdo vpraša, ali je kaj zlata v prodiščih reke Mure. Nedvomno je. Vendar je koncentracija zlata tako nizka, da se ga ne izplača izkoriščati. V vsakem primeru pa je lahko izziv za vsakogar, da se na lep poletni dan pazljivo sprehodi ob reki Muri in pregleda prodišča in sipine, poišče rožnate granate in morda tudi kako luskico zlata. Vendar pozor: ni vse zlato, kar se sveti!

Zlato je v naravi zelo redko. Hudourniki, potoki in reke nosijo iz višje ležečih predelov s seboj velike količine kamnin v obliki proda in peska. Skupaj s kremenom pogosto tudi zlato. Posamezne žile kremenca z zlatom so lahko dolge več sto metrov ali so celo kilometrskih dimenzij, debele pa so lahko le nekaj mm. Ko pade energija vodnega toka, se pesek in prod odložita v obliki rečnih nasipov. Reka Mura na ta način prenaša ogromne količine peska in proda, ki ju odlaga v obliki rečnih sipin. S seboj tako prinaša številne minerale in tudi luski-ce zlata iz avstrijskih Visokih Tur, ki jih odlaga v delih struge, kjer je energija vodnega toka manjša. Podobno je z reko Dravo ...

Da sta Mura in Drava edini zlatonosni reki v Sloveniji, so vedeli že Rimljani, ki so ob Muri in Dravi uspešno izpirali zlato. Leta 1776 je cesarica Marija Terezija podelila koncesije za izpiranje zlata, ki so jih razveljavili šele po drugi svetovni vojni. S temeljito regulacijo reke Mure leta 1912 so njen rečni tok omejili na eno strugo. Istega leta je Madžar Iffin Szporzompe-

Il pri Murskem Središču prekopaval prod in pesek. Na dan je lahko prekopal 150 m³ materiala in pri tem je pridobil 6 do 7 gramov zlata. Po šestih mesecih je z delom prekinil. Koncesijo za raziskovanje količine zlata na Muri pred drugo svetovno vojno je imel prof. dr. Bohuslav Stočes iz Prage, in sicer od Radgone pa vse do Legrada, v skupni dolžini 110 kilometrov s širino raziskovalnega polja 1 do 3 kilometre. Za izkoriščanje zlata na reki Muri se je leta 1939 zanimal Rudnik Trepča (danes na Kosovu), vendar do izkoriščanja zaradi prenizke koncentracije zlata ni prišlo. Po drugi svetovni vojni je izpiranje zlata hitro zamrlo. Ostajajo pa zapisi in podatki, kako so nekoč izpirali zlato na reki Muri in Dravi, saj je sodelavcem Geološkega zavoda Slovenije leta 1989 uspelo evidentirati omejeni postopek.

Orodje za izpiranje zlata so si domačini naredili kar sami. Za prvi vtis o količini zlata v prodju so uporabljali posebno izoblikovano lopato – gledanko. Le-ta je bila narejena iz temnega orehovega lesa in je imela na zgornjem delu okovan rob. Z njo so zajeli prod na mestu z veliko rožnatega peska in ga v nekaj minutah izprali v reki. Na spodnjem robu lopate pri ročaju so ostale pretežno luskice zlata, proti vrhu pa so se ločili čedalje lažji minerali. Če je bilo luskic zlata vsaj 50, je to pomenilo, da se izplača delati naprej oziroma da je mesto za izpiranje dobro izbrano.

Postavili so topolovo desko, ki je služila za separacijo oziroma ločitev težkih mineralov. Dolga je bila 1,5 metra in široka okoli 0,6 metra. Postavili so jo tako, da je bila nagnjena pod naklonom 25° od horizontale. Njena zgornja ploskev je bila hrapava. Nanjo so nalagali peščeni prod, ki so ga polivali z

vodo iz kanglice na daljšem ročaju. Prodniki so se odvalili iz deske, medtem ko je peščena, pretežno težka frakcija ostala na hrapavi površini deske. Z isto kanglico so izplakovali minerale težke frakcije z deske na izpiralno dilo. Kanglica je imela namreč posebno odprtino, iz katere je prihajal curek vode. Tudi izpiralna dila je bila narejena iz topolovega lesa in je bila rahlo usločena. Z njo so izločili minerale težke frakcije. Ta postopek so večkrat ponovili, na izpiralni dila pa shranjevali težko frakcijo. Enkrat na dan oziroma odvisno od količine težke frakcije so vsebino na izpiralni dila koncentrirali z izpiranjem. Na dila so tako ostali le še težki in črni minerali ter rumeno zlato.

Zlato so nato s pomočjo živega srebra ločili od ostalih mineralov težke frakcije. V navadno kuhinjsko skledo so dali težko frakcijo z zlatom in živo srebro. Nato so krožno sukali skledo z njeno vsebino, dokler se vse luske zlata niso sprijele z zlatom. To je lahko trajalo tudi več deset minut, odvisno od količine živega srebra, težke frakcije in zlata. Nato so dali nastali želatinasti živosrebrov amalgam v laneno krpo in skozi njo izcedili preostanek živega srebra. Iz amalgama so s pomočjo lesene lopatice na izpiralni dila naredili kompaktno kroglico. S kovinsko lopato skupaj so jo položili v žerjavico. Pri tem je živo srebro izhlapelo, zlato pa je ostalo na lopati.

Na koncu so pridobljeno zlato še stehtali. Za en gram zlata je bilo treba zbrati tudi do 9000 luskic oziroma prekopati in izprati vsaj 1 m³ peščenega proda!

Miha Jeršek in Milan Bidovec

György Dobronoki ali Jurij Dobrovniški

György ali Jurij je pomembna osebnost iz zgodovine župnije Dobrovnik, ki se razprostira na zahodnem obrobju lendavske občine. Rodil se je daljnega leta 1588, 22 let kasneje pa v Brnu stopil v jezuitski red. Od leta 1627 do leta 1629 je bil rektor zagrebškega jezuitskega kolegija, od koder je bil ob koncu leta 1630 premeščen v Trnavo. Na Slovaško ga je zvalil madžarski nadškof Peter Pázmány, glavni nosilec madžarske protireformacije in baroka, ki se je lotil zidave bazilike.

Zaradi svojega izvora je bil György zelo naklonjen ljudskim misijonom v prekmurskih župnijah, kjer je bila z vnetim delom jezuitskih misijonarjev močno povezana katoliška obnova v 17. in 18. stoletju. Jezuiti so imeli poleg postojank v Gradcu in Varaždinu zavirljivo število misijonov na ozemlju dolnjelendavskega Krištofa Bánffyja. Ločimo dve vrsti misijonov: ljudske in taborske v raznih mejnih utrdbah in taboriščih za vojake. V Lendavi so jezuitski misijoni odigrali pomembno vlogo za misijonsko delo na Zgornjem Štajerskem, hkrati pa so jim odprli pot na vzhod.

György se je v zgodovino zapisal tudi kot zgodovinar in kot prvi rektor univerze v Trnavi, ki je bila ustanovljena na pobudo Petra Pázmányja. Kot rektor je zagotavljal nemoteno izvajanje pouka ter v skladu z jezuitskim redovnim pravilni-

kom *Ratio studiorum*, ki je bil izdan leta 1599, po svojih najboljših močeh skrbel za dijake in opremo univerze. Iz njegovega jezuitskega pedagoškega obdobja izvira tudi njegov priimek. Ljudje v tistih časih namreč še niso imeli priimkov, ampak samo krstno ime, zato so znamenitega jezuitskega učitelja imenovali György Dobronoki po njegovem rojstnem kraju Dobrovniku (Dobrovnik je madžarsko Dobronak). Umrli je leta 1649 v Trnavi na Slovaškem.

Spomin na Györgyja Dobronokija je še dandanes zelo močan, četudi je od časa njegovega življenja minilo več stoletij. Na to nas v Dobrovniku, njegovi rojstni vasi, opozarja zgradba ob glavni cesti, nedaleč od cerkve v smeri Murske Sobote, ki so jo poimenovali Hiša Györgyja Dobronokija. Tam lahko podrobneje spoznate tako zgodovino naselja Dobrovnik, kot tudi dragoceno domoznansko-etnografsko zbirko.

Klaudija Sedar

Mihael Hadik

Pokončni bojevnik Mihael oziroma Mihály Hadik je domač v Lendavi. Otroke razigrajo Hadikove počitnice, po njem so poimenovana društva, izletniška kmetija Hadik ponuja bujto repo, krvavice s praženim zeljem, bograč in druge prekmurske dobrote. Za adrenalinske navdušence obstaja Hadikova kri – vino vrste modra frankinja, ki je pridelano iz trte, ki raste okoli hriba Sveta trojica. A obstaja težava. Imaginacija mita o Mihaelu Hadiku je tesno povezana z nezaupanjem do Turkov, ki danes ne more biti osnova evropskega in globalnega sobivanja. In obstaja upanje. Veleposlanik Republike Turčije v Sloveniji je ob štiristoletnici Hadikove bitke, leta 2003, obiskal lendavskega župana na uradnem obisku.

Če ste ob omembi Hadikove bitke zastrigli z ušesi, vas bo zanimalo zgodovinsko ozadje mita o Hadiku. Po bitki pri Mo-
haču (1526) so Turki pričeli vojaško prodirati na sever in pri
tem pustošili tudi v Prekmurju. Po padcu mejne trdnjave Veli-
ka Kaniža v turške roke oktobra 1600 je nalogo vegvarja (mej-
ne trdnjave) prevzela Lendava. Turki so močno utrdili kaniški
grad in iz njega skoraj 100 let napadali okoliška področja. Veči-
na prebivalstva se je umaknila v utrjene gradove, med drugim
v Lendavo, ki so jo Turki prav tako skušali zavzeti. Leta 1601 je
grof Krištof Bánffy z najemniško vojsko ponovno odbil tur-
ško-tatarski napad, leta 1603 pa sta bila turška napada v začet-
ku leta in poleti. V slednjem je padel tudi Mihael Hadik, ki mu
je Bánffy zaupal poveljstvo nad 350 vojaki; sam je zasedel po-
dročje nad Dolgo vasjo s 500 konjeniki in pešci.

Legenda pravi, da je Hadikov konj na strmini padel, v ti-
stem pa ga je napadlo pet Turkov, ki so ga ubili z udarci po
glavi. Bánffy je po večurnem boju Turke premagal, Hadikovo
truplo pa je dal z vojaškimi častmi pokopati v Lendavskih go-
ricah, na hribu Svete trojice. Ko so tam v letih 1727–1728 v
spomin na izgon Turkov gradili kapelo Svete trojice, so med
kopanjem temeljev res naleteli na krsto s prepariranim tru-
plom, v katero je bil pribit napis: S. AC. G. D. MIHAEL HA-
DIK S. C. R. CAPITANUS MDCIII.

Obstaja tudi romantična podpora zgodbi, ki pravi, da je bil
Mihael Hadik obubožan češki plemič. Po prihodu v Lendavo
leta 1603 ga je tedanji lendavski grof Krištof Bánffy postavil za
poveljnika grajske straže. Kmalu se je vnela velika ljubezen med
Hadikom in grofovo mlajšo sestro Katarino, ki so jo ljubkoval-
no klicali Piroška. Ker je bil Hadik reven, je grof ljubezenski

zvezi nasprotoval in čakal na priložnost, da se Hadika znebi. Ni treba posebej poudarjati, da je bilo priložnosti za izločanje nasprotnikov iz igre v tistih časih na pretek. In tako priložnost je imel sredi leta 1603, ko se je Lendavi približevalo 6000 Turkov, za svoje intimne račune tudi neusmiljeni Piroškin brat. Nadaljevanje poznamo, dodajmo le konec: ko je Katarina izvedela za Hadikovo smrt, se ji je omračil um in se je z grajskega stolpa vrgla v smrt. Govori se, da so bili ljudje že tedaj prepričani, da se bo Hadikov duh maščeval grofu, in le modro so si lahko priki-mavali, ko je Bánffy umrl brez moškega potomca.

Mateja Ratej

Reformacija

Čeprav se je reformacija v Prekmurju uveljavila, osrednje-slovenski prostor ni imel neposrednega vpliva na dogajanje na skrajnem vzhodu Slovenije. Tam so namreč spremembe v bogoslužju uvajali nemški in ogrski zemljiški gospodje neposredno iz nemških dežel. Stiki z osredneslovensko reformacijo Trubarja in Dalmatina so se vzpostavili kasneje, obenem pa je prekmurska inačica ohranila določeno avtohtonost in avtonomnost. Ob pomanjkanju rednega stika z dogajanjem na Kranjskem je na oblikovanje posebnosti zagotovo vplival tudi prekmurski jezik in madžarski črkopis.

Reformirana cerkev se je najhitreje uveljavila v redko naseljenih obmejnih krajih na Goričkem, kjer je tudi večina protestantskih far. Po načelu *cuius regio, eius religio* so na širjenje reformacije odločilno vplivali zemljiški gospodje: Bánffyji v Dolnji Lendavi (današnja Lendava), Széchyji v Gornji Lendavi (današnji Grad) in v Murski Soboti, Nádasdyji na Petanjcih in posredno tudi družina Zrinjski v Medžimurju. Sicer pa je bilo Prekmurje v tem času razdeljeno na dve škofiji – gornje Prekmurje je spadalo pod škofijo Győr, dolnje pa pod Zagreb. Tako je ostalo vse do leta 1777, ko je celotna pokrajina pripadla sombotelski škofiji.

Na sprejemanje nove vere med preprostim ljudstvom pa so vplivale tudi socialne in politične razmere, neenotnost v deželi, strah pred Turki in prepričanje, da je reformacija tista priča-

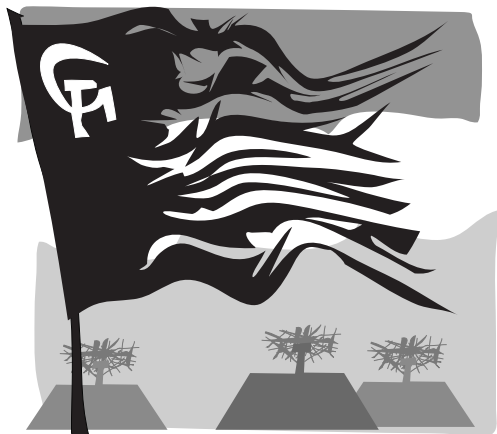
kovana rešitev, ki bo odpravila socialne nepravilnosti, zagotovila mir in vzpostavila povsem nove odnose med ljudmi. V resnici so Prekmurci versko svobodo dočakali šele po sprejetju tolerančnega patenta Jožefa II., leta 1781, ki je Prekmurje dosegel leta 1783. Takrat so bile ustanovljene tudi prve tri evangeličanske župnije: Puconci, Križevci in Hodoš, katerim so kasneje sledile še druge.

Vzrok za relativno pozno institucionalno ureditev evangeličanskih cerkva moramo iskati v protireformaciji, ki ni bila niti malo prizanesljiva do cerkva drugih veroizpovedi. Ta se je pod vplivom zemljiških gospodov v dolnjem Prekmurju razširila veliko bolj in tudi hitreje kot v gornjem delu. Posledice tedanjega širjenja vere so prisotne še danes.

Podoben razvoj je mogoče spremljati pri uveljavljanju prekmurskega jezika. Pred Temlinovim prevodom *Malega katekizma*, leta 1715, so slovenski, hrvaški in madžarski duhovniki uporabljali nemški in latinski izvirnik ter prevode v madžarščino in hrvaščino. Največji književni dosežek prekmurskih protestantov pa je brez dvoma delo Štefana Küzmiča *Nouvi zákon* iz leta 1771, ki je prvi prevod *Svetega pisma Nove zaveze* iz grškega izvirnika in hkrati predstavlja vrh prekmurskega protestantskega slovstva.

Klaudija Sedar

Murska republika

Čas okoli prelomnih zgodovinskih dogodkov je čas rojstva velikih zgodb in njihovih junakov. Kot vemo, so najboljše zgodbe in legende prav tiste, okoli katerih se gradi identiteta neke skupnosti. Tudi Prekmurje premore kar nekaj svojih velikih zgodb, ki so utrjevale etnično in jezikovno drugačnost Prekmurcev znotraj tisočletne madžarske nadoblasti. Vedeti je namreč treba, da Madžari tukajšnjih pripadnikov slovenske narodnosti niso priznali kot narodnostne manjšine, marveč so jih ti imenovali preprosto Vendi, torej Madžari, ki govorijo drug jezik. Ena teh zgodb, ki je sčasoma prerasla v legendo in se globoko vpisala v zavest tukajšnje pokrajine, je zagotovo zgodba o Murski republiki in njenem mitskem junaku Vilmošu Tkalcu.

Dejstvo je, da je konec prve svetovne vojne in posledično razpad avstro-ogrske monarhije v narodih, ki so živeli pod njeno krono, močno odmeval. Cesarstvo je pokalo in se drobilo kot fini porcelan, iz okruškov pa so se potem Véliki trudili na novo zlepiti zemljevid Evrope. A kot vemo, je skupek delov vedno več od celote, kar bi lahko bil nauk zgodbe še danes.

Če pustimo ob strani takratno socialno sliko pokrajine, ki je bila še pretežno polfevdalna in kjer so bili lastniki zemlje večinoma Madžari, obdelovali pa so jo slovenski najemniki, tisti, ki so bili brez imetja, pa so hodili večinoma na sezonska dela po svetu, potem nam je hitro jasno, da so bile okoliščine ob zlomu starega reda zrele za vsakršno spremembo. Poleg tega so se po koncu prve svetovne vojne čez Panonijo naglo širile tudi novice o delavskih zmagah v Rusiji, česar so se kmalu oprijeli tudi na Madžarskem z razglasitvijo oblasti Sovjetov. Torej je bilo le še vprašanje lepega vremena, kdaj bo počilo tudi v tej, od boga in politike pozabljeni pokrajini. In res je.

29. maja ob 11.30 je bila z balkona soboškega hotela Dobray ob skandiranju množice in skromne vojaške enote razglašena Murska republika. Ljudstvo je nagovoril njen ustanovitelj in prvi izvoljeni predsednik Vilmoš Tkalec. Poleg njega je republiko vodilo še 12 članov sovjeta, ki je bil ustanovljen po ruskem in madžarskem vzoru. 29. maj je bil določen za praznik nove Murske republike.

Potem se je vse odvijalo z vrtoglavo hitrostjo. Čeprav je telegram o razglasitvi Murske republike prispel v Budimpešto šele 31. maja, se je oblast sovjetov na Madžarskem že pripravljala na zadušitev vstaje in vojaško zasedbo Prekmurja. Nauk, ki bi ga ob tem lahko na hitro osvojili, pa je: nacionalno načelo

je hitro požrlo socialno in razredno oziroma z nacionalizmom nad socializem!

Madžarska vojska se je s šestimi pehotnimi bataljoni na mejah Murske republike zbrala 2. junija. Ob naglem in učinkovitem vdoru ter prodoru madžarskih enot proti Soboti je Avstrija sicer poslala nekaj pušk in prostovoljcev v pomoč republikancem, a so se okrepitve ob očitni madžarski premoči hitro vrnile nazaj čez mejo.

Murske republike in njenih junakov je bilo kmalu konec. 3. junija, le pet dni po razglasitvi, je bila zlomljena in razpuščena, dva dni kasneje je potihnilo tudi pokaenje. To je bil teden, ki je postal legenda, vse ostalo je zgodovina, tudi to, da je bilo že poleti istega leta 1919 Prekmurje prvič priključeno k matičnemu narodu onkraj Mure.

Dušan Šarotar

Izseljenstvo

O prebivalcih Odrancev krožijo šale, da so na Luni prodajali kašo, še preden so tja prišli prvi astronauti. Kot pravijo strokovnjaki za migracije, ostaja slovenski panonski prostor selitveno dinamičen tudi v 21. stoletju. Še več: menijo, da je Prekmurje najbolj migrativno območje v Sloveniji, kjer so v ospredju zlasti dnevne čezmejne migracije. Morda si za Prekmurce lahko izposodimo besede Irene Weber, ki se sprašuje: »Je nomadstvo naravno človeško stanje in bivanje na enem mestu umetna prekinitve?«

Nič ne pretiravamo, če začnemo z mlajšo kameno dobo, ko je bilo Prekmurje v okviru velike evropske selitve prvič poseljeno. Konec 6. stoletja je dobilo slovanski značaj, madžarski vdori v 9. stoletju in njihova dokončna ustalitev v Panonski nižini ter sprejetje krščanstva kot prevladujoče evropske reli-

gije pa so dokončno oblikovali etnično podobo Prekmurja. V naslednjih stoletjih so množična migracijska gibanja v Prekmurju povzročali turški vojaški vpadi, kužne bolezni in reformacija ter protireformacija.

Res izdelana je zgodba o množičnem izseljevanju Prekmurcev vse tja do Urugvaja in Indokine od konca 19. stoletja naprej, pa tista o prekmurskih sezoncih, ki so šli s trebuhom za kruhom, kot pravi ena najbolj patetičnih fraz iz slovarja izseljenske ikonografije. Tisti, malo bolj načitani vedo tudi za tragiko neuresničenih pričakovanj po priključitvi Prekmurja Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev 1919, ko se Prekmurcem socialni položaj z agrarno reformo ni prav nič popravil ter so se še naprej na veliko izseljevali. Opisane ekonomske migracije so le drobec v podobi migracijskih gibanj etničnih skupin, intenzivnega premikanja ljudi, ne le v Prekmurju, temveč v celotnem panonskem prostoru, katerega del je.

Migracijsko gibanje pomeni, da Prekmurje še zdaleč ni tak alkatraz, kjer bi človeka prevzemalo zgolj neustavljivo hrepenenje po izselitvi, temveč so se ljudje vanj tudi priseljevali. Konec 18. stoletja so bili to Judje, Romi, po prvi svetovni vojni pa zaradi soške fronte in kasneje rapalske meje primorski Slovenci. Zaradi neprostoVOLjne preselitve Primorcev, slabih gospodarskih razmer v Prekmurju in temperaturnih razlik je bilo Prekmurje tedaj znano kot slovenska Sibirija. Do večjih preseljevanj v Prekmurju je prišlo še med drugo svetovno vojno in po njej; ta so bila povezana z ukrepi okupacijskih oblasti oz. s politiko socialistične Jugoslavije.

ŽIVA DEDIŠČINA

Proščenje

Ko v Prekmurju slišite besedo proščenje ali *prouška*, vedite, da gre za vesel dogodek pri cerkvi ali vaški kapeli, kjer se bo zbralo veliko ljudi, bližnjih in daljnih sorodnikov ter otrok. Manjkalo ne bo niti lectarjev in kramarjev. Proščenje je povezano z godom zavetnika farne cerkve ali vaške kapele. Na dan godu zavetnika je v vasi proščenje, ki pomeni praznik v cerkvi in pestro dogajanje ob njej. Prepričanje, da se proščenja odvijajo le v spomladanskem in poletnem času, je zmotno: zvrstijo se namreč čez celo leto v raznih krajih Prekmurja in pa tudi Pomurja, ena so večja in bolj obiskana, druga manj.

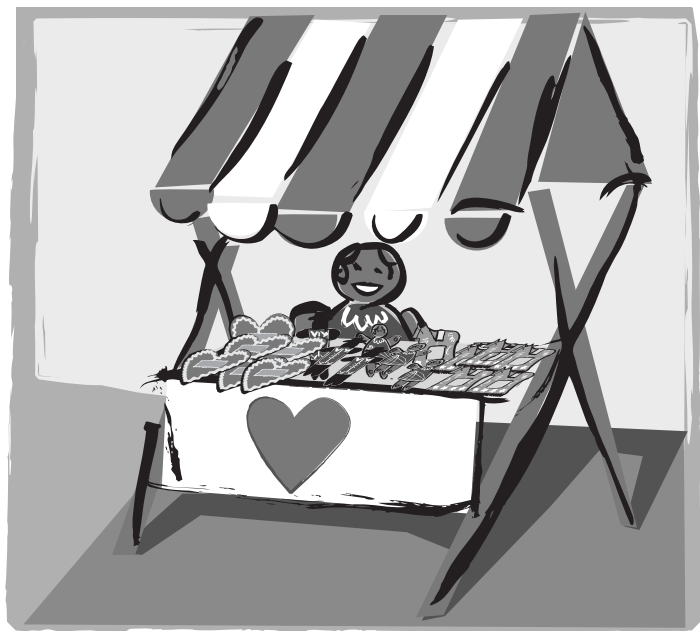
Prvo proščenje v letu, *mrzla prouška*, je tretjo nedeljo v januarju v Pečarovcih, nato jožefovo 19. marca na Cankovi, kjer je na cvetno nedeljo tudi sejem. Dva tedna po veliki noči je *topla prouška* v Pečarovcih. Sledijo proščenja po ostalih krajih v Prekmurju, tako v Rogaševcih, Lemerju, Krogu, Žižkih, Strehovcih, Petanjcih, v Vučji Gomili, Kuzmi, Bogojini, Večeslavcih, Korovcih, Motvarjevcih, Gančanih, Vidoncih, Gerlincih in v Dolnji Bistrici. Večje proščenje, ki ga obiše po nekaj tisoč ljudi, je pri sv. Vidu v Strehovcih pri Bukovniškem jezeru, vedno v nedeljo po Vidu. Po vidovem se zvrstijo proščenja v Šalamencih, Hotizi, Lukačevcih, Beltincih, Trimlinih, Lipovcih, Ižakovcih, Vanči vasi, Gomilicah, Bakovcih, Boreči, Melincih, Dobrovniku, Dolgi vasi in v Veliki Polani. Vrhunec proščenj v poletnem času predstavljata 15. avgusta, ko goduje Marija, dve veliki proščenji, eno pri Gradu na Goričkem in drugo v Turnišču, manjše tudi v Murskih Črncih. Sle-

dijo proščenja na Pertoči, v Filovcih, Kobilju, Petišovcih. 8. septembra je *mala meša* na Tišini, potem je še proščenje v Črenšovcih, Gornji Bistrici in Martjancih. V Murski Soboti sta dve proščenji, za kateri velja, da sta sejem oz. *senje*, in sicer 15. oktobra na dan sv. Tereze in 6. decembra, ko goduje sv. Nikolaj. Za Trezino in Mikloševo *senje* marsikdo ne bi rekel, da sta to proščenji. Vidi-mo, da skorajda ni kraja v Prekmurju, ki ne bi enkrat v letu imel proščenja, nekateri kraji ga imajo celo dvakrat, to je predvsem tam, kjer sta v kraju farna cerkev in kapelica.

Ko je v kraju proščenje, pridejo na obisk sorodniki, ki so po maši povabljeni na kosilo. Okrog cerkve ali kapele je tisti dan polno stojnic, lectarjev in točilnih miz, kjer se zbirajo ljudje in prodajajo tudi izdelke domače obrti. Ta dan je izvrstna priložnost za druženje, tako bližnjih kot daljnih sorodnikov, prijateljev in znancev. Še najbolj veseli proščenja so otroci, saj na ta dan vedno dobijo kaj denarja od domačih in sorodnikov, da si lahko na proščenju kupijo kakšno malenkost. Naloga gospodinje je, da poskrbi, da je hrane v izobilju, in zagotovo je ostane še kaj za naslednji dan. V zadnjem času so v navadi t. i. pikniki na prostem, tako je tudi gospodinja nekoliko manj obremenjena, čeprav že dan ali dva prej napeče peciva in pogač, ki ne smejo manjkati. Ponekod po kosilu pridejo še cigani, ki si z igranjem služijo denar ali hrano.

Proščenje se je v večini krajev obdržalo, saj ljudje navsezadnje potrebujemo tudi take družabne dogodke in tako je vsaj enkrat na leto priložnost, da se srečajo sorodniki, ki se ne vidijo prav pogosto in da pridejo domov tudi tisti, ki so stalno izseljeni v tujino.

Ivanka Huber

»Senje«

»Senja« ali sejmi so običajna oblika občasnega trgovanja. Sejmi so bili stalnica vaške in mestne trgovine, še preden smo dobili sodobne prodajne sejme. Poznamo več vrst sejmov: letne, tedenske, mesečne in take, ki so se in se še vedno prirejajo na praznik godu cerkvenega patrona oz. zavetnika. V Prekmurju take sejme imenujemo proščanja in trajajo tudi po več dni. Sestavni del vsakega sejma so sejemske stojnice, neke vrste zložljive trgovinice, pri katerih je zanimiv način razporeditve in posredovanja ter prodajanja izdelkov. Na sejmih tako srečamo specializirane stojnice, npr. lončarske, čevljarske, medičarske, zeliščarske in stojnice z mešano robo.

Kramarski sejmi v Murski Soboti so vsak prvi ponedeljek v mesecu, večja sejma sta 15. oktobra – Trezino senje in 6. decembra – Mikloševo senje, ko godujeta sv. Tereza in sv. Nikolaj. Oba sejma imata dolgoletno tradicijo, odvijata se v širšem središču mesta, ne pritegneta le obiskovalcev iz Prekmurja, marveč ju obiščejo tudi prodajalci, kupci in radovedneži iz sosednjih pokrajin in držav, predvsem iz Avstrije, Madžarske in Hrvaške. Poseben čar sejmskemu dogajanju dodajo tudi gostinci, pri katerih obiskovalci, primerno jezenskemu vremenu, najraje posegajo po domačih kuhanih klobasah s svežim naribanim hrenom in kuhanem vinu. Trezino in Mikloševo senje sta med največjimi sejmskimi dogodki v Pomurju.

Omeniti pa moramo tudi Jožefovo senje na Cankovi, ki se

prireja 19. marca, na god sv. Jožefa, in Ferencevo senje v Turnišču, ki se odvija 4. oktobra, ko goduje sv. Frančišek. Vsi ti sejmi oz. »senja« so tradicionalne prireditve, ki jih vedno obišče veliko ljudi, saj je že od nekdaj predstavljal posebno obliko trgovanja. Prodaja je bila občasna in zanjo je veljala neobičajna ponudba na nevsakdanji način. Sejmi so bili vedno paleta vsega, predvsem pa ponudba množičnega za množico. Poleg tega so svojevrstna prireditev brez režiserja, družabni dogodek in prvovrstna turistična prireditev.

Nekoč so celo majhni Kančevci na Goričkem imeli sejem oz. senje petkrat na leto. Prvo je bilo v ponedeljek pred pustom, na veliki petek je bila *buča* oz. proščenje, proti koncu septembra je bilo *kvatrno senje*, na drugi dan po vseh svetih je bilo *koledno senje* in še zadnje v letu v ponedeljek pred božičem. Po pripovedovanju domačinov je bilo na teh sejmih pri cerkvi sv. Benedikta vedno veliko trgovcev, *tržcev*, ki so postavili šotore in tržili svoje blago. Judje so prodajali platno na metre, predpasnike, volnene rute, puloverje. Prišli so krojači, čevljarji, lončarji, ki so prodajali črne vrče, *bališi* s svojim kičem, lecitar je imel pisana srca z napisom, *figice* oz. medenjake, ki so vedno zmanjkale, točil pa je tudi medico iz 50-litrskega soda. Na sejmu na veliki petek so ženske iz Turnišča, imenovane Varašanke, za cerkvijo prodajale razna semena, česen, čebulo, največ pa lovorovega listja. Ljudje so tako lahko nakupili stvari, ki jih je sicer manjkalo. Na sejmih v Kančevcih pa ni manjkal niti *ringešpil* oz. vrtiljak, ki so ga vrteli mladi fantje, da so se potem lahko zastonj peljali. Sejmi so bili priložnost za srečanje sorodnikov in ljudi iz celotne pokrajine, ki so prišli peš tudi od daleč. Na veliki petek so gospodinje že zgodaj zjutraj

spekle gibice, naredile kuhan krompir na bučnem olju, skuha-
le vino in suho sadje, kupile figice ter na pojedino povabile
tudi sorodnike. V *Kalendarju Srca Jezušovoga*, ki je izhajal v
letih 1904–1944, so na zadnji strani objavljali, kje in kdaj se
bodo odvijali sejmi. Leta 1905 so tako omenjeni sejmi na
Cankovi, pri sv. Benediktu (Kančevci), v Murski Soboti in
Turnišču, kar priča o njihovi dolgoletni tradiciji.

Ivanka Huber

Lončarji

Lončarstvo je bilo najpogostejša domača dejavnost v Prekmurju. Prekmurškemu in širšemu slovenskemu prostoru predstavlja danes vas Filovci sinonim za lončarstvo; tu je bilo namreč za 20. stoletje zapisanih 74 lončarjev. Za Filovce je veljal šaljivi rek: v Filovcih so vsi lončarji, samo župan dela *pütre*. Podobno so govorili tudi za Kobilje, da se moški ni mogel poročiti, če ni znal delati lončene posode. Vendar je imela skoraj vsaka vas v Prekmurju vsaj enega lončarja.

Geografsko in zaradi različnosti po načinu okraševanja in žganja ločimo dve skupini prekmurskih lončarjev: filovsko in goričko. Filovski so bili znani po t. i. črno žgani posodi (gre za redukcijsko žganje), gorički pa po glazirani in okrašeni s čopičem. Središče goričkih lončarjev so bili Moščanci. Po naročilu Jožeta Plečnika so bili v Filovcih in Bogojini izdelani krožniki, amfore in vrči za bogojinsko cerkev. Lončarji so se od 18. stoletja dalje združevali v cehe, filovski lončarji pa od leta 1923 v lončarsko zadrugo.

Skoraj vsi lončarji so vozili posodo prodajat na sejme po celem Prekmurju, prek Mure in v Međimurje. Na domačih sejmih se je zbralo tudi po 30 filovskih lončarjev, ki so se tudi stepli za boljši prostor in kregali, če je eden prodal več od drugega. Pogost način prodaje je bil od hiše do hiše; večina je lonce menjala za žito in koruzo. Gospodinja, ki je hotela imeti lonce, ga je morala dvakrat ali trikrat napolniti s pše-

nico ali tudi z drugim zrnjem. Lončar pa se je drl: »Lonce si küpte ženske, lonce!« Ker je bila okrog 1900. leta na Kobilju velika revščina, so nekateri domači lončarji peš nesli na hrbtu po 10 zvezanih loncev na madžarsko stran, da so jih tam zamenjali za hrano.

Po vojni so za potrebe ljubljanskega trgovskega podjetja Dom prekmurski lončarji množično začeli izdelovati t. i. črno posodo (*amfore, pütre*), manj so izdelovali glazirano posodo. Filovski lončarji so bili znani po črno žgani posodi, ki je bila neprepustna in najboljša za shranjevanje ali prenašanje vode. Tako kot drugi prekmurski lončarji pa so žgali tudi *bejlo* posodo (rdeče, naravno, enkrat žgana), ki so jo ženske najpogosteje uporabljale za kuhanje v krušni peči, in *oblijano* (glazirano) posodo, ki je veljala za dražjo. Izdelovali so različno posodo: majhne lončke, lonce za kisanje mleka, vrče za prenašanje vode, cedila, pinje, pokrivače za lonce, tepsije, *pütre* (črno žgano trebušasto posodo so uporabljali za shranjevanje vode, saj je zaradi načina žganja in ozkega vratu voda v njej ostala dolgo hladna), *kprnjače*, vrče za vino ... kasneje tudi lončene spominke. Najbolj prepoznaven izdelek prekmurskih lončarjev je črno žgana *pütra*, danes samo še kot spominek v pomanjšani in neuporabni obliki.

Čeprav velja lončarstvo za moško delo, je bilo to družinsko delo, predvsem pa so ženske veliko pomagale pri lončarjenju – tudi pri težaških delih: izkopavale in pripravljale so glino, vrtele mlin za mletje glazure, polirale suhe lonce, pomagala pri nalaganju v peč in iz peči in hodile z možmi prodajat posodo. Delale so vse, le oblikovale je niso na lončarskem vretenu. Predvsem pa so bile ženske tiste, ki so kupovale lonce.

Da bi kupile čim boljše in poceni, so se velikokrat pogajale za ceno in »čarale« za boljšo posodo, ko so segale v notranjost lonca za kisanje mleka in verjele v to, da dlje bodo segle v notranjost lonca, več bo smetane v njem. To so bile ženske lončarske čare.

Jelka Pšajd

Medičarstvo

Živobarvna lectova srca z ogledali in najrazličnejšimi priložnostnimi verzi pretežno ljubezenske vsebine, konjiči, ure, rožni venci in jeleni iz lecta so od nekdanj nepogrešljiva ponudba medičarskih in svečarskih stojnic na sejmi in proščenjih. Sodeč po mnenju etnologa Bogataja naj bi šlo za simbiozo dveh dejavnosti: medičarstva in svečarstva. Za obe so namreč potrebne zadostne količine medu in satja. Medičarji in svečarji so se ponavadi na jesen odpravili po nakupih medu in satja k vaškim čebelarjem. V delavnici so nato skupaj s pomočniki ali člani družine iz satja cedili med, nakar so satje dvakrat stisnili v stiskalnici. Prvi med je bil namenjen izdelavi peciva, drugi pa izdelavi medenih štrukljev in plošč, stisnjeno satje pa so zalili z vodo in pripravili medico. Po stiskanju je ostal še vosek za izdelavo sveč in drugih svečarskih izdelkov.

Do 19. stoletja so tovrstno pecivo izdelovali iz medenega testa iz ržene moke. Trdo testo so vtisnili v ročno izdelane

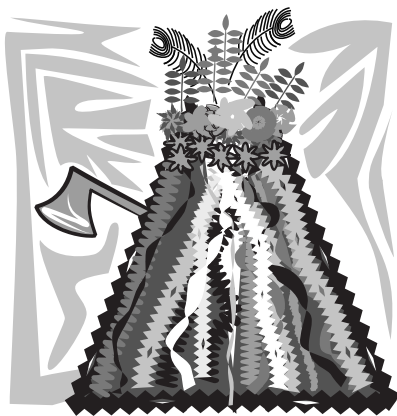
modele in tako dobljene podobe pekli ali sušili. Kasneje so lesene modele nadomestili s pločevinastimi. Iz razvaljanega testa so izrezovali figurice, jih spekli, pobarvali in okrasili z barvno sladkorno zmesjo. Ko se je izdelek posušil, so nanj nalepili odtise glav, lističe z ljubezenskimi in drugimi verzi ter ogledalca. Priljubljeno izdelovanje figuric v obliki src, punčk, konjičkov, jelenov se je ohranilo vse do danes.

V Prekmurju je dolgo časa bil edini medicar in svečar Štefan Celec, ki je imel svojo delavnico v ulici Štefana Kovača v Murski Soboti. Delavnica deluje še danes na istem mestu, le da je dejavnost prevzel Štefanov vnuk Gregor Celec. Štefan se je učil pri mojstru v Ljutomeru, nato pa še leto dni pri medicarki Antauerjevi v Murski Soboti. Leta 1937 je obrt prevzel od svoje druge mojstrice, ki ni imela naslednikov. Izdeloval je vse: od sveč do medenih src, medenjakov, figic ... in medico. Njegove izdelke so izjemno cenili predvsem na Goričkem. Sorodniki, ki so prišli na obisk v času proščenja, so z njegovimi medenimi konji, punčkami, srci ali medenjaki obdarili otroke gostiteljev. Njegove sveče za novorojene so bile še posebej bogato okrašene, tiste za zadnje slovo pa spoštljivo preproste.

Lectarska in svečarska obrt se je obdržala vse do danes in je še vedno povezana s človekovim življenjem, ljubeznijo, rojevanjem, umiranjem in obredi. Glede na to, da je medicarskih mojstrov vse manj, si mnogi izdelavo medenjakov z veseljem ogledajo v eni izmed delavnic, ki jih vodi Gregor Celec. V Prekmurju delujeta dve medicarski delavnici, eno ima Gregor Celec v Murski Soboti, drugo pa Jožica Celec v Ratkovcih na Goričkem.

Ivanka Huber

Borovo gostüvanje

V eton fašenskom cajti, šteri je namenjen za mlade deklina pa pojbe, ko bi se ženili, nej najšo niti eden par za tou. Vaščani na Goričkem, pretežno v evangeličanskih vaseh, so imeli pravico do »služenja« borovega gostüvanja, če se v predpustnem času, med svetimi tremi kralji in pustnim torkom, ali v ženitvenih dneh, med božičem in pepelnico, ni poročil nihče v vasi. Dejansko gre za poroko fanta oz. dekleta z borom. Običaj je star vsaj sto let.

Ključna za uspeh borovega gostüvanja je izbira pozvačina, tistega, ki vabi na poroko. *Pozávanje*, to je vabljenje na poroko, mora izvesti kar se da uspešno: zbrati mora namreč čim več svatov, ki bodo prispevali čim več daril. Borovo gostüvanje je sicer namenjeno norčavemu in šaljivemu zbadanju mladih, ker se še niso poročili, toda to je tudi pomembna priložnost za zbiranje denarja (včasih so zadostovala jajca, moka in mast). Prispevki ostanejo za skupne potrebe v vasi, gasilskemu ali ka-

teremu drugemu društvu. Že pri pripravi borovega gostüvanja je lahko udeleženih sto ljudi, ki morajo izkazati veliko mero iznajdljivosti in izvirnosti.

Nekaj tednov pred poroko pozvačini, spremljevalci, družbani harmonikaš in ženske vabovke – ciganice hodijo po vasi in vabijo: »*Mir krščanski, pa božjo blagoslov želimo pr vašoj poštenoj iži. Mi smo prišli z naših Šülonec (ali katere druge vasi), ka se nan je zgodila velika nevola, ka se že dolgo nišče nej oženo, pa bi se radi rešili tega velikoga špota. Smo pa naši enoga Janoša Borovnjaka pa Šküfko Trezo, šteriva sta oblübila, ka ta nas rešila toga velikoga špota in vküper skleneta zakonski ðarem, to zadno fašensko nedelo toga leta. Vas pa zovemo, vašo familijo, rodbino na dober falajček pa krüja pa kupico dobrega vina, štero je bog blagoslovo, da sta njiva vküper dejvala. Zato se nima ka kajvun zgučavati, prite, s sebov prne-ste trde vangelariše, lastne pete, pa friške pete. Nede van žau!*«

Borovo gostüvanje se prične prav zgodaj na predpusno nedeljo, ko se pred gasilnim domom zberejo sodelujoči: mladoženec (ženin), sneja (nevesta), oče, mati, starešina, starešica, pozvačin, družban, posvablice (družice), muzikantje, voditelji, vabovci, borov pop, ciganice, frizerke, fotograf, sodnik, fiškališ, žandarji in ostali fašenki (šeme). Živopisni sprevod od tam zavije proti gozdu, kjer se odvija pravi semenj. Ponudba je pestra – bolj ali manj duhovite maske; enako je povpraševanje. Poročni obred, katerega najbolj izvirni del je modra pridiga mladoporočencema, zajema tudi podiranje bora, s katerim se fant poroči. Podrti bor, ki je okrašen s cvetlicami, mlada dekleta in fantje vlečejo iz gozda nazaj do gasilskega doma, kjer se nato odvije veselica.

Prekmurski plesi

Prekmurski plesi ne morejo skriti, da so se oblikovali med ravninci. Iz njih vejejo sproščenost, širina in lirično občutje, ki je značilno tudi za prekmurske pesmi. Plesi tkalečka, dramač, šamarijanka, po zelenoj trati, gospod gospa in točak so preprosti sproščeni in lahkotni kakor pokrajina. Na mestih, kjer se prekmurska ravnina dvigne v vinorodne gorice in preide v Goričko, srečamo štajeriš, mrkevca, špencir polka, sotiš in pajeriš, ki so podobni plesom ravenskega dela, le da so bolj hitri, trši, čuti pa se tudi vpliv bližnje madžarske kulture. Tako sotiš kot šamarijanka sta na svatbah in drugih zabavah še danes zelo priljubljena plesa.

Ivanka Huber

MED REKAMI
IN POTOKI

Reka Mura

Mura, 444 km dolga reka, izvira v pokrajini Lungau v Nizkih Turah v Avstriji in teče po slovenskem panonskem svetu od avstrijske severozahodne smeri proti jugozahodu do Hrvaške. Je levi pritok Drave, v katero se izliva pri Legranu na Hrvaškem. Po Sloveniji teče 95 km in z leve strani sprejema pritoke Murico, Kučnico, Ledavo s Krko in razbremenilni umetni kanal Ledave, z desne pa Plitvički potok in reko Ščavnico. Ker izvira v Alpah, ima prehodni snežni vodni rečni režim. Največji pretok v strugi je maja in junija, ko nemalokrat tudi poplavlja, predvsem v vaseh Dokležovje, Veržej, Ižakovci in Melinci, kjer so se pred poplavamami zaščitili z izgradnjo nasipov.

Ne samo, da je Mura naravna meja med dvema pokrajinama, v zgodovini je bila Mura mejna reka med avstrijskim in ogrskim delom monarhije, poleg tega pa je bila izrazita naravna meja. Čepprav je predstavljala precejšnjo oviro, so ljudje med bregovi prehajali brez večjih težav. Še več, ob njej so zrastle različne obrti, npr. mlinarstvo, lončarstvo in brodarstvo.

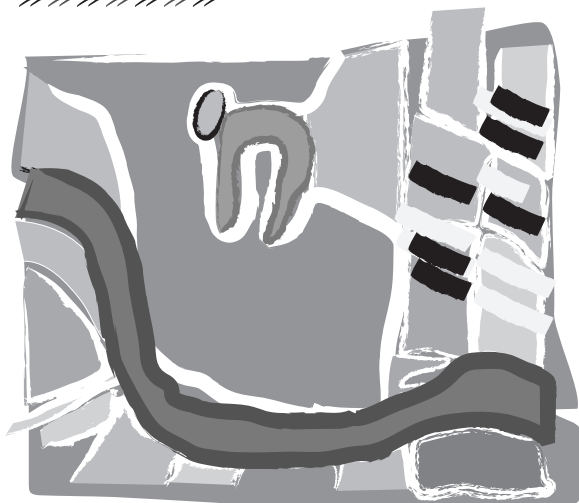
Na svoji slovenski poti kaže Mura dve podobi. Zaradi regulacij v 20. stoletju teče do Veržeja precej disciplinirano, od tam pa nekoliko bolj ležerno. Pri tem na obeh straneh prestopa bregove in s svojimi poplavnimi logi ponuja zatočišče redkim živalskim in rastlinskim vrstam. Ker je neprestano prestavljala svoj tok, je njene nasipe mogoče zaslutiti tudi po več kilometrov na široko v okoliških poljih. Podobno je z njenimi prodi-

šči, ki tvorijo svojevrstna življenjska okolja. Regulacija je večino teh nanosov uničila, toda Mura se nam še naprej kaže z neštetimi obrazi: v nižinskem delu vztrajno ustvarja upočasnjene rečne mrtvice, kamor privablja vrsto rib (v reki jih živi več 50 vrst), vlaži in ohranja loko. Je bogata in zanimiva z okljuki, rečnimi rokavi, številnimi mrtvicami, pestrim vodnim in močvirskim rastlinjem (ugotovljenih je bilo nad 600 rastlinskih vrst) ter živalstvom. Območje reke Mure sodi med ornitološko najpomembnejša v Sloveniji, z več kot 200 vrstami, med njimi kraljujeta bela štorclja in redkejša črna štorclja.

Kljub grobim posegom v njen svet pa neposredna okolica še vedno pripada Muri, kjer se narava pokaže v vsej svoji razkošnosti in raznolikosti. Za mursko rečno loko velja, da je eden najbogatejših ekosistemov v srednji Evropi.

Ivanka Huber

Mrtvice

»Mrtva je bolj živa kot njena mati,« ni verz otožne prekmurske pesmi, ampak označuje pestro življenje, ki se naseli v mrtvico – rečno okljuko, ko se loči od matične rečne struge.

Med poglavitnimi naravnimi značilnostmi reke Mure v Sloveniji sta vijuganje – meandriranje in spreminjanje struge, ker reka tukaj teče po nižinskem svetu. Okljuke – meandre Mura z lastnimi nanosi postopno zasipa. Če je meander zasut na enem koncu, se imenuje mrtvi rečni rokav. Ko se ta zasuje še na drugem koncu, nastane značilno podkvasto oblikovana, od rečne struge ločena mrtvica. V tem delu struge, po katerem je nekoč tekla reka, voda nato stoji. Ker je ostanek nekdanje rečne struge, mrtvico imenujejo tudi rečno jezero. Od zdajšnje rečne struge so mrtvice v Prekmurju oddaljene tudi več

kilometrov, kar je živ ali mrtev dokaz, kako zelo Mura spremi-
nja in premika svoj tok. Naravni razvoj mrtvice gre v smeri
proti kopnemu: voda postaja zaradi usedlin odmrlih delov go-
stega rastlinja vse bolj plitva in slednjič na mrtvico spominja
le še suha uleknina, fosilna rečna vijuga v pokrajini, zarasla s
kopenskim rastlinstvom.

V stoječi vodi mrtvic živijo rastline in živali, ki prej v teko-
či reki zaradi prehitrega toka ne bi preživele. Značilne vodne
in močvirske rastlinske vrste so beli lokvanj (*Nymphaea alba*),
rumeni blatnik (*Nuphar lutea*), žabji šejek (*Hydrocharis mor-
sus-ranae*), navadna streluša (*Sagittaria sagittifolia*), močvir-
ska grebenika (*Hottonia palustris*), vodne leče (*Lemna spp.*)
najmanjša med vsemi cvetnicami, le do 1,5 milimetra velika
navadna voda lečica (*Wolffia Arhhiza*), navadni trst (*Phragmi-
tes australis*), široko- in ozkolistni rogoz (*Typha latifolia*, *T.
angustifolia*) in več vrst šašev (*Carex spp.*). Seznam rastlinskih
in živalskih vrst slovenskih mrtvic je predolg, da bi naštevali
vse, vendar prav zato spadajo mrtvice med biotsko najbolj pe-
stre življenjske prostore v Sloveniji.

Okoli 50 rastlinskih in nekaj deset živalskih vrst, ki živijo
v mrtvicah, je uvrščenih na rdeči seznam ogroženih vrst Slo-
venije. Vodna škarjica (*Stratiotes aloides*) in vodna praprot
plavček (*Salvinia natans*) v Sloveniji v naravnem okolju uspe-
vata samo v mrtvicah ob Muri. Zelena deva (*Aeshna viridis*) je
kačji pastir, ki bo prebivalec Slovenije, dokler bo preživela vo-
dna škarjica; jajčeca odlaga samo na njene liste. Razen v Mu-
rinih mrtvicah bomo v Sloveniji težko še kje drugje na istem
mestu našli nižinskega urha (*Bombina bombina*), barsko žabo
ali plavčka (*Rana arvalis*) in česnovko (*Pelobates fuscus*); vse

tri vrste so pri nas izjemno redke dvoživke. Riba velika senčica (*Umbra krameri*) je verjetno ledenodobna reliktna vrsta, ki v svetu izumira; v Sloveniji – samo ob Muri – je bila odkrita šele v 80. letih dvajsetega stoletja.

Nastajanje, zaraščanje in izginjanje mrtvic je naravni proces ob nižinski Muri, vendar v zdajšnjem času nove mrtvice zaradi regulacij reke skoraj ne nastajajo več, zato vodni in močvirski organizmi izgubljajo svoj življenjski prostor. Dokler seže dno mrtvic pod nivo talne vode, se napajajo s podtalnico. Občasno jih napolnijo poplave reke Mure in padavine. Zaradi regulacij in kanalizacije reke Mure je večina mrtvic ohranjenih samo v spodnjem, vzhodnem delu toka Mure od Hotize do Murske šume. Nekatere mrtvice imajo že ustaljena domača imena, npr. Jula Marof, Petišovsko jezero, Podkova, Močnjak in Muriša.

Valerija Babij

Poplavni gozd

Poplavni gozd je v daljni preteklosti, ko človek Mure in prekmurskih potokov še ni ukrotil v kanale in jih omejil z nasispi, poraščal večino nižinskega dela Prekmurja. V zdajšnjem času so večji sestoji poplavnega gozda v Prekmurju ohranjeni samo še na območju Bistric, v Murski šumi, najbolj znamenita pa sta Črni in Polanski log v okolici Velike Polane.

Prekmurski poplavni gozdovi niso posebnost samo v slovenskem prostoru, ampak predstavljajo redke primer še ohranjenih tovrstnih gozdov v Evropi. V povezavi z rekama Muro in Ledavo ima poplavni gozd pomembno vlogo zadrževalnika visokih voda, ki na naraven način varuje sosednja območja pred poplavami. Padavinska, poplavna in talna voda skozi živ gozdni sistem počasi kroži in se prečisti. Poplavni gozd je vse bolj redke zaradi človekovih dolgotrajnih vplivov, tj. krčenja zaradi pridobivanja kmetijskih površin, odvodnjavanj, regulacij rek in potokov. Zaradi hidromelioracij se znižuje podtalnica, tla se počasi izsušujejo in postajajo za uspevanje poplavnega gozda vse manj primerna.

Značilne drevesne vrste poplavnega gozda so črna jelša (*Alnus glutinosa*), ostroplodni jesen (*Fraxinus oxycarpa*) in hrast dob (*Quercus robur*). Jelša že od daleč kaže kraj najbolj mokrih tal, ki se lahko tudi ugrezajo – od tod ime jelšev grez! V grmovnatem sloju gozda so pogosti črni bezeg (*Sambucus nigra*), čremsa (*Prunus padus*), črni trn (*Prunus spinosa*) in brogovita (*Viburnum opulus*). Podoba poplavnega gozda se

skozi leto ves čas spreminja. Življenje v njem se je prilagodilo nenehnemu nihanju vode. V času poplav in večjih padavin gozd zelo težko prehodimo, čeprav smo obuti v škornje. V obdobju suše si nog, čeprav je talnica tik pod površjem, sicer ne zmočimo, toda tisti, ki se kljub vročini dobro obužejo in oblečejo, jo bolje odnesejo – vsaj pred komarji, koprivami in robidovjem. Zgodaj spomladi, ko sončna svetloba še prodre skozi neolistane krošnje, gozdna tla nekaj kratkih tednov živahno spreminjajo barvo. Bele poljane ustvarja pomladanski veliki zvonček (*Leucojum vernum*), rumene otoke navadna kalužnica (*Caltha palustris*), modre, vijoličaste in rožnate zaplate pomladanski žafran (*Crocus vernus*), pljučniki (*Pulmonaria spp.*) in petelinčki (*Corydalis cava*, *C. solida*).

Nenavadno nemirno kovinsko modro bleščanje v mlakah gozda je sicer lahko privid prestrašenega izgubljenca v močvirnem svetu, možno pa je, da smo priča izjemno redko videni svatbi žabe plavčka (*Rana arvalis*). Poplavni gozd je dom ali pribežališče številnih živali: polžev, žuželk, pajkovcev, med vretenčarji pa dvoživk, plazilcev, ptic in sesalcev. Od slednjih se v gozdu skrivajo različni mali sesalci, na primer rovke in miši, med velikimi sesalci pa lahko, če smo sami in tiho, srečamo tudi jelena in divjo svinjo. Presenečeni, vendar posebej veseli smo lahko ob prizoru preleta nenavadno velike črne ptice z rdečimi nogami in prav takim kljunom: na črno štokljo (*Ciconia nigra*) ob razvpiti beli in manj plašni sorodnici, ki spleta gnezda na drogovih in dimnikih prekmurskih hiš, skoraj ne pomislimo. Črna štoklja skrije gnezdo v krošnje gozda.

Valerija Babij

Plavček

Ime plavček nosita dve živi bitji, značilni za Prekmurje: rastlina in žival. Vodna praprotna plavček (*Salvinia natans*) je v Sloveniji izjemno redka rastlinska vrsta in jo najdemo samo v mrtvicah ob Muri v okolici Petišovcev in v Murski šumi. Poleti se lahko tako namnoži, da kot debela preproga povsem prekrije več kvadratnih metrov vodne površine. Posamezna rastlina je zgrajena preprosto, iz treh listov. Dva sta plavajoča, ovalne oblike, do 3 centimetre dolga. Na zgornji strani sta pokrita z dlačicami, med katere se ujame zrak, zaradi česar rastlina ne potone. Svetloba s takšne listne površine modrikasto odseva – od tod njeno ime. Tretji, potopljeni list je deljen v nitaste roglje, ki nadomeščajo korenine in srkajo hranilne snovi neposredno iz vode. Če rastlino pogledamo od blizu, bomo na dnu nitastih rogljev opazili rjave dlakave kroglice – skupno steno obdane trosovnike, v katerih dozorevajo trosi. Cvetov pri plavčku ne iščimo, ker jih praprotni nimajo!

Drugega od obeh prekmurskih plavčkov pogosteje slišimo regljati v zboru, kot pa vidimo. Plavček ali barska žaba (*Rana arvalis*) je večino svojega življenja plašna žival; običajno ga ljudje, lomasteč skozi gozd, ne bomo opazili. Izjema je kratek čas pred koncem zime ali zgodaj spomladi, ko se žabe v velikem številu zberejo v plitvi vodi poplavnih gozdov, zamočvirjenih travnikov in v mrtvicah. Samcem se koža takrat obarva modro (od tod ime) in prične se nenavaden paritveni obred, ki traja le kak dan. Če nismo pravi čas tam, si takšen prizor lahko obetamo spet šele naslednje leto. Po parjenju namreč modra barva izgine in znova plašne rjave žabe nadaljujejo svoje skrito življenje v gozdni podrasti. Zgodi se, da je svatba tako množična, da nenavaden zvok in nemirno modro brbotanje uziram, do kamor seže oko, naslednje leto – zaradi pomanjkanja vode ali toplote, ne vemo zagotovo – pa na istem mestu zaman oprezamo za modrimi ženini. Plavček ni pogosta žaba: živi predvsem v nižinah vzhodne Slovenije, največje populacije pa so prav v Prekmurju.

Valerija Babij

Črna jelša

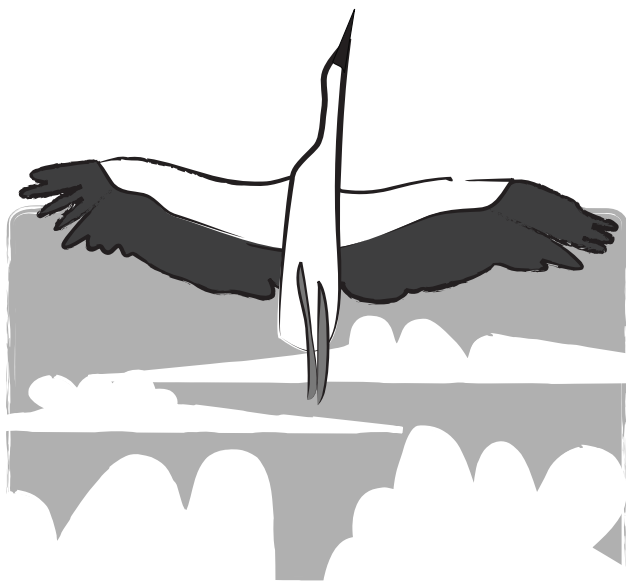
Črna jelša (*Alnus glutinosa*) je grm ali drevo s piramida-sto krošnjo in temnim, vzdolžno razpokanim lubjem. Listi so temnozeleni, okroglaste oblike, po robu neenakomerno nazobčani, mladi so lepljivi (lat. *glutinosus* = lepljiv). Rdečerjave, do 10 centimetrov dolge mačice so moška socvetja, s katerih veter zgodaj spomladi odnaša oblake cvetnega prahu. Manjša, vijoličasta ženska socvetja jeseni dozori in se oleseni, do 2 centimetra dolga, črnorjava storžkasta soplodja, ki ostanejo na rastlini še čez zimo. Ime »črna« se nanaša predvsem na barvo lubja, pa tudi storžkov in odmrlih listov. Strokovno rodovno ime *Alnus* naj bi bilo keltskega izvora in se navezuje na vodo.

Črna jelša se posamič ali v manjših skupinah pojavlja na obrežjih spodnjega toka rek in potokov povsod po Sloveniji. Med domačimi drevesnimi vrstami uspeva na najbolj mokrih in poplavljenih rastiščih – druge lesne rastline bi ob toliko vode dobesedno utonile. Strnjeni gozd tvori samo v Prekmurju, kjer posamezna jelševa drevesa presegajo višino 30 metrov. Z analizo cvetnega prahu v različno starih zemeljskih plasteh so ugotovili, da je bila črna jelša vsaj od neolitika vseskozi prevladujoča lesna vrsta v nižinskem delu Prekmurja.

Jelša ima uporaben in obstojen les, ki tudi v vodi ne gnije. Primeren je za izdelavo pohištva, podov, sodov, pip in cokel. Kogar skrbi vlaga v kosteh v posmrtnem življenju, si lahko omisli jelševo krsto.

Valerija Babij

Štorklja

V zavesti Slovencev je velika in veličastna bela štorklja (*Ciconia ciconia*) tista, ki prinaša otroke. Geografsko je že po tradiciji vezana na panonski svet, v ožjem pojmovanju prav na območje kokošje glave, na katero nas spominja podoba Slovenije na zemljevidu. Potemtakem je štorklja zaščitni znak celotnega Prekmurja in ne le Sobočancev, ki so si jo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prisvojili in postavili v svoj občinski grb.

Ker je štorklja simbol in je povezanih z njo veliko zgodb, vraž in verovanj, jo skrbno varujejo in ščitijo. Nekoč je menda vse Prekmurje iskalo in naposled tudi našlo divjega lovca, ki

je streljal nanje. Prekmurski človek čuti tako bližino in prijaznost kot tudi posebnost in stisko te izjemne ptice, kar kaže na njegovo svojevrstno vez s tamkajšnjo pokrajino in njeno naravo. Dobro namreč ve, da če se godi dobro štoklji, bo dobro tudi njemu. Morda so zato Prekmurci še toliko bolj od pripadnikov drugih slovenskih »plemen« povezani z domačo pokrajino in tamkaj vztrajajočimi sorodniki, saj se zavedajo izrednega pomena, ki ga ima njihov ptičji simbol.

Gnezda štokelj so sestavni inventar večine prekmurskih naselij. Tako kot drugod po Evropi jih gradijo od srednjega veka dalje na objektih, ki jih je zgradil človek. Videti pa jih je mogoče tudi na vlažnih in sveže pokošenih travnikih. Ta dolgonogi trdokljuni ptič in človek torej že od nekdaj živita drug z drugim. Kdor pozna domačine, se mu to ne zdi nič čudnega. Štoklje so v zraku elegantne, na tleh pa precej nerodno delujoče živali. Prekmurci pa so znani kot dobri zidarji, pri čemer so dimniki, eno od gnezdišč štokelj, še posebej pomembni. V Prekmurju imajo štoklje mir, saj Prekmurci ne vtikajo nosu k sosedovim in menda niso tako »fovšljivi« kot prebivalci nekaterih drugih slovenskih pokrajin. Zadnja leta so štoklje redne gostje ne le Podravja, temveč tudi nekaterih pokrajin osrednje in jugovzhodne Slovenije.

Bela štoklja najraje gnezdi v vaških naseljih. Gnezda, nekatera od njih so sto- in večletna, si splete na dimnikih, na slemenih in električnih drogovih, ponekod pa so ji postavili celo posebne »gnezdilne« drogeve. Tovrsten drog bi koristil tudi marsikateremu Prekmurcu in Prekmurki, ki zadnje čase precej slabo skrbita za svoj zarod (par štokelj ima od tri do pet mladičev), tudi zaradi iskanja partnerja izven štoklji ljubih

krajev (učinkovita »kontracepcija« je menda tudi ta, da poliješ streho z oljem, s čimer štorclji onemogočiš pristanek ...). Po enem od ornitoloških popisov so ugotovili, da se je »speljal« več kot tri četrtine vseh izvaljenih mladičev.

Pravimo, da je štorcljast tisti, ki hodi ali je na splošno precej neroden in okoren, vendar pa je štorclja v zraku vse prej kot štorasta. In morda se prav zaradi tega štorclje in ljudje ob Muri tako dobro ujemajo, saj so eni bolj spretni v tistem okolju, kjer so drugi manj, in obratno. Občasna neurja z močnim vetrom in točo ne prizanesejo niti štorcljam, ki uredijo zadeve precej hitreje (tudi s pomočjo Prekmurcev), kot pa traja, da Prekmurci prejmejo iz državne blagajne poplačilo za nastalo škodo na kmetijskih zemljiščih.

Že ko smo drgnili šolske klopi, so nam vtepli v glavo, da je štorclja ptica selivka, ki se jeseni odseli v daljno, v resnici pa v osrednjo Afriko. Včasih, glede na zadnje zime oziroma podnebne spremembe se bo dogajalo to vse pogosteje, pa ostanejo v domačem gnezdu tudi prek zime. V tem so podobne domačinom, ki so šli pred desetletji – seveda ne prvič – množično s trebuhom za kruhom, predvsem v bližnje in tudi bolj oddaljene kraje z germanskim življenjem, zadnja leta pa se vse pogosteje za stalno vračajo v rodne kraje. Pred tem seveda poskrbijo za nič kaj prekmurski videz svojih »gnezd«, med katerimi so nekatera takih barv in oblik, da odganjajo tudi vsega hudega vajene štorclje.

Seveda so glavni krivci za to, da je prvenstveno domovanje slovenskih štorcelj Prekmurje, tukajšnja poplavna ali močvirnata ravninska območja z okoliškim obdelanim svetom in gozdnimi zaplatami. Poleg ustreznega življenjskega okolja jim nudi

domača pokrajina tudi raznovrstne »kulinarične« dobrote, v glavnem male živali. Glodavcev, deževnikov, ličink, majhnih plazilcev in dvoživk je namreč tu v izobilju. Krčenje mokrišč pomeni dolgoročno tudi zmanjševanje populacije prekmurskih štokelj. V določenih svetlobnih razmerah lahko opazimo, da se njihova črna peresa bleščijo v vijoličnih in zelenkastih tonih.

Ker se štoklja hrani z žabami, jo ogrožajo predvsem melioracije močvirnih travnikov. Zanimivo je, da imajo Prekmurci radi žabe, precej manj pa »žabarje« (Ljubljance). Eni in drugi pa se že dlje časa sprašujejo, kako lahko štoklja prinese otroka in pajek odnese avto. Na srečo pa takih pajkov vsaj v Prekmurju (za enkrat še) ni ...

Miha Pavšek

Aqualutra

Ste že kdaj opazili senco, ki kot blisk švigne ob mostu čez cesto? Ste morda slišali za spretno vodno kuno, ki se v jutranjem svitu čofotaje podi po potoku, oz. plenilko, ki v temnih nočeh vztrajno obiskuje ribnik nad mlinom, dokler ne zmanjka rib? Če ste z Goričkega in imate radi naravo, zelo verjetno. Še prej pa je zaznala vas ona, glasnica neokrnjenega vodnega okolja, ki le pljuske v vodo in izgine v neznano.

Vidra (*Lutra lutra*), skrivnostna vodna kuna, ki obvladuje potočke, potoke in akumulacijska jezera po vsem Goričkem, je danes ena najbolj ogroženih zveri v industrijsko razvitih evropskih deželah. Živi človeku prikrito življenje, lovi večinoma zvečer oz. pred svitom. Največ možnosti za srečanje z vidro ali znaki njene navzočnosti v Sloveniji ponuja prav Goričko. Lovci iz Prekmurja kot tudi opravljene raziskave so potrdile, da Goričko naseljuje sklenjena populacija vidre, ki se po

koridorjih – Ledavi, Mačkovskem, Peskovskem potoku, Krki in Kobiljskem potoku – povezuje tudi z deli populacije v Avstriji in na Madžarskem.

Zakaj je prav vidra tako pomembna? Pestrost živih vrst se vse bolj krči, nekatere vrste celo izginjajo in med te prištevamo tudi vidro. V času naših starih staršev so se še množično podile v razbrazdanih potokih in potočkih, danes tega ne moremo več potrditi. Kaj se zgodilo? Pregnali so jo škodljivi vplivi človeške civilizacije, katerih posledica se odraža v prizadetosti in ogroženosti živalskih in tudi rastlinskih vrst. In takšnim je namenjena posebna skrb, zanje veljajo posebni zakoni, mednarodni sporazumi in smernice.

Prav zaradi simbolnosti vidrine vloge v naravi je občina Gornji Petrovci združila moči z Inštitutom LUTRA oz. njegovo lokalno enoto, ki domuje v Peskovcih, v novi zgradbi GL Kompas, in se leta 2004 lotila štiriletnega projekta LIFE NATURA z naslovom *Ohranjanje populacije vidre na Goričkem – faza 1 (AQUALUTRA)*. Poleg dragocenih spoznanj o populaciji vidre na Goričkem se najvidnejši dosežek projekta LIFE nahaja Križevcih na Goričkem. Imenuje se *Vidrin raziskovalni in turistični center AQUALUTRA*, kjer je na ogled razstava o vidri, kraljici voda. Najpomembnejša naloga Aqualutre je izobraževanje, informiranje in ozaveščanje o celovitem ohranjanju narave, o čemer vidra pripoveduje različnim ciljnim skupinam, od najmlajših in šolarjev do obiskovalcev panonskih termalnih kopališč ter Krajinskega parka Goričko.

Klaudija Sedar

Bukovniško jezero

Tam, kjer se ravninski del Prekmurja dvigne in prestopi prag Goričkega, tam, na jugovzhodnem delu gričkov, v dolini potoka Bukovnica, med prijetno hladnimi kostanjevo-bukovimi gozdovi, sredi neokrnjene narave se razprostira veliko bleščeče vodno zrcalo, kot všito v robove prekmurske dežele. To je Bukovniško jezero, še pred kratkim plitek in zamuljen potok, ki mu je ojezerjenje sprva omogočilo ribogojniško vlogo, zdaj pa postaja vse bolj turistična atrakcija. Darežljiva narava je namreč okolico Bukovniškega jezera prepojila z energijami in ustvarila zdravilni gaj, kakor so prepričani mnogi. Kdor sledi energijski osi preobrazbe, bo od Triglava prek Koroške in Štajerske došel v Prekmurje in potovanje zaključil prav ob Bukovniškem jezeru, pri izviru svetega Vida.

O zdravilnih močeh, ki jih narava tukaj z zvrhano mero ponuja obiskovalcem, so bili prepričani že leta 1828, ko so pri izviru zgradili samostan svetega Vida in ugotavljali, da izvirska voda blagodejno vpliva na vid. Novodobno množično romanje k izviru pa se je začelo leta 1999, ko je lendavski radiestezist Ilija Čosić okoli njega izmeril migetanje elementov. »Seva in trese« se predvsem na kopnem, okoli jezera, jezero samo pa prinese ribogojcem več kot pa onim, odprtim za pozitivne energije.

Gaj petdesetih energijskih točk se razteza v obroču 450 metrov od izvira svetega Vida. Tukaj torej ni težav najti pravo za pozdravitev katere izmed številnih tegob. Kaj človeka teži, to že mora vedeti, in če v gaj vstopi z iztegnjenimi rokami, ga občutek privede tja, kjer mu najbolj godi. Ali pa si pomaga z zemljevidom energetskih točk, ki je na voljo obiskovalcem. Učinek bo zaznal le, če si bo vzel čas – potrebuje najmanj 50 minut, da skozi energetsko točko narava vzpostavi zdravilni stik s človekom.

Skrbniki tega območja pravijo, da je obisk Bukovniškega jezera »obisk specializirane klinike, kjer posamezni viri obdelujejo izjemno konkretne tegobe«. Tako je tu najti točke za zdravljenje sladkorne bolezni, bolezni srca in ožilja, debelega črevesa, okončin, mišičja, luskavice, osteoporoze ali samo glavobola, odpraviti je mogoče probleme z žolčnimi in ledvičnimi kamni, se znebiti raznih alergij in mentalnih težav ... Obstaja celo posebna točka, ki pripomore k odvajanju od kajenja, alkohola in mamil.

Osrednja pozornost pripada še vedno izviru svetega Vida. Vodo iz njega obiskovalci lahko odnesejo s seboj, če le imajo pri roki stekleničko in dovolj potrpljenja za čakanje za posame-

zniki, ki si jo želijo natočiti cele galone. Toda blagodejna voda ni edina privlačnost izvira. Posebno moč daje tudi izrekanju zaobljub o zvestobi, zato je pravi kraj za sklenitev zakonske zveze. Če drugega ne, je Bukovniško jezero tista turistična destinacija, ki obiskovalcem poleg svoje naravne krasote ponuja še ugibanje o izvoru boljšega počutja, ki zagotovo izhaja iz obiska: Je plod zdravilnih energij na tem območju, avtosugestije ali le sprehoda po okolju, ki je človeku primarno?

Jasmina Litrop

Dobrovniške orhideje

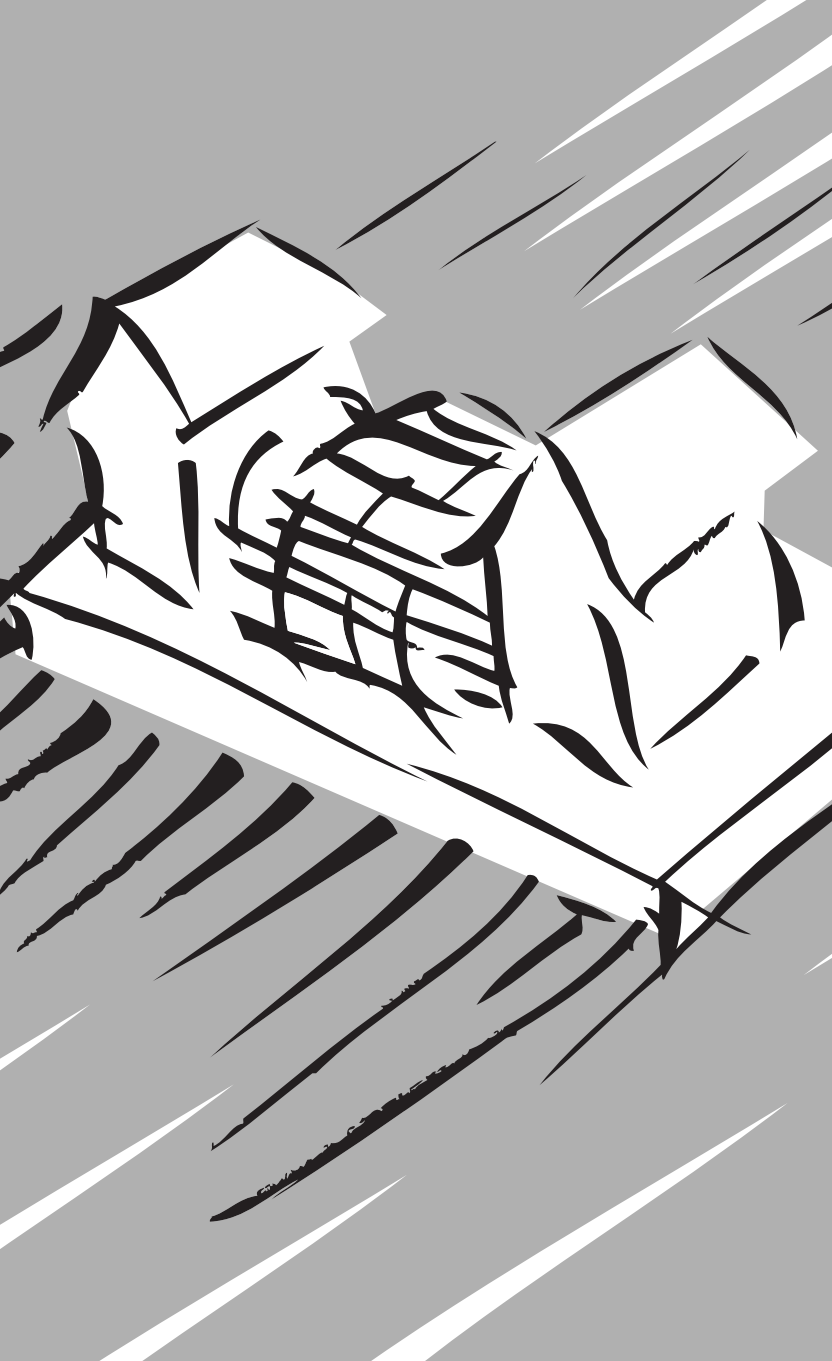

V kraju Dobrovnik v Prekmurju, ki leži tako rekoč na tromeji med Slovenijo, Hrvaško in Madžarsko, je leta 2003 zraslo nadvse zanimivo podjetje Ocean Orchids, ki se ukvarja z gojenjem orhidej falenopsis. Gre za edino proizvodnjo orhidej v Evropi, ki temelji na izkoriščanju geotermalne energije. Ustrezni pogoji za vzgojo orhidej skoraj ne obremenjujejo okolja. Letno vzgojijo do 2.200.000 orhidej, ki jih prodajajo na trgih v srednji in jugovzhodni Evropi. Prodaja poteka tudi prek nizozemske tržne kooperative Flora Holland, ki je s cvetlično borzo znana po vsej Evropi in svetu. Tesna povezava z Nizozemsko sega v čas, ko sta tam delala ustanovitelja podjetja, Roman Ferenčak in Tomaž Jevšnik.

Podjetje pa ni namenjeno zgolj vzgoji in prodaji orhidej. V osrednjem rastlinjaku namreč najdemo tudi pravi tropski vrt. Poleg številnih vrst orhidej se tam nahajajo zanimive tropske in subtropske rastline s celega sveta. V visokem rastlinjaku lahko od blizu opazujemo bolj ali manj znane rastline z vseh kontinentov: banane, avokado, vanilijo, papajo, mango, ananas, ingver, karambolo in druge. Ogleđamo si lahko živopisno zbirko flamingovcev in bujne vzpenjalke.

Tropski vrt se razprostira na 1500 kvadratnih metrih z več kot 900 eksotičnimi primerki približno stotih rastlinskih vrst. V letu 2009 so uspeli vzgojiti tudi prve bananovce z užitnimi sadeži.

Ivanka Huber

KULTURNA
POKRAJINA

Rotunda v Selu

Rotunda v Selu (madž. Nagytotlak), torej okrogla, po velikosti majhna, a po slogovni ubranosti in v romanski dovršenosti izjemna arhitekturna mojstrovina, je danes podružnična cerkev sv. Nikolaja in Device Marije. V temeljih je rotunda zgrajena iz bazaltnega tufa, njen okrogli opečni plašč iz lahno izstopajočih lizen, značilnih romanskih odprtin in dekorativno izoblikovanega venčnega zidca pa se sestavlja v harmonično belo stavbno telo. Njena pojava je – od koder koli se nam že razkrije – kot biser, položen v zeleno dolino Kobiljanskega potoka. Sploh pa je ta, še vedno ne scela raziskani spomenik romanske arhitekture in gotskega stenskega slikarstva pravcati umetnostni relikviarij. Tako jo je – najbrž kot del domnevne samostanske postojanke – v času ogrskega kralja Andreja II. (1205–1235) zgradila odlična srednjeveška stavbarnica, ki je tod gradila pod visokim plemiškim ali monastičnim patronatom. Že po tem, da pripada imenitni arhitekturno zgodovinski tradiciji, ki se, denimo, začenja z rimskim Panteonom, z odmevnim nasledstvom v starokrščanskih hramih v Ravenni, dvorni kapeli Karla Velikega ali v zadrskem sv. Donatu, se njej bližje postavljajo romanske rotunde v prekodonavskem prostoru.

Domnevajo, da je bila prvič poslikana okoli leta 1300 ali malo pozneje. Od tedaj jo namreč krasi vsebinsko zaokrožena podoba pohoda in poklona modrih, ki po umetnostnozgodovinski stilni normi sodi med odličnejše primere zgodnjegot-

skega stenskega slikarstva. V prvem ali morda v drugem desetletju 15. stoletja je notranjščino selanske rotunde prekrila druga plast poslikave, kjer se v pomenljivih ikonografskih podmenah vse naokoli zvrstijo pasijonski prizori in se naposled pomensko osrediščijo v prizorih prestola milosti ter Vstalega Kristusa, obdanega s simboli evangelistov. Vsebinska koncepcija napeljuje na sklep, da gre za izjemno pretehtan teološki načrt poslikave, ki sta ga sijajno uresničila vsaj dva slikarja, izoblikovana v krogu slovite »vojvodske delavnice«. Tudi poznogotski krilni oltar iz ok. leta 1490, ki je do 1864 krasil njeno notranjščino (danes je v Narodni galeriji/Nemzeti Galéria v Budimpešti), potrjuje, da je bila skrb za rotundo in njene posestnike vsaj do reformacije in turških vpadov v domeni imenitnih, najbrž plemiških patronov.

Zaradi izstopajočega in močno prepoznavnega stavbnega tipa, imenitne lege in odmaknjenosti, navsezadnje pa tudi zaradi spomeniške odličnosti evocira rotunda v Selu visoko in odlično prepoznavnost ter kot taka vzdržuje tiste vrste dražljivost, ki zlahka krmi ljudsko domišljijo ter potrebo po ohranitvi skrivnostnosti. Ljudsko izročilo ohranja malone mitizirano zgodbo, da so jo za svojo postojanko, neke vrste rezidenco, postavili zagonetni templjarji. Ali pa morda kar ivanovci, križniki, pavlinci, kdove ...

Davno izročilo, kopica historično težka preverljivih zgodb in potrjen visoki umetnostni kanon ženejo veter v krila domišljiji najrazličnejših oznanjevalcev skrivnostnosti in edinstvenosti rotunde. Sem zato zahajajo tako samotni popotniki kakor avtobusne generacije turistov. Novodobni itinerariji vpisujejo rotundo kot obvezen vir kozmičnih in zemeljskih

energij. Po te vrste projekcijah stoji rotunda na edinstveni točki, kjer se križajo energije in zato deležnim podarjajo obnovitveno moč. K njej se pač hodi »polnit baterije«.

Če te vrste zanimanje za rotundine blagre pritiče splošnim normam sodobnega popotniškega navdihovanja, pa postaja nevdržno dejstvo, da pomanjkljivo poučeni pisci še kar naprej prostodušno prepisujejo in ponavljajo že zdavnaj prežvečene deskriptivne formulacije o spomeniških lastnostih in kakovostih. Nekritično, v bistvu pa ad libitum razumevanje specifičnih stavbnih lastnosti v smislu genius loci, denimo stavbnih elementov, kakršni so opeka, skodle in tudi način gradnje, črpa iz napačne predstavnosti o neke vrste arhitekturnem čudu, zraslem iz »domače« zemlje (sic!). Pri tem spregledujejo zdaj že domala desetletje znana in po znanstvenih merilih preverjena nova spoznanja o samih stenskih slikarijah.

Take vrste stereotipi so kajpada škodljivi in celo nevarni, kajti, če drugega ne, resnično neprimerno reprezentirajo srednjeevropski pomen arhitekture in stenskih slikarij rotunde v Selu. Razlezli so se do stežka obvladljive ravni, kjer je merilo običajne recenzentske prakse povsem, nemalokrat tudi namenoma, spregledan. Tako se iz enega projekta v drugega nekritično prepisuje vsebinske formulacije, recimo o slogu, v najrazličnejših tiskanih izdajah (zloženske, brošure...) in na spletnih straneh pa izvene vajo kot nerazumljive domislice in groteskne puhlice.

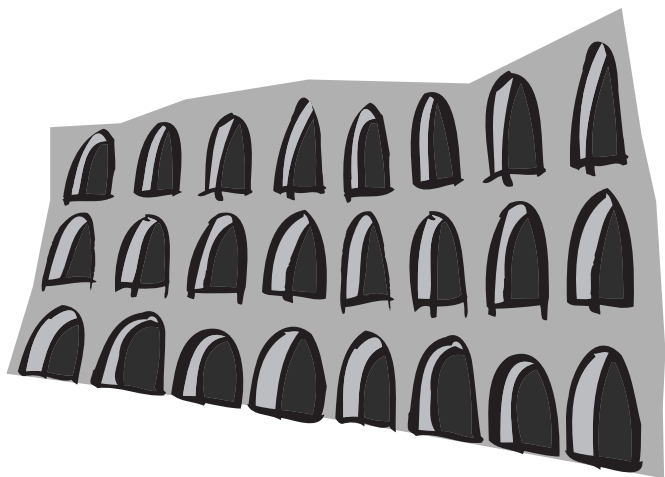
Rotunda je zaradi svoje izjemne tipološke razpoznavnosti, ki pa je seveda posledica njene odlične arhitekturne zasnove, lege in starosti, sčasoma postala svojski identifikacijski znak. Zato je predmet številnih oblikovalskih obdelav, saj njena po-

javnost omogoča mnogoterje znakovnih projekcij. Te vrste stereotipnost se torej reflektira v nizu lokalnih, regionalnih, seveda pa tudi v nacionalnih turističnih prospektih, tiskanih izdajah, videospotih, dokumentarnih filmih in znotraj sodobnih vizualnih prijemov.

Lokalne »posvojitve« rotunde in njihova preobrazba v pestre »celostne« podobe vinarjev (vinske etikete), žganjarjev (denimo »selanska palinka« z risbo rotunde) so seveda simpatične. Pogosto pa se pogovori o rotundi dotikajo tudi »Gostilne pri rotundi«, ki je pač nemalokrat tudi izključni cilj njenih konzumentov.

Janez Balažič

Grad Grad na Goričkem

Prva neposredna omemba gradu, ki je bil več stoletij upravno in vojaško središče Goriškega in večjega dela Prekmurja, je znana iz leta 1214. Goričko, ki leži v suhem subpanonskem podnebjju, kjer pade letno v povprečju najmanj padavin na Slovenskem, je bilo v zgodnjem srednjem veku del širokega mejnega obrambnega pasu, s katerim se je madžarska država zavarovala proti zahodu. Opazovalec zlepa ne pozabi značilne poligonalne talne zasnove gradu, kjer se k neenakomerno debelim obodnim zidovom prislanjajo z zunanje strani trije različno oblikovani stolpi. Nepravilne oblike zidov, ki se vedno znova lomijo v različnih kotih, pričajo, da je bil kompleks dograjevan postopoma, bolj radovednim pa ne bodo ušle niti

globoke kleti, kjer so bile (danes deloma že zasute) ječe. V gosposčinskem urbarju, ki je nastal leta 1541, ko je imela grad v lasti rodbina Széchy, je opisano, da je bilo za obrambo na voljo več kot 20 topičev, možnarjev, več 100 kosov osebne orožja, 645 različnih sulic, topovske krogle, 10 sodov smodnika in 64 sodov žvepla. Koliko in kaj od naštetega je popadalo na sovražnika, ni znano.

Plemiška rodbina Széchy je v 16. stoletju na območju gradu širila protestantizem, v prvi polovici 18. stoletja pa je župnija v postopku protireformacije ponovno dobila rimskokatoliško lice. Konec 17. stoletja je grad prešel najprej v last Batthyanyjev, nato pa so bili do razpada Avstro-Ogrske lastniki grofje Szapary in Széchny. Med obema svetovnjima vojnama je bil tedaj še dobro ohranjen in s številnimi umetninami opremljen grad v lasti Geze Hartnerja iz Murske Sobote, ki se je tamkaj ukvarjal z industrijo. Po drugi svetovni vojni je bila v gradu nastanjena sovjetska vojska, ki je zapustila simpatičen cirilični grafit: *Da zdravstvujet krasnaja Armija!* Stavba je bila v socialistični Jugoslaviji nacionalizirana, vanjo pa so se, da bi vsi videli, kako je pregnana izprijena buržujska kasta, naselili stanovalci. Leta 1952 je bil dotlej imenovan grad Gornja Lendava preimenovan v Grad.

Potem ko je bil nekaj desetletij prepuščen samemu sebi, ga je v začetku 90. let prejšnjega stoletja doletela ideja o trideželnem naravnem parku na tromeji med Avstrijo, Slovenijo in Madžarsko. Grad, kjer so radiestezisti medtem našli močno energetska sevanje, ki zdravi številne znane in neznane bolezni, naj bi postal informacijsko-turistični center slovenskega dela parka. Leta 1999 je bil Krajinski park Goričko že del

Nacionalnega programa varstva okolja, leto za tem pa je Slovenija podpisala finančni memorandum z Evropsko komisijo, na podlagi katerega je bil vzpostavljen mednarodni projekt obnove Gradu v okviru programa Phare.

Predviden turistično-informacijski center in center za umetniško in drugo kulturno dejavnost naj bi letno obiskalo 35.000 gostov, kar je najbrž izvedljivo samo, če postane grad Grad za goro Triglav naslednja lokacija, ki bo v inavguralnem postopku odbirala prave od nepravih Slovencev. Leta 2002 so se tako že pojavljala vprašanja glede smiselnosti drage obnove, saj so se nekje med potjo porazgubile jasne smernice razvoja parka. Ker je bilo dokončanje obnove razumljeno kot simbolna vstopnica Slovenije v Evropsko unijo, so bila zaključna dela predvidena do leta 2004, a omenjenega roka ob njegovem približevanju natančen opazovalec ni mogel jemati resno, zlasti ker se je do tedaj kot ena redkih uspelih (v okviru predvidenih) aktivnosti na gradu izkazala le priljubljena noč čarovnic.

Mateja Ratej

Grad v Murski Soboti

Če vas pot zanese v Mursko Soboto, ne pozabite obiskati mestnega parka. Pričakali vas bodo več kot stoletni gabri, hrasti, lipa in jeseni, ki v poletnih mesecih omilijo vročino, sicer pa nudijo prijetno zavetje pred napetim vsakdanjikom. Sredi parka stoji ogromna stavba, ki nam s svojo mogočnostjo in izrazitimi potezami že skorajda sama pove svojo zgodbo. A celotno vsebino spoznamo šele v notranjosti ...

Gračina v Murski Soboti se prvič omenja leta 1478 kot castello Murayzombath, vendar prvotna zasnova najverjetneje izvira iz 16. stoletja, ko so bili lastniki gradu grofje Széchy. Za njimi so ga prevzeli Szápáryji, ki so ga skupaj s posestvi in trgom Martjanci odkupili leta 1687. Szápáryji so se lotili tudi temeljite predelave grajske zgradbe in grad polepšali s čudovitim portalom, plastikami in balkonom. Na južni fasadi so obenem obzidali dvoriščne trakte z arkadami, na novo razčlenili fasado in oba portala. Grad je ostal v njihovi lasti vse do leta 1934, ko je stavbo odkupila Občina Murska Sobota.

Grajsko dvorišče pravokotne oblike obdajajo enako visoki trinadstropni stanovanjski trakti, ki imajo na vogalih poudarjene, a po višini enako visoke štirioglate stolpe. K tej zasnovi se na zahodni strani prislanja še mlajša, baročna kapelica, ki nekoliko zmehča strogi grajski tloris. Sicer pa je soboški grad značilna renesančna stavba, ki jo na vzhodnem ali mestnem

pročelju krasijo baročnimi dodatki, kar strokovnjaki pripisujejo madžarskemu kulturnemu vplivu.

V prenovljeni stavbi gradu je soboški Pokrajinski muzej, Mladinski in kulturni klub in dvorana, namenjena kulturnim prireditvam. Pokrajinski muzej je nedvomno vreden ogleda, saj skuša ujeti Prekmurje v razponu od prazgodovine do našega časa. Izmed vseh zbirk je najbogatejše zastopana etnološka, ki obiskovalcu resnično omogoča, da se seznanimo z načinom dela in vso nekdanjo življenjsko pestrostjo preprostega prekmurskega človeka.

Klaudija Sedar

Grad Rakičan

Če zavijemo s pomurske avtoceste proti Murski Soboti, se na levi strani srečamo z gradom Rakičan, ki je najstarejša stavba v Rakičanu, zgrajena v 17. stoletju. Na prvi pogled, s ceste, niti opazimo ne, kako mogočna stavba se skriva v parku.

Grad je bil zgrajen po zgledu domovanj madžarskih grofovskih družin, ki so z zgradbami in parki poudarjale svoje bogastvo in družbeni ugled. Rakičanski grad je bil na notranji strani razpotegnjen proti parku. Prvo nadstropje je bilo namenjeno grofu in njegovi družini, v pritličju pa so stanovali služabniki. Na sredini stavbe je bil širok, na obeh straneh z vrati zaprt prehod, po katerem so grofovske paradne kočije vozile goste do stopnišča, ki je vodilo v nadstropje. Sredi veli-

kega kvadratatega dvorišča je bila okrogla cvetlična greda, grofje so jo imenovali rondo, in okrog nje speljana široka peščena pot. Dvorišče je bilo obdano s pritlično zgradbo, katere krili sta bili povezani z osrednjim poslopjem. Tudi ta zgradba je imela na cestni strani širok prehod za kočije, zaprt s širokimi vrati. Na eni strani prehoda je stanoval paradni kočijaž, na drugi vrtnar. V enem od stranskih kril je bil zimski vrt z eksotičnimi rastlinami, v drugem pa konjušnica. Na dvoriščnem pročelju pa je kraljevala velika sončna ura. Grad je obdajal angleški park, kot je bilo pri madžarskih fevdalcih v modi že od konca 18. stoletja. V parku je stala elipsasta kapela, grofovska grobnica. Grofje so ljudem v vasi pomenili tuj in daljni svet, ki ga je pred vaščani zastopal oskrbnik s pomočniki in priganjači. Grof je sicer imel najboljšo zemljo v Rakičanu, poleg tega pa še gozdove in pašnike v sosednjih vaseh in na Goričkem.

Sprva je bil grad Rakičan v lasti protestantske grofovske rodbine Batthyány, med svetovnjima vojnoma je bila lastnik nemška grofovska družina Wallsee. Po vojni je bil v njem dom starejših občanov, zdaj pa ga uporabljajo konjeniški klub, umetniki in prebivalci.

Obnova je vrnila grajskim prostorom radoživost in grad spet predstavila kot prijetno podeželsko grajsko stavbo z imenitnim parkom. V parku so ohranjena številna eksotična drevesa, v gradu pa deluje Raziskovalno izobraževalno središče, ki prireja razne delavnice in predavanja.

Ivanka Huber

Lendavski grad

Odkar je bila končana avtocestna diagonala od morja do madžarske meje, vas pomurska avtocesta pripelje naravnost v Lendavo, mesto z zanimivo zgodovino. Preden pot nadaljujete naprej proti Madžarski, se splača tu ustaviti za uro ali dve in pokukati v notranjost mesta. Že od daleč boste opazili valovanje vinorodnih gričev in obrise lendavske graščine, ob prehodu skozi mesto pa odkrili še kopico zgodovinskih stavb in drugih znamenitosti. Ključna zgradba tega mesta je nedvomno grad, ki ga viri omenjajo že leta 1192. Zagledamo ga že od daleč, saj stoji na vzpetini nad mestom, prepoznamo pa po značilnih belih zidovih, izstopajočem stolpu in opečni mansardni strehi. Graščina, ki se dviga nad mestnimi hišami ob vznožju Lendavskih gor, je skozi stoletja doživela precej

sprememb. Njeni lastniki – plemiške družine Bánffy, Nádasdy in Eszterházy – so jo namreč ves čas prenavljali in širili, tako da je od prvotne gradnje ostalo le nekaj zidov kapelice. Grajsko dvorišče je z vseh strani zaprto z različnimi zgradbami, na mestni strani pa so dodali večnadstropni stolp, ki stoji še danes in tvori osrednjo os gradu. Sedanja podoba gradu izvira iz 18. stoletja, ko so bili njegovi lastniki Eszterházyji, ki so grad obdržali vse do konca zadnje svetovne vojne. V preteklem stoletju je v gradu delovala meščanska šola, med obema vojnama pa so ga uporabljali kot vojašnico. Knezu Pavlu Eszterházyju pripisujejo tudi sedanjo tlorisno zasnovo gradu v obliki črke L, ki naj bi ponazarjala vdanost tedanjemu avstrijskemu cesarju Leopoldu I.

V prostorih lendavskega gradu od leta 1973 domuje ustanova Galerija-Muzej Lendava, ki zbira, hrani preučuje in promovira kulturno dediščino občine Lendava ter madžarske narodne manjšine. V muzejski zbirki je na ogled stalna arheološka razstava najdb iz 13. stoletja »Oloris«, zgodovinska »Grad na preži«, ki pripoveduje zgodbo gradov kot branikov Evrope pred turškimi napadi in etnološka razstava »Kultura hetiškega ljudskega tekstila«. Na ogled je tudi spominska soba najznamenitejšega lendavskega kiparja Györgya Zale in ... nekaj pa vendarle morate odkriti tudi sami, ali ne?

Klaudija Sedar

Plečnikova cerkev v Bogojini

Da je arhitekta Jožeta Plečnika poklicna pot zanesla v Prekmurje, se bomo prepričali na različnih koncih te pokrajine: v Bogojini, v Martjancih, pri Gradu, v Bratoncih in verjetno še kje. Toda nikjer ne bomo našli lepše stvaritve, kot je župnijska cerkev Gospodovega vnebohoda v Bogojini.

Pri tem gre pravzaprav za cerkev ob cerkvi ali v njej, saj je romanska prednica Plečnikove, ki je na istem mestu stala že v 14. stoletju (1371), sestavni del nove. Njen čas je kljub prezidavam in popravilom potekel konec 19. stoletja, dogovarjanje o novi pa je trajalo vse do leta 1908. Takrat je župnijo prevzel župnik Ivan Baša iz Beltincev, ki je župljane uspel prepričati v zidavo nove cerkve. Takoj ko je bila odločitev sprejeta, se je povezal z arhitektom Plečnikom in dela so se pričela. Plečnik je na začetku izdelal dva načrta, po ogledu razmer v Bogojini leta 1924 pa se je pod vtisom rodil še tretji.

Nova cerkev je bila postavljena v letih 1925–1927, opremljanje notranjosti pa se je zavleklo v čas po drugi svetovni vojni – vse do Plečnikove smrti. Kot je bilo že omenjeno, stare cerkve niso podrli, ampak jo ohranili in uporabili kot vhodni del oz. preddverje glavne cerkvene dvorane.

Prav ohranjena stara stavba in starožitnosti, ki se harmonično ujemajo in stapljajo z novim in modernim, so ena od

posebnosti bogojnskega sakralnega spomenika. Novi prostor je nekoliko dvignjen in razdeljen v dve nesimetrični ladji z mogočnim, iz osi pomaknjenim kamnitim stebrom, ki nosi štiri ekspresivno učinkujoče loke.

Pri ogledu njene notranjosti poznavalci hitro opazijo podobne poteze kot v cerkvi sv. Frančiška v Ljubljani. Ob tem posebej izstopajo valjaste oblike, velika okrogla okna, masivni stebri in stebrišča ter pripadajoča notranja oprema. Posebna značilnost cerkve je lesen strop, na katerega so pritrjeni lončeni izdelki domače obrti, značilni za ta del Prekmurja. Gre seveda za izdelke domače obrti, lončevino filovskih in bogojnskih lončarjev, ki so se tega »projekta« lotili na Plečnikovo pobudo.

Pravzaprav je cela stavba polna posebnosti in kontrastov: nizko – visoko, oglato – oblo, simetrično – asimetrično in prav to je posebnost med Plečnikovimi objekti, ki se izrazito kaže že na zunanosti cerkve. S tem da je uporabil tradicionalne stavbne zakonitosti sakralnega objekta in jih s pretanjenim vrednotenjem in dodajanjem materialov preoblikoval, je ustvaril unikat.

Skrivnostno nenavaden pa je tudi napis AVE MARIA na plošči iz belega marmorja na črni podlagi, ki ga je mogoče razumeti na dva načina: ne le kot hvalnico Mariji, temveč tudi kot Plečnikov podpis.

Klaudija Sedar

Judovsko pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi

Z mahom porasli kamniti stebri štrlijo iz zarasle goščave. Morda je bila to nekoč ograja. Ko stopaš mednje, se zdi, da se obračajo vate. V resnici je vseh 128 nagrobnikov obrnjenih proti Jeruzalemu. Tako zapovedujejo pravila judovskega pokopa. V Dolgi vasi pri Lendavi je pokopališče s posmrtnimi ostanki Judov, ki so živeli tod okoli.

Poučeni med nagrobniki lahko prepoznajo ločnice, ki delijo hevro, prostor, namenjen članom judovskega dobrodelnega društva Hevra kadiš, od tistega zunaj hevre in od onega, namenjenega umrlim otrokom. Nagrobniki so kamniti ali iz črnega marmorja. Med njimi izstopa najstarejši, iz sredine 19. stoletja, ko so Judje v Dolgi vasi opravili prve pokope. Lendavska judovska verska skupnost je nastala v prvi polovici 18. stoletja, sredi 19. stoletja pa je bila ob vznožju Lendavskih goric zgrajena tudi sinagoga. V tistem času je bilo v Lendavi približno pet odstotkov judovskega prebivalstva. Število je do začetka prve svetovne vojne naraščalo, zadnji lendavski rabin Mór Löwy pa je nastopil službo leta 1933. Med drugo svetovno vojno je v nemškem koncentracijskem taborišču Auschwitz umrlo več kot 100 lendavskih Judov. Takrat sta bila opravljena tudi zadnja pogreba po judovskem verskem obredu. Danes se tukaj ob pokopih še slišijo molitve v hebrejščini, iz ust svojcev Judov.

Večina judovskih pogrebnih obredov izvira iz Stare zaveze in Talmuda. Umrlega ritualno umijejo, ga zavijejo v belo lane-no rjuho in položijo v preprosto leseno krsto iz neobdelanih desk, s čimer želijo pokazati, da so po smrti vsi ljudje enaki. V preteklosti so lendavski Judje mrliču v roke položili molitvenik. Ob grobu so molili rabin in moški, v črno žalno obleko pa so bili oblečeni le najožji odrasli svojci umrlega. Judje svojih mrtvih ne kremirajo, zato je treba obred opraviti čim prej. Pogrebne ceremonije so kratke in preproste. Kamnit spomenik maceva se na pokojnikov grob postavi trideseti dan oz. leto dni po smrti. Svojci med sedemdnevni žalovanjem ne smejo delati, se umivati in spolno občevati. Judje posvečajo svojim pokopališčem kot svetim mestom veliko pozornost. Na njih se obnašajo spoštljivo, ne vstopajo gologlavi, ne kadijo in ne jedo ali pijejo. Pogreb razumejo kot visoko človekoljubno opravilo, ki ga organizira društvo Hevra kadiš.

Vhod na judovsko pokopališče pri Lendavi varuje obokana vežica, kjer se lahko prišlek pomudi, da bi se duhovno pripravil na vstop. Dolgovaško pokopališče je eno največjih in najslikovitejših judovskih pokopališč na Slovenskem, vendar velja v tihotnem zavetrju pokopališča raje razmišljati o spoznanju, da so Judje do prve polovice 20. stoletja (so)ustvarjali življenje v Lendavi, čeprav so se od večinskega prebivalstva ločili po veri, jeziku in kulturi.

Mateja Ratej

Prekmurska hiša

Podobno kot za nekatere druge značilnosti Prekmurja tudi za »prekmursko hišo« ugotavljamo, da gre pri tej gradnji in načrtovanju za splet različnih vplivov oz. da je podobno stavbno dediščino mogoče srečati v celotnem panonskem prostoru, znotraj Slovenije pa tudi na Štajerskem in Dolenjskem. Srečamo jo povsod tam, kjer kopljejo glino, ki obenem velja za prvi material, ki ga je človek lahko oblikoval. Kamen in les je namreč lahko samo preoblikoval in prilagajal.

V slovenskih deželah je bilo glino najlažje kopati v prostoru med Ptujskim poljem in Goričkim, zato se tam arhitektura lesa prepleta z arhitekturo zemljin, natančneje z ilovico. Do večje razlike med arhitekturo zemljin na posameznih ravninskih mikrolokacijah v trikotniku med spodnjim robom Dravskega polja, Apaško kotlino in Lendavo in širokih dolinah okoli Sotle in Save zato prihaja predvsem v načinu armiranja. Ponekod so za vezivo raje uporabljali slamo, drugod (najpogosteje) brinove veje. Ali še bolj natančno: pri uporabi gnete ne glin so bile primernejše veje, pri tako imenovanih butanih stavbah pa kosmi slame ali pleve.

Uporaba ene ali druge tehnike je bila v največji meri odvisna od sredstev, ki jih je premogla posamezna družina. Blatnjače so bile v osnovi bistveno cenejše, vendar so zahtevale veliko več vzdrževanja. Podobno je bilo z butanimi hišami, le da so te pri sami gradnji zahtevale več delovne sile in bistveno več lesa.

Blatnjačo, ki jo je lahko zgradila in vzdrževala ena sama družina, so bile temu primerno manjše, ne pa tudi manj varne ali trdne. Nasprotno, v eni od hiš iz Bogojine zaradi okamnelih smolnatih brinovih vej, ki so jo uporabili za armaturo, pri napeljevanju elektrike ni bilo mogoče izžagati potrebne odprtine za električno omarico. Podobno velja za vzdrževanje. Tako en kot drugi tip je bilo treba redno vzdrževati, pri čemer je to delo praviloma doletelo ženske. »Medtem ko je gradnja v celoti moško delo, ... je tekoče vzdrževanje stvar ženske, gospodinje,« in to »ne le zidu,« temveč »tudi slamnate strehe«, navaja Borut Juvanec in obenem opozarja na to, da so ilovnate stene obnavljali vsaj enkrat letno, običajno pred veliko nočjo.

Slednje seveda ni bilo povezano toliko s krščanskim koledarjem kot z letnim časom, ko je bilo na voljo za spoznanje več časa, oz. s poganskim ali predkrščanskim pomladnim čiščenjem in razkuževanjem bivališča. Posledica slednjega je tudi značilna barva, ki so jo pridobivali iz apna, barva, ki so jo kasneje zamenjali drugi odtenki in s tem napovedali konec tradicionalne stavbne dediščine. Podobno se je dogajalo z drugimi elementi (okna, streha) in značilnostmi (velikost in material), ki so po drugi svetovni vojni doživeli korenite spremembe. Slamnato streho so že kmalu po izteku 19. stoletja, praviloma pa po prvi svetovni vojni, začeli množično nadomeščati strešniki, miniaturna enojna okna pa so se postopoma umikala dvojnimi in večdelnim oknom. V 20. stoletju tako steklo več ne velja za težko dosegljiv luksuz, okrašene fasade pa niso pretirana izjema. Deli, ki gledajo na cesto, so bili že od konca 18. stoletja pogosto okrašeni z obrobami okoli vrat in oken, vogale pa so krasili tako imenovani šivani robovi, ki so poleg tega opozarjali na zahtevnejšo gradnjo.

V približno istem času je prišlo tudi do večjih sprememb pri standardizaciji oblik in materiala. Poleg opeke, ki se je od Marije Terezije naprej v tem prostoru ravnala samo še po predpisanem formatu ($30 \times 15 \times 7,5$ cm), se je spremenila tudi oblika parcel, zaradi česar je prišlo do dokončnega oblikovanja treh tipov ravninskih hiš. Najstarejšemu, »zapognjenemu« tipu in »stegnejnemu« tipu, ki je po mnenju Petra Fistra in Boruta Juvanca posledica zadnje velike zemljiške kolonizacije v 17. stoletju, se je v času terezijanskih in jožefinskih gospodarskih reform pridružila še domačija v obliki ključa. Od osnovnega zapognjenega tipa jo loči glavni vhod, ki je v tem primeru zadaj, in tako imenovani čisti del, ki gleda na cesto. Oba tipa zaznamuje značilni vrt, ki ne presega širine cestne fasade in 45-odstotno stopinjska streha, vendar samo v primeru, da gre za kritino iz slame. Slednja naj bi bila namreč najbolj obstojna, če so jo vgradili prav pod tem kotom. Poleg tega gre v obeh primerih za identično organizacijo prostora: bivalnemu prostoru, kuhinji in spalnemu delu sledi gospodarski del, ki ga od bivalnega loči prostor za voz. Temu so sledili hlev za velike živali, drvarnica in hlevi za male živali. Za oba tipa je značilna kuhinja z odprtim ognjiščem, ki se je kasneje spremenila v črno kuhinjo.

* * *

Do danes je se je v Prekmurju ohranilo malo kmečkih hiš opisanih tipov, pa še te, ki so ostale, so praviloma spremenjene v drugi dom ali zidanice ljudi, ki so se preselili v mesta in se na deželo vračajo občasno oz. preživljajo tam svoj prosti čas. Njihove bolj ali manj posrečene kopije je mogoče najti

tudi v Moravskih Toplicah. Počitniške hiše, ki spadajo v okvir turistične ponudbe Term 3000, se namreč v mnogočem prav tako zgledujejo po tradicionalni panonski stavbni dediščini.

Pri novogradnjah, ki koketirajo s tradicijo in ki so nasledile za socializem značilni škatlasti tip hiš, najdemo zelo malo pravih tradicionalnih prvin nekdanje arhitekture. Namesto njih prevladujejo stilske kompilacije brez izrazitega tipskega predznaka, razen če kot posebno stilsko značilnost priznamo paleta kričečih barv, ki zaznamujejo njihove fasade.

Po drugi strani vedno pogosteje srečujemo tudi primere čudovitih rekonstrukcij starih butanih in zidanih hiš, vse več pa je tudi posrečenih novogradenj z vmesnimi citati tradicionalnega. Zagrizeni optimisti v tem skušajo videti proces postopnega vračanja k človeku prijazni arhitekturi, trezni realisti pa govorijo o omejenem številu izjem, ki bolj ali manj pritrjujejo običajnemu izidu spopada okusov. Gre za spopad, ki ga ne določajo samo standardi, zakonske uredbe in sredstva, temveč predvsem kulturni kapital investorjev.

Oto Luthar

»Gorička Mariška«

»Mariška« je ime stari in že precej odsluženi lokomotivi, ki stoji pred murskosoboško železniško postajo. Še preden je bilo Prekmurje združeno s preostalo slovensko pokrajino, je iz Murske Sobotne vozila železniške kompozicije v Szombathely in naprej v Budimpešto. Ves promet pokrajine je bil vezan na Budimpešto, saj Sobota ni imela železniške povezave z osrednjo Slovenijo.

Progo Murska Sobota–Hodoš so uporabljali od 26. 6. 1907 pa do 31. 5. 1968, zadnjič pa je Gorička Mariška popeljala na tej trasi na silvestrovo leta 1968. Promet je začel zamirati skoraj pol stoletja pred tem. Tudi zato so po navodilu zagrebške direkcije maja leta 1920 pričeli razstavljanje progovne na-

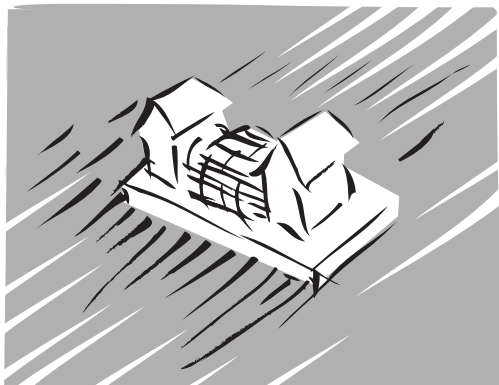
prave, kar je med domačini vzbudilo precejšnje ogorčenje. Ne nazadnje tudi zato, ker so sami prispevali za gradnjo železnice. Na koncu so dosegli, da je vlak še naprej vozil trikrat tedensko. Poleg lesa in živine so z Goričkega vozili še sadje, premog in gnojila, iz Murske Sobotne na Goričko pa apno in cement. Promet je bil znova ustavljen ob koncu vojne in na novo vzpostavljen sredi septembra 1945.

Za oskrbo lokomotiv, ki so potrebovale več vode kot goriva, so imeli vodne postaje v Murski Soboti, Mačkovcih in na Hodošu. Gorička Mariška je imela v zadnjem delu zalogovnik premoga, ki so ga hitrejši vlaki vozili s seboj kot poseben vagon. Okretnica za lokomotivo, tirna tehtnica, kurilniška lopa in skladišče premoga so bili le na postaji v Murski Soboti. Postajni načelnik je bil v tistem času pomemben vsaj toliko kot župnik, učitelj in župan. V času med obema vojnama se je z vlakom vozilo malo ljudi. Dijaki soboške gimnazije, ki si pogosto niso mogli privoščiti vozovnice, so progo uporabljali kot pešpot: čeprav je bila hoja po progi prepovedana, je bila to najkrajša pot. Za ljudi z gornjega Goričkega je bila to edina povezava z Mursko Sobotno. Število potnikov ni bilo omejeno, vlak jih je peljal toliko, kolikor jih je šlo v vagone.

23 let po vojni so progo zaradi nerentabilnosti dokončno zaprli, »Mariško« pa upokojili. Sedaj je parkirana na tirih pred železniško postajo, kjer še naprej buri domišljijo otrok.

Ivanka Huber

Mlini na Muri

Jedi iz moke so bile zelo pomembne že v prehrani starih ljudstev, zato je mlinarstvo ena najstarejših gospodarskih dejavnosti, pri kateri niso Prekmurci nobena izjema. Žganci, polenta, kaše in druge močnate jedi so bile nekdanj skoraj vsak dan na jedilniku kmečkih in meščanskih družin vse do začetka 20. stoletja. Tudi prekmurski predniki so zrnje drobili sprva na druge načine, kasnejše možnarje in žrmlje pa so nasledili mlini. Zgodovina uči, da so prva mlinska kolesa vrtele živali in sužnji, šele kasneje so začeli uporabljati za pogon vodno silo. Do obdobja med obema svetovnjima vojnoma, ko so jih postopoma izpodrinili mlini na paro in električni pogon (in leta 1932 uvedeni davek na mlinarjev zaslužek), so bili vodni mlini na današnjem ozemlju Slovenije množično v uporabi. Njihova zajetja so bila istočasno svojevrstna ureditev potokov in rek z vidika varstva pred poplavami. Ker v Prekmurju ni prav veliko

vodotokov z ustreznim padcem, na bregovih kakršnih je sicer stala večina manjših, prosto stoječih mlinov pri nas (v večjem številu so se pojavili v 12. in 13. stoletju), so jih morali prilagoditi prekmurskemu »strmcu«. Murin padec je precej umirjen in blag, saj spada Mura med naše nižinske reke, za katere so značilni pogosto poplavljanje, spreminjanje toka in prenašanje gradiva. Morebitna postavitve nepremičnih mlinov ob prekmurskih vodotokih bi bila Sizifovo delo, zato so na Muri, Ledavi, Kobiljanskem in drugih potokih gradili plavajoče mline. Pred drugo svetovno vojno je bilo samo na Muri več kot 90 tovrstnih mlinov.

Prva uradna omemba plavajočega mlina izvira iz 14. stoletja, ko so takšne mline skupaj z vasmii dodelili samostanom in fevdalnim gospodstvu. V splošnem ločimo dve različici mlinov na ladjah, kot so jih tudi imenovali. Pri prvi imamo dva čolna, ki sta povezana z mlinskim kolesom. V manjšem (*bedenj*) je nosilec vodnega kolesa, v večjem (*kump*) s streho ali celo hiško, pa sta mlinska kamna. Druga različica mlina ima poslopje na rečnem bregu, pri čemer je plavajoče mlinsko kolo pritrjeno med dva čolna. Mlinske kamne na kopnem poganja prek zapletenega sistema zobnikov in jeklenih vrvi vrteče se kolo. Enaka pri obeh so zelo velika (premer od 4 do 6 metrov) in med čolne vpeta mlinska kolesa. Prav velikost koles omogoča, da se lahko vrtilo kolo tudi pri »prekmurski« hitrosti reke. Na obodu velikega kolesa so razvrščene od dva do pet metrov dolge ploščate lopatice. Nekateri plavajoči mlini so bili dostopni samo s čolni, drugi pa prek visečih mostov. Leseno poslopje je bilo veliko ravno toliko, da je bilo dovolj prostora za mlinske kamne in opremo ter mlinarjevo prenočišče, (včasih tudi zatočišče pred hudo

mlinarjevo ženo), saj so na višku sezone mleli tudi ponoči.

Številčno so predstavljali plavajoči mlini le neznamenit delež, zaradi zmogljivosti in velikosti žitnega zaledja pa je bila njihova storilnost do desetkrat večja od mlinov na manjših rekah in potokih. Najpomembnejši prednosti, ki so ju morali v preteklosti že večkrat uporabiti tudi tamkajšnji prebivalci, pa sta njihova mobilnost in prilagodljivost. Ves čas jih namreč lahko prestavljamo na ustrežnejše mesto, do živega jim ne pride niti veliko kolebanje rečne gladine niti stalno spreminjanje njenih bregov. Zato so bili čolni privezani okrog kolov na rečnem bregu, sprva z verigo, kasneje pa z jeklenico. Največji mojstri za izdelavo kovanih verig so bili cigani, ki so potovali od mlina do mlina. Medtem, ko so popravljali stare ali izdelovali nove verige, so njihove žene poskrbele, da mlinarjem ni bilo dolgčas. Zato se mnogim Prekmurcem pozna, da se jim pretaka po žilah v mlinu »zmleta« kri oziroma so mlinarskega porekla. Tega bi lahko uporabili tudi kot blagovno znamko in pogosteje speljali vodo na svoj mlin. Namesto tega meljejo prekmursko pšenico pogosto v Ljubljani ali pa v Mariboru.

Življenje mlinarjev je bilo nevarno in težko, kar kaže tudi star pregovor, »da je mlad mlinar na stara leta berač«. Kljub temu prekmurski lastniki mlinov niso bili nikoli lačni (pomožni delavci pač), saj v tem primeru res ni zgledno, da bi bila kovačeva kobila bosa. Mlinarji so imeli v vseh letnih časih najrazličnejše težave: jeseni z odpadajočim listjem, pozimi z mrazom in ledom, spomladi z občasnimi visokimi vodami, poleti z vročino in nadležnim mrčesom – vse leto pa z žen(sk)ami in/ali sosedi. Pregovori, ki govorijo o mlinarjih, jih označujejo večinoma kot tatove, lažnivce in nepoštenjake. Če je mlinar pošten in pošteno

dela, potem je ubog in reven. Seveda moramo to v mlinu povedati večkrat, če želimo, da nas slišijo...

Plavajoči mlini so bili nekoč pomembni tudi za srečevanje in druženje domačinov ter prišlekov (danes so vsi predaleč ali pa za to nimajo časa), posebej tisti, ki so stali v bližini nekdanjih brodov in kasnejših mostov. Poleg mlinarskih poslov (mletje so obračunavali z mericami, tehtanje žita in denar se nista uveljavila), vaških zborov in veselic, zabeljenih s »tekočo«
gostilniško ponudbo, pa športnega udejstvovanja ter ne nazadnje tudi zmenkov, je prišlo tudi do mnogih sporov. Nekateri med njimi so se končali z ločitvijo, odselitvijo, razdedinjenjem ali pa s pretepom in streljanjem. Na slednji način je sklenil življenjsko pot marsikateri Prekmurec, kar je še en neizpodbiten dokaz več, da so tudi Prekmurci eno od sestavnih slovenskih plemen.

Mlinarske merice niso bile vedno najbolj »točne«, čeprav je bilo predpisano njihovo vsakoletno umerjanje. Če so hoteli preživeti družino, so se morali mlinarji zaradi sezonskosti svojega dela ukvarjati tudi z živinorejo. Njihov pomen in vloga v nekdanji družbeni hierarhiji Prekmurja sta bila izredna, saj se je večina prebivalstva ukvarjala s pridelovanjem žit, ki jih je bilo treba zmleti. Kot primer delujočega plavajočega mlin na Muri se je ohranil do danes le Babičev mlin pri Veržeju, natančneje njegova četrta različica, pri kateri pomaga vodnemu kolesu v sušnih mesecih elektromotor. Žal pa ni nobenega mlina, ki bi v celoti plaval na vodi. Zdaj, ko je odšla s tamkajšnjih polj še sladkorna pesa, tudi Prekmurci vse bolj mlatijo »prazno slamo«. Če je več mlinarjev, je tudi moke manj ...

Miha Pavšek

Brod in brodarji

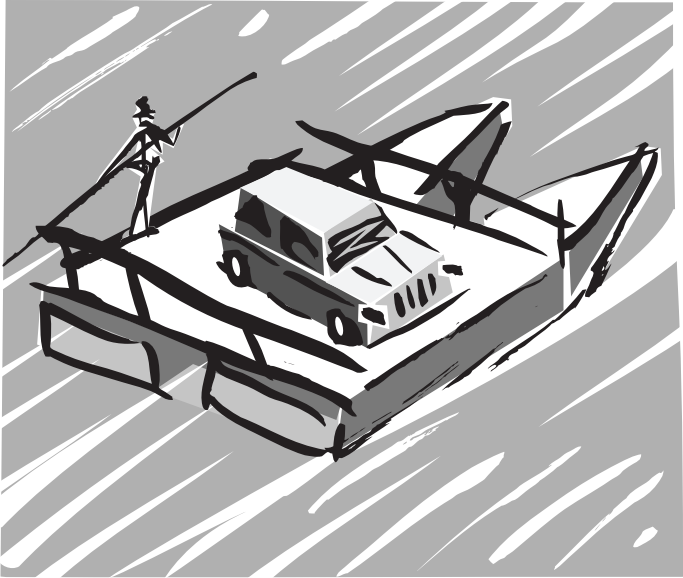
Brodarstvo je najbolj zaživelu in se tudi v največji meri ohranilo prav na reki Muri. Nekoč je bila reka mogočnejša, prevelika za mostove, zato so uporabljali brodove. V prejšnjem stoletju jih je bilo dvanajst, danes jih vozi le še pet: v Sladkem Vrhu, Krogu, Ižakovcih, Melincih in Hotizi. Brod prevaža vse: pešce, kolesarje, motoriste, traktorje, prikolice, avtomobile in nekoč vprežne vozove. V času Avstro-Ogrske je bil brod edina vez med Slovenci na obeh straneh Mure; na štajersko stran je vozil tako prekmurske izseljence kot romarje. Poleg tega je bil brod tesno povezan z načinom življenja ljudi ob reki.

Brodar je poznal vse ljudi in oni njega, bil je nepogrešljiv v vseh okoliščinah in vsakem vremenu. Premagoval je nevihte, strele, povodni in plavajoča drevesa. Do leta 1922, ko so zgradili most blizu Veržeja, je bil brod edina vez med bregovi. Po gradnji mostu v Radencih leta 1940 in na Razkrižju leta 1976 poteka na brodu le še lokalni krajevni promet vse več pa je tudi turističnih voženj.

Včasih je bil brod v celoti izdelan iz lesa, za ladje so uporabljali smolnati macesen, sekan na Bukovnici in Godemarcih, za trame pri povezovanju ladij in drugo konstrukcijo pa so uporabljali akacijo ali trn, kot ji pravijo domačini. Dva plovna trupa – kumpa – povezujejo tramovi, na katerih stoji ploščad, ki obenem služi za prevoz tovora in ljudi. V enem od trupov je nameščeno težko sidro (maček). Med obema ladjama je na

zadnjem koncu pritrjen drog s krmilom (kret). Nekateri brodovi imajo še leseno hišico, ki v slabem vremenu nudi brodarju zatočišče. Na brodu sta tudi klop za potnike in ograja, ki se ob izhodu drsno odpre levo ali desno. Brod je pritrjen z debelo jekleno vrvmjo preko močnega škripca na prečno jekleno vrv, ki je napeta z enega na drugi breg, to vrv pogosto mažejo, da škripec lepše drsi. Na bregu je zgrajena lesena rampa (šamerl), na katero z verigo (lancem) pritrdijo brod ob pristanku. Ob vožnji z brodom dobimo občutek, da drsi hitreje kot v resnici. Reka Mura je živa reka, ki skozi čas neprestano menja strugo in tok, poplavlja, odnaša bregove, nanaša material in povzroča sipine, ki ob nizkem vodostaju reke povzročajo tudi brodarjem resen problem. Takrat ko brod nasede, si pomagajo z drogom, ki ima na koncu železna roglja in ga imenujejo »štunfla«. Obvezni del opreme na brodu je še velika lesena lopata (šauf-la), ki jo uporabljajo ob deževnih dnevih za praznjenje kumpov in kolut za reševanje padlega v vodo. Brod so pogosto selili in premeščali po reki zaradi plitvin, pogosto pa ga je odnesla Mura. V ostrih in mrzlih zimah so ga morali brodarji razstaviti, zato da debeli led ne bi poškodoval lesenih kumpov.

Ivanka Huber

ZA SLADOKUSCE

»Diši po Prekmurju«

Ko obiščete Prekmurje, prej ali slej spoznate, morda med valovitimi grički Goričkega ali na neskončni ravnici Dolinskega in Ravenskega, gospo z imenom Prekmurska hrana. Gospa je znana daleč naokoli, njen sloves sega tudi prek meja. Za svoja leta je precej vitalna, saj kljub vrsti sprememb, ki jih prinašajo sodobni trendi, poskuša ohranjati svojo prepoznavnost in parirati svoji mlajši kolegici Zdravi prehrani.

Zemlja, vera, tradicija so kategorije bogate kulturne dediščine, ki so zaznamovale njen značaj. Skoznje poskuša ohranjati svojo identiteto in se ne pusti posnemati vsem in vsakomur. Je precej samosvoja in izžareva svojo raznolikost. Pomembna sta ji pokrajinski utrip in narodna bit. Z nostalgijo se naša gospa spominja svojih mlajših let, ko je bila redna, aktivna, predvsem pa dobrodošla gostja žetve, košnje, trgatve pa različnih praznikov in obredov (gostüvanj, obhajil, birm, sedmin, božiča, velike noči, postnih dni in različnih proščenj, vse do trganja kukurce in kopanja krumplov), da o kolinah sploh ne govorimo. Prekmurci so imeli do nje bolj ali manj enak, spoštljiv odnos, saj je bila redka dobrina tega preprostega kmečkega življa. Ni je bilo gospodinje, ki ne bi s ponosom postavila na mizo vrtanik, perecev, posolanke, kiflne, dödüle, zljevanke ali krapcev, ki jih je pravkar spekla, ali pa gibanice, ocvirkove pogače, idinjače, repnjače, tikvače, ki so omamno zadišale iz kmečke peči.

Že res, da včasih dobro ni nujno zdravo, a ocena velja tudi v obratni smeri. Vendar bosta tako prava gospodinja kot kulinarični mojster z občutkom za ohranjanje lokalne identitete iz ajde, prosa, maka, buč, rži, repe, krompirja in raznovrstnega mesa s spretnim kombiniranjem in domiselnostjo ustvarila nove načine, da se ohranijo značilne lastnosti in okus jedi ter hkrati zadovolji oboje, iskalce avtohtonosti in prepoznavnosti ter one, ki jim je zdravo prehranjevanje zlezlo pod kožo.

Danes je za seznanitev s slavno gospo treba malo bolj potruditi. Prekmurske hrane ni moč najti v prvi gostilni, na katero naletite na svoji poti, tudi če je le-ta nekdej slovela po njej; danes je gospa kar nekoliko jezna na svoje rojake, ki ji pri sestavljanju jedilnikov delajo sramoto in obračajo hrbet, tako da postajajo retaši zavitki, kisilak pretlačena skuta in bujta repa ubita. Kot da se je ponudba lokalnih posebnosti znašla v zablodi, ki ima lahko dolgoročne posledice.

Predvsem lokalni turistični delavci bi se morali vprašati, kaj gostje dejansko želijo. Odgovor je nedvoumen: tisto, kar dela Prekmurje drugačno in posebno. V gostilnah prijazno postrežbo in mizo, ki se šibi pod prekmursko šunko, ajdovo juho, svinjsko pečenko s pravim bučnim retešem ali prekmursko gibanico. Ne pa, kot je ugotovila lokalna študentka sociologije, pod »šunko po francosko, prelito z ananasovo omako, puranjim zrezkom z marelično marmelado, razkuhanimi štruklji, zelenjavo iz vrečke, šarloto iz umetnih sladil itd.«.

Po Prekmurju še vedno diši, saj v Prekmurju vendarle najdete peščico gostinskih delavcev, ki znajo razvajati br-

bončice in ki so uspeli, da sta prekmurska šunka in gibanica dobili svoj zaščitni znak. Njim pripada tržna znamka »Diši po Prekmurju« in nanje stavi naša gospa, pa seveda na to, da se bodo Prekmurci spet zavedeli svoje identitete in posebnosti.

Jasmina Litrop

Bučno olje

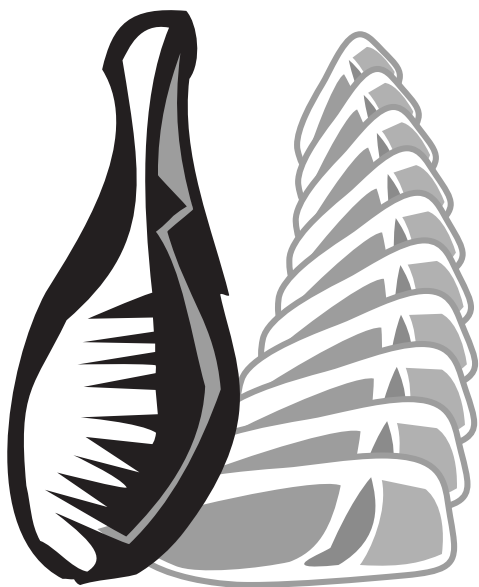

Bučno olje pridobivajo s stiskanjem semen jedilnih buč. Uporabljamo ga v prehrani; ima močan okus, zato ga dodajamo v majhni količini ali redčimo z drugimi jedilnimi olji. Prekmurci z bučnim oljem pripravljajo solate iz paradižnika, čebule, paprike, kumar, krompirja in sira, v malo bolj pogumnih restavracijah pa vam z njim prelijejo še sladoled. Posebej cenjeno je hladno stiskano olje, ki ohrani več vitaminov in mineralnih snovi.

Če je olje predelano iz bučnih semen najboljše kakovosti po tradicionalnem postopku in izdelano na določenem območju, lahko dobi geografsko označbo Štajersko-prekmursko bučno olje. Domače oljarne, kjer stiskajo bučna semena, so ob cestah v Pomurju dobro označene s tablami; v njih lahko kupimo sveže olje in praženo bučno seme.

Čisto bučno olje je gosto in temne, rdečerjave barve – v šali mu pravijo tudi jedilno »strojno olje – mašinoj!«. Oljnih madežev se zlepa ne znebimo; v navalu obupa nad uničenim oblačilom, si lahko lase, namesto da bi si jih pulili, z oljem učinkovito pobarvamo, saj prekrije tudi sive lase. Ljudsko izročilo pravi, da lahko z uživanjem olja preženemo črevesne parazite.

Valerija Babij

Prekmurska šunka

Prekmurska šunka je gastronomska posebnost, ki zavzema pomembno mesto v prehranski kulturi Prekmurja. Je vrhunec gastronomske ponudbe, svojevrsten presežek, ki najbolje izrazi pregovorno prekmursko gostoljubnost in radodarnost.

Tradicionalna sušena mesnina značilne hruškaste oblike je pripravljena iz posebej oblikovanega svinjskega stegna brez kosti. Značilni vonj in okus prekmurske šunke izvirata iz preizkušenih in skrbno izbranih postopkov soljenja, dimljenja, sušenja in zorenja pod posebnimi pogoji, ki se v celoti odvijajo izključno na območju Prekmurja. Zaradi teh posebnosti je prekmurska šunka pridobila zaščito geografskega porekla, ki je najvišja oblika zaščite tradicionalnih živil.

Njene današnje značilnosti pa nikakor niso naključne, temveč so splet tradicionalnih postopkov, s katerimi so Prekmurci ohranjali uporabnost mesa. Svoj čas je bilo sušenje ena najprimernejših oblik konzerviranja mesa, s katerim so premostili čas med zimskim obdobjem, ki je bilo običajno rezervirano za kolone, ter tradicionalnimi praznovanji in sezonskimi opravili v spomladanskih in poletnih mesecih, ko šunka nikakor ni smela manjkati na bogato obloženih mizah. Z nekaj sreče boste med zimskim sprehodom po goričkih vaseh naleteli na domače kolone, ki so še vedno svojevrsten hišni praznik, med katerim je priprava stegna za šunko prednostno opravilo.

Pri izdelavi prekmurske šunke se v tradicionalni praksi uporablja kombinacija suhega in mokrega soljenja. Ustrezno oblikovana stegna natrejo s soljo, ki ji dodajo razne začimbe in jih zlagajo v večje kadi, kjer poteka proces soljenja. Naslednja dva do štiri tedne jih vsak dan prelagajo in prelivajo z izcejenim mesnim sokom.

Ko se čas soljenja zaključi, meso operejo in dobro posušijo, da je pripravljeno za dimljenje. Včasih je bil prostor za dimljenje kar na podstrešju, pod slamnato streho nad črno kuhinjo. Danes so dimljenju šunk namenjene posebne dimnice, ki so običajno na dvorišču kmetij, v sodobnih šunkarnah pa je dimljenje del nadzorovanega tehnološkega procesa, v katerem ni nič prepuščeno naključju. Bistvo dimljenja prekmurske šunke je v ohranjanju temperature dima okoli 40 °C. Tradicionalno je bila pot dima od ognjišča do podstrešja nad črno kuhinjo ravno dovolj dolga, da se je dim primerno ohladil, danes pa se ustrezna temperatura dima doseže s kurjenjem izven dimnice in ustrezno regulacijo pretoka zraka in dima.

Celoten postopek dimljenja traja dva ali tri dni, po njegovem zaključku pa se začne obdobje sušenja oziroma zorenja, ki odločilno vpliva na oblikovanje značilnega vonja in okusa ter rdeče rožnate barve prekmurske šunke. Prostor zorenja šunk je bilo običajno podstrešje, kjer se je najstabilnejša atmosfera zagotavljala pod slamnatimi strehami. Slamnate strehe so bile dober izolator, ki je varoval meso pred mrazom in poletno vročino, danes pa jih uspešno nadomeščajo sodobne zorilnice, v katerih kontrolirajo vlago in temperaturo.

Za uspešno zorenje so bile nekoč posebno pomembne ugodne podnebne razmere, predvsem suhe in ostre zime, ki so

podaljševale sušenje do velike noči ali prvih spomladanskih dni. Ko je šunka dozorela, so jo običajno skladiščili v hladnejših prostorih – v kaščah, na granárju ali v kleti. Med starejše načine shranjevanja šunke sodi tudi zakopavanje v žito ali shranjevanje v masti, ki pa ju danes izjemno redko srečamo.

Če želite poskusiti pristno prekmursko šunko, je najbolje, da se odpravite v Prekmurje. Z izjemo nekaterih specializiranih delikatesnih trgovin in redkih restavracij jo lahko dobite zgolj v pokrajini, kjer nastaja. Najbolje bo, da poiščete kakšno šunkarno ali turistično kmetijo, ki ohranja dolgoletno tradicijo in vztraja izključno pri zaščiteni recepturi. Ponaredkov s kreativno premetanim vrstnim redom besed v imenu je namreč vedno več, kar seveda v prvi vrsti priča o kakovosti izvirnika.

Goran Milošević

Koline

Koline so doma na Ravenskem in Dolinskem, to je dan, ko *kòlejo* prašiča, izraz koline pa se uporablja tudi za večerjo na dan kolin. Na Goričkem ni kolin, je pa »mesarija« in vse delo tega dne se imenuje mesarija. Nekoč so bile koline velik praznik za vso družino, ki je celo leto *gor skrmila stvâr* (zredila prašiča). Dan kolin so skrbno načrtovali, saj je bil v vasi običajno samo en mesar. Najprimernejši čas za koline je pozimi, ko je dovolj hladno, da se meso ne kvari.

Včasih so bile koline praznik in družabni dogodek, danes, ko je mesa v izobilju, pa ta tradicija počasi izumira. Nekoč so zaklali enega prašiča v celem letu in se tako oskrbeli z mesom in mastjo, ki ju je gospodinja skrbno porazdeljevala čez celo leto. Najznačilnejša mesna hrana kmečkega prebivalstva na Slovenskem je bila svinjina in izdelki iz svinjskega mesa ter slanine. Prekajeno meso, predvsem šunko, so v Prekmurju hranili za posebne priložnosti (velika noč, božič) ali za malico ob težkem delu (žetev, trgatev).

Vsak del prašiča so znali koristno uporabiti. Kožo so prodali, iz ščetin so si naredili čopiče za britje, posušen sečni mehur pa so uporabljali za tobačnico. Iz mesa so naredili kratkotrajne (klobase, krvavice, žolca, tlačenska) in dolgotrajne mesne izdelke (želodec, domače klobase, prekajeno meso, mast, ocvirki, zaseka). Meso, ponavadi hrbet, so dali v dar sosedom, sorodnikom in dobrim prijateljem, kar je v navadi še danes. Ocvirke, ki so nastali pri precviranju slanine, so jedli tople s

pečenim krompirjem, na žgancih, v juhi ali hladne s kruhom. Danes gospodinje rade spečejo *ocverkove pogačice* ali naredijo *ocvirkov namaz*.

Značilna jed na dan kolin je pečena kri, postrežena s česnom, čebulo in domačim rženim kruhom. Zagotovo prepoznavna in nepogrešljiva jed je bujta repa, ki se kuha iz svežega mesa, kisle repe, prosene kaše, prežganja, čebule, soli in začimb.

Od pozne jeseni pa do pomladi lahko poskusite koline v večini prekmurskih gostiln ali turističnih kmetij.

Ivanka Huber

Bujta repa – ubita repa

Bujta repa je slastna enolončnica, ki so jo Prekmurci nek-
daj pripravljali zlasti ob začetku zime, v času kolin. Takrat so
imeli sveže svinjsko meso, repa pa je bila že ravno prav skisa-
na. Poleg mesa in kisle repe je nujna sestavina te jedi prosena
kaša. Previdno s količino, razen če ne zidamo in nas morda
zanima preizkušanje biomalte.

Bujta repa ni za nestrpne in hudo lačne; zares dobra posta-
ne šele naslednji dan. Ohlajena jed se običajno močno zgosti,
tako da jo moramo ob vnovičnem pogrevanju redčiti z vodo.
Strokovno temu fenomenu večanja prostornine pravimo:
»Lonček, kuhaj!« Ta fenomen pripomore, da se primanjkljaj
zaradi nenehnega pokušanja med kuhanjem sploh ne pozna.

Bujta repa je družabna jed, saj je zlepa ne moremo skuhati
samo za enega človeka. Skuhana v spodobnem loncu količin-
sko tudi presega kalorične potrebe razumnega obroka pov-
prečne slovenske družine. Zato ni bila prav nič čudna odloči-
tev prekmurskih študentov, da so svojo redno letno prireditve
poimenovali Bujta repa. Namen te prireditve je druženje štu-
dentov in predstavitev Prekmurja – zlasti glasbenih skupin in
jedi, med katerimi seveda kraljuje bujta repa, ki se je obisko-
valci lahko do sitega najedo.

Valerija Babij

Dödöli

Dödöli, jed iz pšenične moke in krompirja, veljajo za kulinarčno posebnost Prekmurja. Pogosto so zabeljeni z zaseko, ocvirki ali praženo čebulo in preliti s smetano. Pravi dödöli so zgoščeni, lepljivi in se praviloma jedo iz skupne sklede. Čeprav so stara jed, so se ohranili vse do danes. Dödöli se lahko tudi cvrejo, in sicer tako, da se nezabeljeni dajo v maščobo ali olje, kjer dobijo okusno rumenkasto skorjo. Včasih so bili vsakdanja jed za kosilo ali večerjo in ob težjih delih. Ponudili so jih kot samostojno jed s solato, rdečo peso, rdečim zeljem ali pa kot prilogo k mesu, kislemu zelju in repi. Dödöle je moč dobiti v večini domačih gostiln, kjer jih postrežejo kot tradicionalno jed.

Ivanka Huber

Prekmurska gibanica

Prekmurska gibanica je ena najbolj prepoznavnih slovenskih slaščic. Čeprav stopata ob njenem boku še vsaj belokranjska in prleška, pri katerih se zdijo priprava in sestavine precej podobni, je prekmurska kraljica gibanic. Njen sloves je segel celo tako daleč, da je že več kot desetletje v uporabi tudi angleški ustreznik »over-Mura-moving-cake«. Nekateri zlobneži s Kranjskega pravijo, da gre za prekmursko žolco, natančneje njeno sladko različico, vendar je to predvsem posledica pregovorne slovenske zavisti v pomanjkanju domačega, izvirnega sladkega greha.

Če pogledamo, kako gibanico opišejo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, izvemo, da je gibanica jed iz vlečenega testa v več plasteh z različnimi nadevi. Prekmurska gibanica

ima štiri plasti nadevov: makovega, skutnega, orehovega in jabolčnega. V prerezu je tako, kakor da bi zarezali v prekmursko rodovitno prst: spodaj nekaj proda, potem peščenoilovnatoglinasti nanosi, višje mlada, lahka, rjava naplavljen prst, iz katere se povsem na vrhu bohota pšenično klasje. Še več, v njej bomo zlahka prepoznali gostoljubno, prijazno, strpno, veselo in hkrati melanholično dušo prekmurskega človeka. Glavne sestavine za prekmursko gibanico (moka, sončnično olje, voda, sladkor, maslo, margarina, skuta, smetana, mak, orehi, jabolka, jajca, rozine in nekaj sladil ter dišav) najdemo skoraj po vsem Prekmurju. Z nekaterimi od njih bi lahko danes tu in tam imeli nekaj težav, ki pa jih v takem primeru pomaga rešiti takšen ali drugačen, včasih pa kar – najboljši sosed.

In zdaj se lahko v miru posvetimo ceremoniji, ki spremlja njen nastanek. Začetnikom ne pomagajo niti mir, prava temperatura prostora, v katerem »se dogaja« gibanica, nadzornik priprave, pravilna osvetlitev delovnega pulta in podobno. Medtem pa izurjena prekmurska gospodinja med pripravo mirno güči in skuha mimogrede še kosilo. Posebej pomembna je priprava vlečenega in krhkega testa, ki loči posamezne plasti z nadevi. Krhkega so nekoč gospodinja pripravljale samo iz moke, ščepca soli, sladkorja in maščobe ter ga ugnetele z vodo. Ker pa je danes gibanica regionalna kulinarčna posebnost in jo najdemo tudi na jedilniku nekaterih trendovskih »slow food« gostišč, so njene sestavine precej bolj kakovostne in raznovrstne.

Najpogosteje jo pripravijo v okroglem lončenem modelu »prekmurske« višine, torej z nekaj centimetrov visokim obodom. Najprej model dodobra pomažejo z maščobo in

opremijo dno s krhkim testom (podplat), prek pa dajo vlečno testo, ki ga zarežejo na osem enakih delov. Nato začnejo v že omenjenem zaporedju dodajati posamezne nadeve, med katerimi so plasti vlečenega testa. Po nanosu štirih plasti je opravljenega šele pol dela, saj naj bi praviloma vso vajo še enkrat ponovili. Ko imajo vseh osem plasti nadevov z vmesnimi plastmi vlečenega testa, dajo čezenj še zadnjega, testenéga. Vrstni red nadevov je lahko tudi drugačen, pomembno je, da so izmenoma suhi in sočni nadevi. Na koncu se znebijo vsega testa, ki gleda čez rob modela ter gibanico prebodejo z dolgo iglo in »vržejo« v ravno prav vročo krušno peč za ravno prav časa. Pečeno premažejo s smetano in jo pustijo, da se, kot vsak razkurjeni Prekmurec, nekoliko umiri.

Če jo dobite v kockah, vedite, da gre za »ponaredek«, saj jo praviloma narežejo na trikotnike in pred postrežbo še po prekmursko – s sladkorjem v prahu – »začinijo«. Nikar pa ne začnite obeda z gibanico, menda se najbolj prileže na bogračevo podlago. Za to ne čudi dejstvo, da je Ministrstvo za kmetijstvo, prehrano in gozdove gibanici že pred leti z receptom v Uradnem listu dodelilo oznako »tradicionalni ugled«, s katero se, poleg prekmurske gibanice, ponaša le še četverica drugih slovenskih jedi. V prekmurski gibanici, ki jo uvrščamo med slovensko kulinarčno dediščino, je združena raznolikost poljedelskih kultur in domiselnost prekmurskih žena.

Od marca 2010, ko je Evropska komisija v svojem Uradnem listu objavila uredbo o registraciji prekmurske gibanice, pa je deležna tudi evropske zaščite. Po idrijskih žlikrofih je to drugi slovenski proizvod z evropsko zaščito zagotovljene tradicionalne posebnosti. Tovrstna registracija pomeni, da je

ime proizvoda na celotnem območju Evropske unije zaščiteno pred ponaredki, zlorabami, posnemanjem in drugimi praksami, ki lahko zavajajo potrošnika glede resničnega porekla. Zaščitena sta tako receptura kot tudi tradicionalni način priprave, pri čemer proizvodnja geografsko ni omejena. Zdaj jo torej Prekmurci lahko mirno in neomejeno pripravljajo oziroma bdijo nad njeno pripravo tako doma kot tudi na začasnem ali stalnem delu v tujini.

Miha Pavšek

LITERATURA

Baš, Angelos, »Prekmurski pozvačin«, v: *Etnografija Pomurja* 1, 1967.

Bogataj, Janez, *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*, Ljubljana: Prešernova družba, 1992, str. 288.

Brumen, Borut, *Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*, Murska Sobota: Pomurska založba, 1995.

Cunder, Tomaž, *Kmetijstvo v Pomurju danes in jutri*, Pomurje (elektronski vir) – 20. zborovanje slovenskih geografov, Ljutomer – Murska Sobota 2009.

Čaćinovič, Rudi, *Zgodbe minulega sveta*, Murska Sobota, samozaložba, 1999, str. 35–37.

Čarni, Janez, ur., *Petintrideset let v Moravcih*, Murska Sobota: Moravci – turistično društvo, 1995.

Firbas, Peter, *Mura: od avstrijske do hrvaške meje*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Gašpar, Mirjana, Lazar, Beata, *Židje v Lendavi*, Lendava: Lindplast, Pince, 1997.

Horvar Meštrovič, Franc, *Telovadno društvo Sokol Dolnja Lendava 1920–1941*, Lendava: Občina Lendava, 2005.

Jesenšek, Marko, *Nastanek in razvoj prekmurskega jezika*. Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor. Maribor, 2005, stran 26–38

Juvanec, Borut, *Arhitektura Slovenije, vernakularna arhitektura severovzhod – Architecture of Slovenia, vernacular architecture, northeast*, Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, 2010.

Lindič, Sine, »Katamaran na črni reki – Muri,« revija *Kapital* na spletu: www.revijakapital.com/navtika/clanki.php?idclanka=737, pridobljeno 26. 4. 2010.

Lukšič Hacin, Marina, ur., *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru*, Ljubljana: Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU, 2003.

Novak, Vilko, *Ljudska prehrana v Prekmurju*, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1947.

Orožen, Martina, *Prekmurski knjižni jezik*, XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1989, stran 37–60.

Radovanovič, Sašo, Polona Vidmar, Dušan Tomažič, *Grad Grad na Goričkem*, Maribor: Kapital, 2001.

Rešek, Dušan, *Šege in verovanja ob Muri in Rabi*, Murska Sobota: Pomurska založba, 1983.

Rous, Sebastijan, »Gorička Mariška,« v: *Zbornik soboškega muzeja*, št. 5, Murska Sobota, 1998, str. 167–168.

Sočič, Ludvik, ur., *Josip Benko. Zbornik z gradivom simpozija*, Moravske Toplice: Občina, 2006.

Starman, Hannah, »Judje in ideacija o Judih v sodobni Sloveniji«, v: *Razprave in gradivo*, št. 45/2004.

Stopar, Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*, Ljubljana: Park, 1991.

Šticl, Herman, *Zgodovina telovadnega društva Sokol Murska Sobota*, Murska Sobota: Športna zveza, Društvo za športno rekreacijo, 2000.

Toš, Marjan, »Ob 60-letnici holokavsta lendavskih Židov«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2/3–2004.

Vertot, Milan, ur., *Sto dvajset let gasilstva v Murski Soboti*, Murska Sobota: Gasilsko društvo, 2002.

Zadravec, Jože, *Značilnosti ljudske prehrane v Prekmurju*, Murska sobota: Pomurska založba, 1998.

Dolnja Lendava v obdobju meščanstva 1867–1945/Az alsólendvai polgárosodás korszaka 1867–1945, Lendava: Galerija – Muzej, 2003/Lendva: Galéria – Múzeum, 2003.

Enciklopedija Slovenije, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992–1993, 1995.

Lovska družina Lendava/Vadász Egyesület Lendva 1908–2008, Lendava: Lovska družina/Lendva: Lendvai Vadász Egyesület, 2008.

Martjanska pesmarica, ur. Vilko Novak, Ljubljana: založba ZRC, 1997.

»Mamljiva ruleta se bo zavrtela«, *Večer*, 12. 11. 2001, 8.

»Prekmurje – slovenska žitnica«, 7D, št. 36/2002, 32.

»Projekt Panonskih Term je uresničen«, *Večer*, 1. 7. 2004, 9.

»Slovenska žitnica bo na Gorenjskem« – intervju z Lučko Kajfež Bogataj, *Vikend magazin*, št. 41/1993, 41.

Zbornik občine Lendava/ Lendva község közleménye, Lendava: Skupščina občine, 1981.

Zvezda Murska Sobota: www.hotel-zvezda.si

PREKMURJE

za radovedneže in ljubitelje

Uredil Oto Luthar

Avtorji Valerija Babij, Janez Balažic, Milan Bidovec,
Helena Dobrovoljc, Ivanka Huber, Miha Jeršek,
Jasmina Litrop, Oto Luthar, Goran Milošević,
Miha Pavšek, Jelka Pšajd, Mateja Ratej, Klaudija Sedar,
Valentina Smej Novak, Dušan Šarotar

Jezikovni pregled Helena Dobrovoljc

Ilustracije Srečko Bajda

Oblikovanje in prelom Tanja Radež

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo Oto Luthar

Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Cicero Begunje, d. o. o.

Naklada 565 izvodov

3. natis

Posamezni deli knjige so nastali v okviru
ciljnega raziskovalnega projekta:

Zapostavljeni spomin pokrajine.

*Prekmurska zgodovina kot primer spregledane lokalne zgodovine
v učnem načrtu osnovnih in srednjih šol.*

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.411)(082)

PREKMURJE : za radovedneže in ljubitelje / Valerija Babij ...
[et al.] ; uredil Oto Luthar ; [ilustracije Srečko Bajda]. - 3.
natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019

ISBN 978-961-254-232-0

1. Babij, Valerija 2. Luthar, Oto

COBISS.SI-ID 300170496

© 2011, 2019 ZRC SAZU, Založba ZRC

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789612542320>

≈ Knjižica, ki je pred vami, odpira vrata v ... drugo, manj eksotično Prekmurje, ki je v marsičem, zlasti pa v opisanih detajlih, bistveno bolj zanimivo kot Prekmurje, prežeto z množico umišljenih stereotipov.

≈ Obstaja tudi romantična podpora zgodbi, ki pravi, da je bil Mihael Hadik obubožan češki plemič. Po prihodu v Lendavo leta 1603 ga je tedanji lendavski grof Krištof Bánffy postavil za poveljnika grajske straže. Kmalu se je vnela velika ljubezen med Hadikom in grofovo mlajšo sestro Katarino, ki so jo ljubkovalno klicali Piroška.

≈ Koline so doma na Ravenskem in Dolinskem, to je dan, ko *kòlejo* prašiča, izraz koline pa se uporablja tudi za večerjo na dan kolin. Na Goričkem ni kolin, je pa *mesarija* in vse delo tega dne se imenuje mesarija.

≈ Sentiment je tisto, po čemer se ljudje iz določene pokrajine ločijo od ljudi iz neke druge pokrajine. Ta specifičen občutek, ki išče svoj avtentičen izraz v kulturi in umetnosti, skozi jezik, glasbo, ples in tudi vsakdanje običaje in navade, se je oblikoval v dolgih obdobjih človeške zgodovine, in kot tak presega zgolj eno življenje.

12 €

